

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΜΕΣΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ

Πολιτικός λόγος και προπαγάνδα στα ολοκληρωτικά καθεστώτα. Το παράδειγμα της
νεολαίας Μεταξά σε σύγκριση με τη νεολαία του Γ' Ράιχ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ιουλία Πετρίση

Αθήνα, 2018

Τριμελής Επιτροπή

Δημήτριος Δημηρούλης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

(Επιβλέπων)

Διονύσιος Καββαθάς, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Μαρία Κακαβούλια, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Ιουλία Πετρίση 2018

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Περιεχόμενα

Περίληψη	4
Εισαγωγή	6
Κεφάλαιο Πρώτο: Πολιτικός Λόγος.....	10
1.1 Γλώσσα και Πολιτική.....	10
1.2 Πολιτικός Λόγος και Γλωσσικές Στρατηγικές.....	15
1.3 Προπαγάνδα	20
1.4 Χαρακτηριστικά, Είδη και Αρχές της Προπαγάνδας.....	25
1.5 Μέσα και Τεχνικές Διεξαγωγής της Προπαγάνδας.....	28
Κεφάλαιο Δεύτερο: Πολιτικός Λόγος και Προπαγάνδα στα Ολοκληρωτικά Καθεστώτα.....	30
2.1 Η Περίπτωση της Γερμανίας.....	32
2.2 Η Περίπτωση της Ελλάδας.....	43
Κεφάλαιο Τρίτο: Νεολαία	52
3.1 Χιτλερική Νεολαία.....	55
3.2 Εθνική Οργάνωση Νεολαίας.....	59
Κεφάλαιο Τέταρτο: Τελετουργία – Συνθηματολογία - Ενδυματολογία.....	66
4.1 Χιτλερική Νεολαία.....	68
4.2 Εθνική Οργάνωση Νεολαίας.....	75
Συμπεράσματα	80
Πηγές-Βιβλιογραφία	84

Περίληψη

Ο πολιτικός λόγος, ως μια μορφή επικοινωνίας, επιδιώκει να κατευθύνει τον ακροατή σε μια ενδεχόμενη ενέργεια προς το συμφέρον του ομιλητή. Ο κατάλληλος χειρισμός της γλώσσας, λόγω του επιτελεστικού ρόλου που διαδραματίζει, ενισχύει τη δυναμική του λόγου. Οι πολιτικοί χρησιμοποιούν συγκεκριμένες γλωσσικές τεχνικές προκειμένου να παραπλανήσουν το κοινό, να αποκτήσουν και μετέπειτα να διατηρήσουν την εξουσία. Ο λόγος τους, πολλές φορές, χρησιμοποιείται με στρατηγικό τρόπο, συμβάλλοντας στη μετατροπή και κατ' επέκταση στην παγίωση συγκεκριμένων πολιτικών πεποιθήσεων.

Ως προπαγάνδα μπορεί να οριστεί η εσκεμμένη παραποίηση και παρουσίαση της πραγματικότητας, ώστε η εξυπηρέτηση συγκεκριμένων συμφερόντων να θεωρείται δεδομένη. Εξ' ορισμού, απευθύνεται στη μάζα και ο προπαγανδιστής θα πρέπει να κατέχει την ικανότητα να επηρεάζει τη μαζική ψυχολογία, στρέφοντας την κοινή γνώμη προς την επιθυμητή κατεύθυνση. Άμεσα συνδεδεμένη με τα ολοκληρωτικά καθεστάτα, όπου η χειραγώγηση και ο έλεγχος του κοινού αποτελούν απαραίτητα στοιχεία για την εδραίωση της εξουσίας, η προπαγάνδα αποφεύγει τη λογική και κατευθύνει συνειδήσεις.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα προπαγανδιστικών εκστρατειών που διεξήχθησαν κατά τη διάρκεια ολοκληρωτικών μορφωμάτων και προσεγγίζονται βιβλιογραφικά στην παρούσα διπλωματική εργασία, αποτελούν η ναζιστική Γερμανία, με αρχηγό τον Αδόλφο Χίτλερ και Υπουργό Προπαγάνδας τον Γιώσεφ Γκέμπελς και το ελληνικό καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου υπό την αρχηγία του Ιωάννη Μεταξά. Η εν λόγω εργασία επιχειρεί να αναλύσει τους λόγους για τους οποίους τόσο ο πολιτικός λόγος όσο και η προπαγάνδα που ασκήθηκε έντονα κατά τη μεσοπολεμική περίοδο είχαν τόση απήχηση, δημιουργώντας φανατικούς οπαδούς, αλλά και το σημαντικό ρόλο που διαδραμάτισαν στην ιδεολογική κατήχηση των νέων. Οι οργανωμένες νεολαίες αποτέλεσαν τους εγγυητές για το μέλλον των δικτατοριών και αυτό ήταν το κίνητρο για το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που επέδειξαν οι πολιτικοί αρχηγοί. Και τα δύο καθεστάτα, αν και το ελληνικό σε λιγότερο βαθμό, χρησιμοποίησαν τα διαθέσιμα μέσα, όπως τον Τύπο, τις τέχνες και το εκπαιδευτικό σύστημα για την ιδεολογική ευθυγράμμιση της νεολαίας. Συγχρόνως, η απόδοση θεϊκών διαστάσεων στα καθεστάτα και στους αρχηγούς τους, μέσω συγκεκριμένων τελετουργιών και συμβολισμών, απέδειξε τον ουσιώδη ρόλο που κατείχαν στον προσηλυτισμό των

νέων. Ο τελετουργικός τους χαρακτήρας, όπως αποδεικνύεται από τις μαζικές παρελάσεις, τις στολές και τους εορτασμούς, αφενός συνέθετε τον αναγκαίο μυστικισμό και τη διέγερση των συναισθημάτων, αφετέρου επεδίωκε τη μετατροπή των νέων σε άβουλη μάζα. Ο ναζιστικός λόγος, με την ιδεολογική του προπαγάνδα κατάφερε να μεταδώσει στη νεολαία όλα τα κυρίαρχα στοιχεία του Εθνικοσοσιαλισμού, όπως έπραξε αντίστοιχα και η κυβέρνηση Μεταξά.

Ο προπαγανδιστικός μηχανισμός και η δημιουργία καλά συσπειρωμένων νεολαίων, με απώτερο στόχο αφοσιωμένους συμμάχους της ιδεολογίας του ολοκληρωτισμού, αποδείχθηκαν ζητήματα καίριας σημασίας για τους εκπροσώπους της εξουσίας. Η πλήρης ευθυγράμμιση της μάζας και η αυστηρή εθνική και ηθική διαπαιδαγώγηση των νέων, λειτούργησαν ευεργετικά για τους εν λόγω πολιτικούς αρχηγούς. Ωστόσο, δεν κατάφεραν να πετύχουν πλήρως τους σκοπούς για τους οποίους δημιουργήθηκαν. Η προπαγάνδα που διεξήχθη, τόσο στη Γερμανία όσο και στην Ελλάδα, αν και έφτασε σ' ένα ικανοποιητικό επίπεδο, δεν κατάφερε να επηρεάσει ολοκληρωτικά τη μάζα. Οι δυσαρέσκειες που αναπτύχθηκαν στο εσωτερικό των νεανικών οργανώσεων, καθώς και η αρνητική στάση των γονιών, αποτέλεσαν τα αίτια της σύντομης λειτουργίας τους, με τα ολοκληρωτικά καθεστάτα να διαλύονται μετά τη λήξη του πολέμου. Οι τελετές και οι συμβολισμοί, ως μέσα ιδεολογικής χειραγώγησης των νέων, δεν κατάφεραν να ενισχύσουν επαρκώς την προπαγανδιστική προσπάθεια. Τα παραδείγματα της Χιτλερικής Νεολαίας, σε σύγκριση με την Εθνική Οργάνωση Νεολαίας, θα φέρουν στο φως ενδιαφέροντα συμπεράσματα σχετικά με το ερευνητικό πλαίσιο στο οποίο θα κινηθεί η διπλωματική εργασία.

Λέξεις Κλειδιά: Πολιτικός Λόγος, Προπαγάνδα, Ολοκληρωτικά Καθεστάτα, Νεολαία, Τελετουργικά, Σύμβολα

The political discourse and propaganda in totalitarian regimes.

Case study: The Youth of Metaxa's regime compared to the Youth of the Third Reich

Ioulia Petrisi

Abstract

Political discourse, as a form of communication, seeks to direct the listener to a possible action in the interest of the speaker. The appropriate language manipulation, due to the role it performs, is what enhances the dynamics of the speech. Politicians use specific linguistic techniques to mislead the public, acquire and then retain power. Their language is often used strategically, contributing to the transformation and, by extension, to the consolidation of specific political beliefs.

Propaganda can be defined as the deliberate misrepresentation and presentation of the reality, thus it serves specific interests. By definition, it is addressed to the masses, and the propagandist should possess the ability to influence mass psychology by turning public opinion in the desired direction. Firmly associated with totalitarian regimes, where the manipulation and control of the public are essential elements for the consolidation of power, propaganda avoids logic and directs consciences.

Typical examples of propaganda campaigns conducted during totalitarian regimes and bibliographically addressed in this thesis are Nazi Germany, led by Adolf Hitler and Propaganda Minister Joseph Goebbels and the totalitarian regime that was established in Greece on 4th of August of 1936 under the leadership of Ioannis Metaxas. This thesis's main goal is to analyze the reasons why both the political discourse and propaganda exerted vigorously during the interwar period had so much resonance, creating fanatical followers, but also the important role they played in the ideological catechism of young people. Organized youth was the guarantor of the future of dictatorships and this was the motivation for the special interest shown by political leaders. Both regimes, albeit the Greek, to a lesser extent, used the available means, such as the press, the arts and the educational system for the ideological alignment of youth. At the same time, rendering

divine dimensions to regimes and their leaders, through specific rituals and symbolisms, has demonstrated the essential role they played in the proselytizing of young people.

The propaganda mechanism and the creation of well-assembled youth, with the ultimate goal of devoted allies of the ideology of totalitarianism, proved to be key issues for the representatives of power. The alignment of the masses and the rigorous national and moral education of young people have been beneficial to these political leaders. However, they have failed to fully achieve the purposes for which they were created. The propaganda that took place in Germany and Greece, although it reached a high level, did not completely affect the masses. The discontents developed within the youth organizations, as well as the negative attitude of the parents, were the causes of their short operation, with the totalitarian regimes dissolving after the end of the war. Ceremonies and symbolism, as means of ideological manipulation of young people, failed to adequately reinforce the propaganda effort. The examples of Hitler Youth, compared to the National Youth Organisation-EON (*Ethnikos Organismos Neoleas*), will bring to light interesting conclusions about the research context in which this thesis will begin.

Keywords: Political Discourse, Propaganda, Totalitarian Regimes, Youth, Rituals, Symbols

Εισαγωγή

Ο πολιτικός λόγος, ως βασικό μέσο έκφρασης και άσκησης της πολιτικής, όπως και η προπαγάνδα, ως όργανο κινητοποίησης της μάζας, έχουν μελετηθεί εκτενώς. Ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει το γεγονός της ιδιαίτερης έμφασης που έδωσαν οι εκπρόσωποι των δικτατορικών καθεστώτων στην άσκηση προπαγάνδας από την παιδική ως και την εφηβική ηλικία. Αξίζει να πραγματοποιηθεί μια εστιασμένη προσέγγιση και ανάλυση στη σημασία και στο ρόλο των οργανωμένων νεολαίων, ώστε να αποσαφηνιστούν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, οι υποθέσεις, τα ερωτήματα και οι στόχοι που η εργασία έχει σκοπό να διερευνήσει. Γιατί δόθηκε τόση έμφαση στη νεολαία και για ποιούς λόγους παιδιά και έφηβοι οργανώθηκαν βάσει στρατιωτικών προτύπων; Κατάφερε εν τέλει ο πολιτικός λόγος και η προπαγάνδα που άσκησαν οι δικτάτορες στη ψυχολογία των νέων να εκπληρώσουν τους σκοπούς για τους οποίους διεξήχθησαν; Τι ρόλο διαδραμάτισε ο έντονος τελετουργικός χαρακτήρας, ως βασικό μέσο προώθησης της ιδεολογίας των ολοκληρωτικών καθεστώτων; Αυτά είναι μερικά από τα ερωτήματα που σκοπεύει να εξετάσει η συγκεκριμένη διπλωματική εργασία.

Η ανάλυση του υπό εξέταση θέματος θα βασιστεί σε μια βιβλιογραφική επισκόπηση, που περιλαμβάνει εξειδικευμένα βιβλία και άρθρα προκειμένου να παραχθούν ικανοποιητικά συμπεράσματα. Κεντρικός άξονας της εργασίας αποτελεί το παράδειγμα της ναζιστικής νεολαίας σε σύγκριση με τη νεολαία του Ιωάννη Μεταξά. Η Χιτλερική Νεολαία και η Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (Ε.Ο.Ν.) αποτελούν αντιπροσωπευτικά παραδείγματα που θα οδηγήσουν στην καλύτερη ανάλυση και κατανόηση της επιδιωκόμενης ερευνητικής μελέτης. Στο πρώτο κεφάλαιο πραγματοποιείται μια θεωρητική προσέγγιση του θέματος, αναλύοντας τις τεχνικές του πολιτικού λόγου και προσεγγίζοντας ιστορικά την έννοια της προπαγάνδας. Στο δεύτερο κεφάλαιο καταγράφεται αναλυτικά η προπαγανδιστική εκστρατεία που διεξήχθη από το γερμανικό και το ελληνικό καθεστώς αντίστοιχα, ώστε να σκιαγραφηθεί όσο το δυνατόν σαφέστερα ο ολοκληρωτικός τους χαρακτήρας. Το τρίτο κεφάλαιο εξειδικεύεται στην προπαγάνδα που ασκήθηκε στους κόλπους της Χιτλερικής Νεολαίας και της Ε.Ο.Ν., για την ενσωμάτωση παιδιών και εφήβων κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, ενώ το τελευταίο κεφάλαιο επικεντρώνεται στον τελετουργικό χαρακτήρα που έλαβε, τόσο το

γερμανικό όσο και το ελληνικό ολοκληρωτικό μόρφωμα, ως μέσο κινητοποίησης των οπαδών. Οι κομματικές εκδηλώσεις και οι γιορτές, τα σύμβολα, οι παρελάσεις και οι στολές που χρησιμοποιήθηκαν ευρέως για τη διέγερση των συναισθημάτων των μελών, αποτέλεσαν τα μέσα μετατροπής των νέων σε μάζα, εύκολα χειραγωγήσιμη και κατευθυνόμενη. Συγκεκριμένες τελετουργίες μύησης, συγκεκριμένη συνθηματολογία και ενδυματολογία, αλλά και ειδική εκπαίδευση, μέσω συστηματικών ενεργειών, μετέτρεψαν τους νέους σε υποστηρικτές των καθεστώτων.

Κεφάλαιο Πρώτο Πολιτικός Λόγος

1.1 Γλώσσα και Πολιτική

Αφετηρία για το παρόν κεφάλαιο αποτελεί η παραδοχή της σχέσης ανάμεσα στη γλώσσα και την πολιτική. Ακριβέστερα, οι τρόποι αλληλεπίδρασης ανάμεσα στα δύο πεδία. Σύμφωνα με τη δυτική πολιτική σκέψη, η γλώσσα και η πολιτική είναι δύο έννοιες στενά συνδεδεμένες.¹ Εκείνο που διαπιστώνει ο Kettell (2012), είναι πως τα πολιτικά πρόσωπα, μέσω του λόγου, αναλαμβάνουν να ερμηνεύσουν τα ενδεχόμενα προβλήματα που προκύπτουν, να παρουσιάσουν τους στόχους και τις φιλοδοξίες τους και να νομιμοποιήσουν την πολιτική τους, αναζητώντας έτσι την υποστήριξη του κοινού.² Ο Beard (2000), αναφέρει χαρακτηριστικά πως η γλώσσα αποτελεί μέσο επικοινωνίας, ένα μέσο παρουσίασης και διαμόρφωσης της επιχειρηματολογίας.³ Ωστόσο, διευκρινίζει πως τα πολιτικά επιχειρήματα εμπεριέχουν ιδεολογία, καθώς βασίζονται στις υπάρχουσες πεποιθήσεις όσων τα χρησιμοποιούν. Η γλώσσα δε διαχωρίζεται από τις ιδέες που αντιπροσωπεύει, ο τρόπος όμως που χρησιμοποιείται επεξηγεί το πως εκείνες διαμορφώθηκαν. Επομένως, στην ανάλυση του πολιτικού λόγου, είναι σημαντικό να εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο η γλώσσα αντανακλά την ιδεολογική θέση του ομιλητή και πως εκείνη μετέπειτα θα επηρεάσει την ιδεολογική θέση του ακροατή. Με δεδομένα τα παραπάνω, εξηγεί, ότι η σχέση ανάμεσα στη γλώσσα και την αλήθεια είναι περίπλοκη, γεγονός που επιβεβαιώνεται από τη δυσκολία των πολιτικών να «πουν την αλήθεια», ισχυριζόμενοι μια αντικειμενικότητα που δεν μπορούν να υποστηρίξουν, αφού ο λόγος τους είναι φορέας προσωπικών αξιών. Σύμφωνα με τον Geis (1987), η πολιτική γλώσσα μπορεί να ασκήσει μια ασυνείδητη, αλλά ουσιαστική επίδραση στον τρόπο που

¹ Ο Αριστοτέλης, αναφερόμενος στην έννοια της «πόλις», δηλαδή στην πολιτειακά οργανωμένη κοινωνία στην οποία ζει ο άνθρωπος, έκανε λόγο για την ικανότητα που τον διαχωρίζει από τα υπόλοιπα πλάσματα. Ο άνθρωπος επικοινωνεί με το λόγο, ως πολιτικό ζώο, ιδιότητα που τον διακρίνει από μια μέλισσα ή άλλο ζώο. Η φύση εφοδίασε μόνο τον άνθρωπο, ανάμεσα στα υπόλοιπα ζώα, με την ικανότητα του λόγου. Βλ. Chilton, P. (2004). *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. London: Routledge, σελ. 4-5.

² Kettell, S. (2012). Dilemmas of Discourse: Legitimising Britain's War on Terror. *The British Journal of Politics & International Relations*, Vol 15 (No2), 1-17, σελ.3. Ανακτήθηκε 10 Οκτωβρίου, 2017, από <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1111/j.1467-856X.2012.00531.x?journalCode=bpia>.

³ Beard, A. (2000). *The Language of Politics*. London: Routledge, σελ. 18.

διαμορφώνεται η πολιτική σκέψη.⁴ Άποψη που συμμερίζεται και ο Orwell, ο οποίος ανέφερε πως αν μια δεσποτική κυβέρνηση μπορούσε να περιορίσει όσα εκφράζονται με τη γλώσσα, τότε ταυτόχρονα θα μπορούσε να περιορίσει και τη σκέψη. Σύμφωνα με τον Edelman (1974), η πολιτική γλώσσα έχει τη δυνατότητα να διαμορφώνει πολιτικές πεποιθήσεις, οι οποίες θα χρησιμοποιηθούν κατά τρόπο ιδιοτελή από τους πολιτικούς. Η γλώσσα, συνεχίζει, νοηματοδοτεί τα πολιτικά γεγονότα και αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι τους, συμβάλλοντας έτσι στη διαμόρφωση των πολιτικών ρόλων.

Ο Chilton (2004), επισημαίνει πως αν θεωρηθεί δεδομένο ότι η ομιλία αποτελεί έμφυτο χαρακτηριστικό του ανθρώπινου εγκεφάλου, τότε προκύπτουν δύο απόψεις σχετικά με τη σχέση γλώσσας, κοινωνίας και πολιτικής.⁵ Η πρώτη υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει καμία γενετική σύνδεση μεταξύ γλώσσας και κοινωνικής συμπεριφοράς. Η ομιλία είναι αποτέλεσμα μιας τυχαίας γενετικής μετάλλαξης του ανθρώπινου οργανισμού, αποτελώντας καινοτόμα ικανότητα του εγκεφάλου, ανεξάρτητη, μη προβλέψιμη και τελείως ανεπηρέαστη από την ανθρώπινη κοινωνική συμπεριφορά. Σύμφωνα με τη δεύτερη άποψη, ο λόγος είναι προϊόν εξέλιξης των προϋπάρχουσων δομών του πρωτόγονου εγκεφάλου, με την ομιλία να στηρίζεται στην κοινωνική νοημοσύνη, η οποία αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό του.⁶ Ακόμα μια προσέγγιση του υπό εξέταση θέματος, ξεκινά με τη θεώρηση ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά, συμπεριλαμβανομένης και της επικοινωνιακής, πολύ πιθανόν να περιλαμβάνει «μακιαβελικά» χαρακτηριστικά, τα οποία εξασφαλίζουν το μέγιστο προσωπικό συμφέρον στον ομιλητή. Αν όμως η ανθρώπινη συμπεριφορά χαρακτηρίζεται «μακιαβελική», γεγονός που έρχεται σε αντίθεση με την

⁴ Geis, M. L. (1987). *The Language of Politics*. New York: Springer-Verlag, σελ. 2/5.

⁵ Chilton, P. (2004) οπ. π., σελ. 16-18/23.

⁶ Η προσπάθεια ορισμού της κοινωνικής νοημοσύνης ξεκίνησε από το 1920 και τον ψυχολόγο Edward Thorndike, ο οποίος διέκρινε τη νοημοσύνη σε τρία είδη. Το πρώτο ονομάζεται «μηχανική νοημοσύνη» και αντιπροσωπεύει την ικανότητα του ανθρώπου να κατανοεί και να χειρίζεται τα αντικείμενα γύρω του. Το δεύτερο είδος αναφέρεται στην «αφηρημένη νοημοσύνη» και την ικανότητα του ατόμου να αντιλαμβάνεται ιδέες και σύμβολα. Τέλος, ως «κοινωνική νοημοσύνη» ορίζει την ικανότητα του ανθρώπου «να κατανοεί και να διαχειρίζεται άνδρες και γυναίκες, αγόρια και κορίτσια· να συμπεριφέρεται συνετά στις ανθρώπινες σχέσεις». Επισημαίνει πως η νοημοσύνη αποτελεί εγγενές χαρακτηριστικό που εμφανίζεται σε συγκεκριμένα επίπεδα στο άτομο, τα οποία όμως μπορούν να βελτιωθούν μέσω της εξάσκησης. Τα είδη της ενδέχεται να διαφοροποιούνται σε κάθε άνθρωπο, αφού το ένα μπορεί να υπερισχύει του άλλου. Βλ. Γαλατερού, Ι. & Αντωνίου, Α. Σ. (2015). Λειτουργίες νόησης και λόγου στη συμπεριφορά, στην εκπαίδευση και στην ειδική αγωγή. Στο Γ. Παπαδάτος, Σ. Πολυχρονοπούλου, Α. Μπαστέα (Επιμ.). *5^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης. Η Κοινωνική Νοημοσύνη σύμφωνα με τα Μοντέλα των Daniel Goleman & Karl Albrecht*, 19-21 Ιουνίου 2015 (σσ. 317-326). Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, σελ. 2.

επικοινωνιακή αρχή της απλής ανταλλαγής πληροφοριών, τότε γιατί οι άνθρωποι επιθυμούν να επικοινωνούν; Η απάντηση έρχεται από το συνδυασμό του «αμοιβαίου αλτρουισμού» και των «μακιαβελικών χαρακτηριστικών», αποδεικνύοντας πως το ατομικό συμφέρον μεγιστοποιείται τη στιγμή που οι πληροφορίες ανταλλάσσονται με στρατηγικό τρόπο. Ωστόσο, η επικοινωνία μπορεί να διαστρεβλώνεται, με την εγκυρότητα και την αναλήθεια να συνδέονται, αφού η μία με κάποιο τρόπο, υπαινίσσεται ή προϋποθέτει την άλλη. Συγκεκριμένα, οι άνθρωποι θεωρούν ότι λαμβάνουν αξιόπιστες πληροφορίες κατά την επικοινωνιακή διαδικασία, παράλληλα όμως, ενδέχεται να συμπεριφερθούν με μακιαβελικό τρόπο, όποτε εκ του αποτελέσματος οι πληροφορίες που θα παρέχουν στους υπόλοιπους να είναι παραποιημένες. Ο Habermas έκανε λόγο για «στρατηγική» χρήση της γλώσσας, αφού το προσωπικό συμφέρον είναι ο λόγος που η επικοινωνία διαστρεβλώνεται.

Ο Chilton (2004), παραθέτει τις τρεις στρατηγικές λειτουργίες της γλώσσας, με την πρώτη να μην αποτελεί μια αμιγώς γλωσσολογική λειτουργία, αλλά να σχετίζεται με τον εξαναγκασμό, καθώς είναι άμεσα συνδεδεμένη με την ισχύ του ομιλούντος.⁷ Οι πολιτικοί συμπεριφέρονται εξαναγκαστικά μέσω της γλώσσας, προκειμένου να θέσουν την πολιτική τους ατζέντα, επιλέγοντας έτσι συγκεκριμένα θέματα προς συζήτηση. Αφενός καθορίζουν τις σχέσεις μεταξύ των ιδίων και των υπολοίπων αφετέρου διαμορφώνουν με τέτοιο τρόπο την πραγματικότητα προκειμένου οι ακροατές να υποχρεώνονται να την αποδεχτούν. Επιπλέον, ο εξαναγκασμός συμβάλλει στον έλεγχο του τρόπου με τον οποίο οι υπόλοιποι χειρίζονται τη γλώσσα, κυρίως με τη λογοκρισία των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, πεδίο στο οποίο λαμβάνει χώρα η πολιτική επικοινωνία. Η δεύτερη λειτουργία αναφέρεται στη νομιμοποίηση, μια στρατηγική που συνδέεται άμεσα με τον εξαναγκασμό. Αναλυτικότερα, οι πολιτικοί επιθυμούν την υπακοή των υπολοίπων, χωρίς όμως την άσκηση φυσικής βίας, αλλά με την παράθεση λογικής επιχειρηματολογίας, συμπεριλαμβανομένων των ιδεολογικών αρχών τους, της χαρισματικής προσωπικότητας και της θετικής αυτοπαρουσίασής τους. Η νομιμοποίηση των πολιτικών πράξεων θα πρέπει να συνδυάζεται απαραίτητα με την αρνητική παρουσίαση του αντιπάλου, με κατηγορίες ή προσβολές εναντίον του. Η τελευταία λειτουργία σχετίζεται με τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται η πραγματικότητα και τη διαδικασία με την οποία

⁷ Chilton, P. (2004) οπ. π., σελ. 45-46.

διαστρεβλώνεται. Ο πολιτικός έλεγχος περιλαμβάνει τη διαχείριση των πληροφοριών που διαχέονται στο κοινό, αποτελώντας έτσι έναν τρόπο ελέγχου του λόγου. Ο ποσοτικός έλεγχος, σχετίζεται με την πρόσβαση του κοινού σε ποσοτικά ανεπαρκείς πληροφορίες, ενώ ο ποιοτικός εμπεριέχει το ψέμα, τις παραλείψεις και τις υπεκφυγές προκειμένου να αποπροσανατολίσει.⁸

Η νομιμοποίηση, κατά τον Reyes (2011), αποτελεί την αιτιολόγηση μιας συμπεριφοράς, νοητικής ή σωματικής, προκειμένου να γίνει νόμιμη, πάντα μέσω της λογικής επιχειρηματολογίας.⁹ Άμεσα συσχετιζόμενη με την επίτευξη ενός συγκεκριμένου σκοπού, την υποστήριξη και την αποδοχή του ομιλούντος από το κοινό, η νομιμοποίηση στηρίζεται σε αντικειμενικές πληροφορίες, μέσω αποδείξεων, (κυρίως στον επιστημονικό λόγο) ή σε προσωπικές εμπειρίες. Παράλληλα, επισημαίνει, ότι οι υπάρχουν συγκεκριμένες στρατηγικές που χρησιμοποιούνται από τους πολιτικούς, μεμονωμένα ή σε συνδυασμό με άλλες, προκειμένου να τεκμηριώσουν την πολιτική τους. Ειδικότερα, η δημιουργία συγκεκριμένων συναισθημάτων (φόβος), η παρουσίαση ενός υποθετικού μέλλοντος, η λογική επιχειρηματολογία, μέσω ειδικών στα επιμέρους θέματα και τέλος, η καλλιέργεια αλτρουιστικού συναισθήματος είναι μερικές από τις τεχνικές που επιλέγονται, με τη νομιμοποίηση να πραγματοποιείται βάσει των υπαρχουσών νοητικών δομών με τις οποίες οι άνθρωποι λαμβάνουν την πληροφορία.¹⁰

Η γλώσσα, αναμφισβήτητα, αποτελεί το βασικό μέσο για τη συγκεκριμένη διαδικασία, με τους δρώντες της πολιτικής να επιλέγουν συγκεκριμένες γλωσσικές στρατηγικές με τις οποίες παρουσιάζουν προκαθορισμένα θέματα. Σύμφωνα με τον Van Dijk (1998), η νομιμοποίηση αποτελεί μια από τις βασικές κοινωνικές λειτουργίες των

⁸ “Being economical with the truth” as British politicians put it”. Βλ. Chilton, P. (2004) οπ. π., σελ. 46.

⁹ Reyes, A. (2011). Strategies of Legitimization in Political Discourse: From Words to Actions. *Discourse Society*, Vol 22 (No6), 781-807, σελ. 781-783. Ανακτήθηκε 15 Οκτωβρίου, 2017, από <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0957926511419927?journalCode=dasa>.

¹⁰ Παραδείγματος χάρη, όταν οι γονείς λένε στα παιδιά τους ότι αν δεν παραμείνουν φρόνιμα, θα έρθει ο «μπαμπούλας», αυτόματα επιδιώκουν να τα εξαναγκάσουν να συμπεριφερθούν με συγκεκριμένο τρόπο, χρησιμοποιώντας αρνητικά συναισθήματα, όπως εκείνο του φόβου. Τη στιγμή που οι πολιτικοί ισχυρίζονται ότι αν οι ψηφοφόροι δεν προβούν στις απαιτούμενες ενέργειες, θα επέλθει ένα παρόμοιο συμβάν σαν την 11 Σεπτεμβρίου, τότε δημιουργούν συγκεκριμένα συναισθήματα στο κοινό, όπως αυτά που προκάλεσε το τραγικό αυτό συμβάν. Επομένως, ακόμη και αν υπάρχουν προφανείς διαφορές στο ύφος και στις επικείμενες συνέπειες, ακόμα και αν γονείς και πολιτικοί χρησιμοποιούν διαφορετικούς γλωσσικούς τρόπους για να επιτύχουν τους στόχους τους, γίνεται σαφές ότι η νομιμοποίηση σχετίζεται με τις εσωτερικές γνωστικές δομές των ατόμων, με τις οποίες αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα. Βλ. Reyes, A. (2011) οπ. π., σελ. 782.

ιδεολογιών.¹¹ Συγκεκριμένα, όσον αφορά στο πολιτικό πεδίο, δεν κρίνεται απαραίτητη όταν δεν υπάρχουν επικείμενες προκλήσεις για την εξουσία. Η ανάγκη της γίνεται επιτακτική σε περιόδους κρίσης, όταν οι ιθύνοντες κατηγορούνται για τυχόν παραβίαση του νόμου, όταν επιδέχονται κριτική από την αντιπολίτευση ή όταν διακυβεύεται η νομιμότητα ενός θεσμικού οργάνου ή ολόκληρου του κράτους. Ο Van Leeuwen (2007), προχώρησε επίσης στην κατηγοριοποίηση τεσσάρων ειδών νομιμοποίησης του λόγου, με τις διάφορες μορφές της να μπορούν να εμφανιστούν είτε μεμονωμένα είτε σε συνδυασμό, πάντα με συγκεκριμένους και κατάλληλα διαμορφωμένους γλωσσικούς τρόπους. Ειδικότερα, η νομιμοποίηση πραγματοποιείται μέσω:

- Παραδόσεων, εθίμων, νόμων, ή/και ατόμων με εξουσία· *Authorization*,
- Παρουσίασης μιας ορθολογικής επιχειρηματολογίας και επεξήγησης των επιδιωκόμενων στόχων και αποτελεσμάτων· *Rationalization*,
- Αξιακών συστημάτων, από τα οποία παρέχεται η νομιμοποίηση· *Moral Evaluation*,
- Αφηγήσεων στις οποίες οι νόμιμες ενέργειες επιβραβεύονται, αποτελώντας παραδείγματα νομιμοποίησης, εν αντιθέσει με τις παράνομες που τιμωρούνται· *Mythopoesis*.¹²

¹¹ Van Dijk, T. A. (1998). *Ideology. A Multidisciplinary Approach*. London: Sage Publications, σελ. 255-257.

¹² Van Leeuwen, T. & Wodak, R. (1999). Legitimizing Immigration Control: A Discourse-Historical Analysis. *Digital Studies Vol 1* (No1), 83-118, σελ. 105-110. Ανακτήθηκε 2 Μαΐου, 2018, από <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1461445699001001005>. Βλ. Van Leeuwen, T. (2007). Legitimation in Discourse and Communication. *Discourse & Communication Vol 1* (No1), 91-112, σελ. 94-107. Ανακτήθηκε 2 Μαΐου, 2018, από <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1750481307071986>.

1.2 Πολιτικός Λόγος και Γλωσσικές Στρατηγικές

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματεύεται τη σχέση που έχει αναπτυχθεί ανάμεσα στη γλώσσα και την πολιτική καθώς και των γλωσσικών πρακτικών που ενσωματώνονται στον πολιτικό λόγο για τη νομιμοποίηση των πολιτικών ενεργειών. Εν συνεχεία, πρόκειται να αναλυθούν οι τρόποι με τους οποίους πραγματοποιείται η νομιμοποίηση του πολιτικού λόγου μέσα από την παράθεση συγκεκριμένων γλωσσικών παραδειγμάτων. Οι πολιτικοί, με τη χρήση εξειδικευμένων γλωσσικών και ρητορικών σχημάτων αφενός προσπαθούν να πείσουν το κοινό ότι οι πολιτικές τους θέσεις είναι ορθές και ακριβείς, αφετέρου επιδιώκουν να πλήξουν τους αντιπάλους τους.

Ένας από τους βασικούς στόχους των πολιτικών είναι να πείσουν το ακροατήριό τους για την εγκυρότητα και την ισχύ των λεγομένων τους. Σύμφωνα με τους Jones και Peccei (2004), η στρατηγική χρήση των «υποθέσεων» (*presuppositions*) και των «υπαινιγμών» (*implicature*) είναι ένας από τους πιο αποτελεσματικούς τρόπους με τους οποίους διεξάγεται ο πολιτικός λόγος.¹³ Οι πολιτικοί ομιλητές παρέχουν, εσκεμμένα, στο κοινό ασαφείς πληροφορίες, έτσι ώστε να καταστεί δύσκολο να διαπιστωθεί κατά πόσο είναι αληθείς ή όχι. Πιο αναλυτικά, οι υποθέσεις, με τη μορφή πρότασης ή ολόκληρης φράσης, εμφανίζονται στον πολιτικό λόγο ως:

- Επίθετα, κυρίως συγκριτικά. “A future Conservative Government will introduce a *fairer* funding formula for schools”(Conservative Shadow Education Secretary), γεγονός που υπονοεί ότι το τωρινό χρηματοδοτικό σύστημα δεν είναι αποτελεσματικό,
- Κτητικές Δηλώσεις.¹⁴ “You will never hear me apologising for highlighting *Labour’s* failures time and time again”(Iain Duncan Smith, Leader of the British Conservative Party), δήλωση που υπονοεί την αποτυχία του Εργατικού Κόμματος,
- Δευτερεύουσες προτάσεις. “We have arrived at an important moment *in confronting the threat posed to our nation and to peace by Saddam Hussein and his weapons of terror*” (George W. Bush in the White House press conference), κατάσταση που υπονοεί ότι ο Σαντάμ Χουσεΐν αποτελεί απειλή για τις Ηνωμένες Πολιτείες,

¹³ Thomas, L. & Wareing, S. (2004). *Language, Society and Power*. London: Routledge, σελ. 42-44/48.

¹⁴ Οι συγγραφείς αναφέρονται στα κτητικά ουσιαστικά (possessives nouns) και στο συγκεκριμένο παράδειγμα που παραθέτουν παρουσιάζουν τον τρόπο με τον οποίο ο Iain Duncan Smith, ως αρχηγός, αναλαμβάνει την ευθύνη της αποτυχίας του κόμματός του.

- Ερωτήσεις αντί για δηλώσεις. “Is it not now time for him to ensure that his Government get control of the situation in Belfast?”(David Trimble, leader of the Ulster Unionist Party addressing Prime Minister Tony Blair in Parliament), ερώτηση που υπονοεί ότι η τωρινή κυβέρνηση δεν έχει τον έλεγχο της δεδομένης κατάστασης.

Όσον αφορά στους υπαινιγμούς, όπως και στην περίπτωση των υποθέσεων, αναγκάζουν τον ακροατή/αναγνώστη να συμπεράνει μόνος του όσα δεν εξηγούνται ρητά από τον ομιλητή. Ωστόσο, η μορφή τους δεν περιορίζεται σε μία μόνο πρόταση ή φράση, αλλά σε περισσότερες, καθώς είναι εξαρτημένες από το γενικότερο πλαίσιο στο οποίο διεξάγεται ο λόγος. Εκτός από τις προαναφερθείσες τεχνικές, ο ευφημισμός αποτελεί ένα ακόμα σχήμα λόγου το οποίο οι πολιτικοί μεταχειρίζονται κατάλληλα. Ήπιες και πιο ασαφείς λέξεις συνθέτουν τον πολιτικό λόγο, έτσι ώστε ένα γεγονός να παρουσιαστεί πιο θετικά από ότι ενδεχομένως να παρουσιαζόταν. Συνήθως χρησιμοποιείται στην αναμετάδοση θεμάτων που θεωρούνται ταμπού, αποτελώντας ένα χρήσιμο μέσο για τους πολιτικούς προς «υπεράσπιση του αδικαιολόγητου». Οι φράσεις “*surgically clean strikes*” και “*clean bombs*” αποδεικνύουν την επιτυχία της θετικής συσχέτισης που επιδιώκουν οι πολιτικοί ανάμεσα στον όρο καθαρός και στους όρους της απεργίας και της ρίψης βομβών.

Ο Beard (2000), παραθέτει επίσης τις τεχνικές της μεταφοράς, της μετωνυμίας και της αναλογίας, οι οποίες χρησιμοποιούνται εξίσου συχνά στον πολιτικό λόγο. Η μεταφορά αποτελεί το σχήμα λόγου κατά το οποίο μια λέξη ή μια φράση χρησιμοποιούνται προκειμένου να πραγματοποιηθεί η σύγκριση μεταξύ δύο εννοιών, ενώ η μετωνυμία αναφέρεται στη λέξη που χρησιμοποιείται αντί μιας άλλης, με την ίδια όμως εννοιολογική σχέση.¹⁵ Όσον αφορά στις μεταφορές, ο αθλητισμός και ο πόλεμος, αποτελούν τα συνηθέστερα πεδία από τα οποία οι πολιτικοί δανείζονται τους όρους, μεταδίδοντας μια αίσθηση σκληρότητας και επιθετικότητας, ειδικά όταν οι εκλογικοί ανταγωνιστές είναι άντρες (“*to play ball*”, “*a whole new ball game*”, “*hit the ground running*”). Παράλληλα, η χρήση των μετωνυμιών δίνει τη δυνατότητα στους πολιτικούς να παρουσιάσουν ευνοϊκότερα ένα γεγονός από ότι ενδέχεται να είναι στην πραγματικότητα.¹⁶ Εν αντιθέσει

¹⁵ Beard, A. (2000) οπ. π., σελ. 19-28.

¹⁶ Ο τρόπος με τον οποίο μεταδόθηκε η ένταση μεταξύ των ΗΠΑ και του Ιράκ από το BBC, επεξηγεί το πλεονέκτημα που δόθηκε στους Αμερικάνους σχετικά με τη δεδομένη κατάσταση. Συγκεκριμένα, η είδηση ήταν η εξής: “*The White House today threatened Saddam Hussein with military action over the UN inspectors affair*”, όπου η λέξη White House υποκαθιστά τον πρόεδρο και τους συμβούλους του, ενώ ο

με τη μεταφορά και τη μετωνυμία, η αναλογία συγκρίνει δύο μεγέθη διαφορετικού τύπου, τα οποία όμως εμφανίζουν κοινά στοιχεία. Τα αντικείμενα που ανήκουν στην πρώτη κατηγορία φέρουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, δεν είναι όμως γνωστό αν τα αντικείμενα της δεύτερης έχουν τα ίδια. Η χρήση της αναλογίας όμως, αποδεικνύει ότι αφού τα αντικείμενα των δύο ειδών έχουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά, ενδεχομένως να έχουν πολλά περισσότερα. Αντιπροσωπευτικό ήταν το οικονομικό επιχείρημα που προέβαλε η Margaret Thatcher, η οποία σύγκρινε την οικονομία του κράτους με την οικονομία ενός νοικοκυριού, δηλώνοντας ότι όπως είναι επικίνδυνο για μια οικογένεια να διαχειριστεί ένα χρέος, αντίστοιχα είναι επικίνδυνο και για τη χώρα να κάνει το ίδιο.

Επιπροσθέτως, ο Beard (2000), αναλύει ακόμα τέσσερις μεθόδους αποδοχής του λόγου, τις ομιλίες, τα σλόγκαν, η «λίστα των τριών» και τα ζεύγη αντίθετων εννοιών.¹⁷ Αναλυτικότερα, οι ομιλίες αποτελούν βασικό κομμάτι του ρόλου που έχουν αναλάβει οι πολιτικοί. Μέσω των ομιλιών ανακοινώνουν την πολιτική που πρόκειται να ακολουθήσουν, προσπαθώντας να πείσουν τους πολίτες να τους υποστηρίξουν. Το στοιχείο που ξεχωρίζει έναν ικανό ομιλητή και θα πρέπει να κυριαρχεί στις ομιλίες του προκειμένου να είναι αποτελεσματικές, είναι το στοιχείο της ρητορείας. Ο πολιτικός, ως ένας σύγχρονος ρήτορας με γλωσσική ευφράδεια, επιδιώκει να επηρεάσει το ακροατήριο με το λόγο που θα εκφωνήσει.¹⁸ Λόγω της μεγάλης έκτασης των πολιτικών λόγων, σε συνδυασμό με την απαραίτητη αναπαραγωγή τους από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης,

Σαντάμ Χουσεΐν αντιπροσωπεύει ολόκληρο το Ιράκ. Στη συγκεκριμένη είδηση, ο Αμερικανός πρόεδρος δεν κατονομάζεται ευθέως, αφού η επίθεση σε μια ξένη χώρα αποτελεί επικίνδυνη πράξη και δεν μπορεί ένα μόνο άτομο να επωμιστεί την ευθύνη. Είναι προτιμότερο να φαίνεται ότι προέρχεται από ένα κτίριο αποτελούμενο από κορυφαίους ανθρώπους. Από την άλλη πλευρά, αναφέροντας ονομαστικά τον Σαντάμ Χουσεΐν, χωρίς όμως να αναφέρεται η χώρα προέλευσής του, τον παρουσιάζουν ως τον μοναδικό που θα ζημιωθεί από τις συνέπειες της επίθεσης και όχι ο αθώος πληθυσμός. Βλ. Beard, A. (2000) οπ. π., σελ. 26.

¹⁷ Beard, A. (2000) οπ. π., σελ. 35-45.

¹⁸ Τα τεχνικά μέσα της πειθούς στα οποία ο ομιλητής επιδιώκει να παρουσιάσει τον εαυτό του ως ένα πρόσωπο υπεύθυνο και αξιόπιστο προς τους ψηφοφόρους του, να τονίσει τις αρετές του χαρακτήρα του, δημιουργώντας εμπιστοσύνη προς το πρόσωπό του - *ήθος*. Να λαμβάνει υπόψη, αφενός το ακροατήριο, αφετέρου τη διέγερση του συναισθήματός του. Πρέπει να γνωρίζει την ψυχολογία του κοινού στο οποίο απευθύνεται ώστε να δημιουργήσει έναν κατάλληλο λόγο, στοχευόμενο στο θυμικό - *πάθος*. Η χρήση κατάλληλων επιχειρημάτων αποτελεί βασικό στοιχείο ενός λόγου. Πρέπει να παραθέτονται τα σωστά επιχειρήματα ώστε το κοινό να πειστεί - *λόγος*. Αποτελεσματικός χαρακτηρίζεται ο λόγος, ο οποίος εξηγεί στο κοινωνικό σύνολο το πώς ο πολιτικός αντιλαμβάνεται την εκάστοτε συγκυρία, τις επιλογές που έκανε ή πρόκειται να κάνει και γιατί οι επιλογές αυτές είναι οι σωστές. Να δίνει την εντύπωση ότι έχει κάνει σωστή εκτίμηση της πραγματικότητας τη δεδομένη χρονική στιγμή, έχει αναλύσει τις συνθήκες που επικρατούν, οργανώνοντας τα επιχειρήματά του κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Δίνοντας την αίσθηση ότι είναι ικανός να καλύψει τις ανάγκες και τις επιθυμίες που έχουν παρουσιαστεί τη συγκεκριμένη περίοδο - *καιρός*. Ο όρος *καιρός* σημαίνει την επίκαιρη στιγμή, τον κατάλληλο χρόνο να πεις ή να κάνεις το σωστό πράγμα. Βλ. Kennedy, G. (2000). *Ιστορία της Κλασικής Ρητορικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, σελ. 10.

είναι επιβεβλημένη η ύπαρξη μιας έκφρασης που θα αναπαριστά τις βασικότερες πολιτικές ιδέες. Το σλόγκαν αποτελεί από μόνο του μια πολιτική παρά μια απλή ανακοίνωση, απαιτώντας επιδεξιότητα και οικονομία έκφρασης ώστε το κοινό να το επαναλαμβάνει συνεχώς.

Εν συνεχεία, όποια και αν είναι η φύση του λόγου, είτε πολιτικός είτε μια καθημερινή συνομιλία, η «λίστα των τριών» είναι ελκυστική προς τον ομιλητή και τον ακροατή, λόγω της αίσθησης ενότητας και ολοκλήρωσης που εκπέμπει. Τα παραδείγματα από την ομιλία του Tony Blair, “*Education, Education, Education*” αλλά και των διαδηλώσεων εναντίον της πολιτικής της Margaret Thatcher: “*Maggie, Maggie, Maggie. Out, Out, Out*”, είναι ενδεικτικά της παραπάνω άποψης. Ειδικότερα, ενδέχεται να εμφανίζεται με τη μορφή ιδιωματισμών, δημοφιλών αστείων ή και θρησκευτικών αναφορών. Μπορεί να έχει τη μορφή επανάληψης μίας μόνο λέξης ή τριών με παρόμοια σημασία. Να σημειωθεί εδώ, ότι ο τόνος και ο ρυθμός της ομιλίας, καθώς και όλα τα εξωγλωσσικά στοιχεία, ενισχύουν την επανάληψη, συμβάλλοντας στην επίδραση που έχει στο κοινό. Τέλος, τα ζεύγη αντιθέτων ή απλά αντίθεση, είναι ένα ακόμα σχήμα που εμφανίζεται στους πολιτικούς λόγους. Ενώ η λίστα των τριών περιλαμβάνει τρεις έννοιες, οι οποίες συμπληρώνουν η μία την άλλη, τα ζεύγη αντιθέτων περιέχουν δύο έννοιες, οι οποίες είναι αντίθετες μεταξύ τους, χρησιμοποιώντας και εδώ το στοιχείο της επανάληψης. Η χρήση της αντίθεσης και της επανάληψης εμπεριέχει πολλά γλωσσικά χαρακτηριστικά, όπως τις λεξιλογικές, σημασιολογικές, συντακτικές και φωνολογικές επαναλήψεις. Το παράδειγμα από τον πολιτικό λόγο της Thatcher, στην εκλογική της νίκη το 1979, θα βοηθήσει στην κατανόηση των όσων αναφέρθηκαν, “*Where there is discord, may we bring harmony. Where there is error, may we bring truth. Where there is doubt, may we bring faith. Where there is despair, may we bring hope*”. Για την επικείμενη ανακοίνωση των μέτρων στα οποία πρόκειται να προβούν μελλοντικά οι πολιτικοί, ο Beard (2000), προτείνει τους παρακάτω πέντε τρόπους:

- Να χρησιμοποιούν το πρώτο ενικό πρόσωπο της προσωπικής αντωνυμίας «Εγώ» (‘Today I intend to reduce taxes by 20 per cent’),
- Να χρησιμοποιούν το πρώτο πληθυντικό πρόσωπο της προσωπικής αντωνυμίας «Εμείς» (‘Today we intend to raise taxes by a mere 5 per cent’),

- Να αναφέρονται μόνο στην πολιτική τους θέση ('The *Chancellor* must raise taxes for the longterm good of the nation's economy'),
- Να χρησιμοποιούν μόνο παθητική φωνή προκειμένου να μην αναλάβουν απευθείας την ευθύνη ('Today it *has been found* necessary to raise taxes by 20 per cent'),
- Να χρησιμοποιούν ένα είδος μετωνυμίας, αναφερόμενοι αποκλειστικά στην πράξη τους και όχι προσωπικά στον εαυτό τους ('This *budget* will help all those on low incomes').

Ειδικότερα, επισημαίνει ότι το πλεονέκτημα της χρήσης του πρώτου ενικού αριθμού, δίνει την αίσθηση της προσωπικής ανάμειξης του ομιλητή, ειδικά όταν ανακοινώνονται ευχάριστα νέα. Αν όμως τα νέα δεν είναι ευχάριστα, τότε η ευθύνη αποδίδεται μόνο στο πρόσωπο του ομιλητή. Στα μειονεκτήματα προστίθεται το γεγονός ότι οι ομιλητές που χρησιμοποιούν τις συγκεκριμένες αντωνυμίες φαίνονται σαν να τοποθετούν τους εαυτούς τους εκτός ομάδας και να αποποιούνται τις συλλογικές τους ευθύνες. Στα πλεονεκτήματα των αντωνυμιών πρώτου πληθυντικού αριθμού εντάσσεται το γεγονός ότι η ευθύνη μοιράζεται συλλογικά σε όλα τα άτομα της ομάδας, ειδικά σε περιπτώσεις όπου οι αποφάσεις είναι δύσκολες.

1.3 Προπαγάνδα

Η πληροφορία, σύμφωνα με τον Webster (2002), εμπεριέχει νόημα, πραγματεύεται ένα θέμα, αποτελώντας την πληροφόρηση ή την καθοδήγηση για κάτι ή για κάποιον.¹⁹ Τα τελευταία χρόνια όμως, παρατηρείται ένας διεισδυτικός έλεγχος εκ μέρους όσων διαχειρίζονται τη ροή της προς το κοινό. Εκείνοι που διαχειρίζονται κατάλληλα τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται και όσοι τη χρησιμοποιούν προκειμένου να πείσουν τα άτομα υπέρ συγκεκριμένων θέσεων, είναι εκείνοι που ταυτόχρονα τη διαμορφώνουν. Η «κοινωνία της πληροφορίας» είναι πλέον αυτή που περιλαμβάνει τις διαφημιστικές καμπάνιες, τους «ειδικούς» των δημοσίων σχέσεων, τους κοινοβουλευτικούς «λομπίστες», τους συνετούς «παρουσιαστές» της πολιτικής και τις «επίσημες διαρροές» από «αξιόπιστες πηγές». Ωστόσο, ο συγγραφέας επισημαίνει ότι στη σημερινή εποχή, η μεγαλύτερη ποσότητα πληροφορίας δε συνεπάγεται απαραίτητα και τη βελτίωσή της σε σχέση με το παρελθόν. Εξηγεί, ότι σκοπός της κάποιες φορές, είναι να διασκεδάσει, να εξαπατήσει ή και να παραπληροφορήσει εξαιτίας πολιτικοοικονομικών συμφερόντων. Οι πολιτικοί μηχανισμοί εξαρτώνται από την πληροφορία, γεγονός που οδηγεί στη διαστρέβλωση της επικοινωνιακής διαδικασίας, η οποία καταλήγει να περιέχει μεγάλο όγκο παραγωγής και παρουσίασης παραποιημένης και συνεπώς αναξιόπιστης, πληροφορίας. Η επεξεργασία και η διάδοση συγκεκριμένων πληροφοριών αποτελούν τις τεχνικές με τις οποίες η κοινή γνώμη χειραγωγείται και ο κοινωνικός έλεγχος διατηρείται. Η κατάλληλη «διαχείρισή» της λοιπόν, μέσω της οποίας παρουσιάζεται και προσλαμβάνεται η κοινωνική πραγματικότητα, αποτελεί βασικό στόχο του προπαγανδιστικού μηχανισμού.

Ξεκινώντας την ανάλυση της έννοιας της προπαγάνδας, μιας έννοιας που περικλείει πολλά επιμέρους στοιχεία, κρίνεται σκόπιμο να γίνει μια ιστορική αναδρομή του όρου. Οι Jowett και O' Donnell (2012), επισημαίνουν ότι ο όρος εμφανίστηκε πρώτη φορά το 1622 και συνδέθηκε άμεσα με την προσπάθεια της Καθολικής Εκκλησίας για διάδοση των ιδεών της, αλλά και την εκπαίδευση των ιεραποστόλων της.²⁰ Ο Γεωργαλάς

¹⁹ Webster, F. (2002). *Theories of the Information Society*. 2nd ed. London: Routledge, σελ. 24/161-162/190.

²⁰ Jowett, G. S. & O' Donnell, V. (2012). *Propaganda and Persuasion*. 5th ed. London: Sage, σελ. 2. Bernays, E. L. (1928). *Propaganda*. New York: Horace Liveright, σελ. 21. Severin, W. J. & Tankard, J. W.

(1967), αναφέρει ότι ο όρος προϋπήρχε ήδη στην Αρχαία Ελλάδα, στο Βυζάντιο και στο Μεσαίωνα, φτάνοντας μέχρι τη Γαλλική Επανάσταση και τα νεότερα χρόνια της σύγχρονης προπαγάνδας.²¹ Ο Taylor (2003), προσθέτει ότι πρώτοι προπαγανδιστικοί μηχανισμοί χρησιμοποιούνταν ήδη από τους Αρχαίους Έλληνες και τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, μέχρι την ύστερη ευρωπαϊκή ιστορία.²²

Η προπαγάνδα κυριαρχεί στο πεδίο του πολιτικού λόγου και της πολιτικής επικοινωνίας για λόγους που θα αναλυθούν εν συνεχεία. Στο σημείο αυτό είναι απαραίτητο να τη διακρίνουμε από την έννοια της πειθούς, μιας έννοιας που χρησιμοποιείται εξίσου στα συγκεκριμένα πεδία. Όπως θα αναλυθεί παρακάτω, με την παράθεση ορισμών, η προπαγανδιστική διαδικασία στηρίζεται στην εκτεταμένη χρήση τακτικών με σκοπό τη συναισθηματική φόρτιση του κοινού, παρουσιάζοντας μονομερώς την πραγματικότητα για την εξυπηρέτηση συγκεκριμένων συμφερόντων. Εν αντιθέσει, η μέθοδος της πειθούς, σύμφωνα με τους Jowett & O' Donnell (2012), προϋποθέτει τη μετάδοση απόψεων και ιδεών μέσω της παράθεσης ορθολογικών επιχειρημάτων και της αλληλεπίδρασης μεταξύ του πείθοντα και του πειθόμενου, μια διαδικασία που υπονομεύεται από τον προπαγανδιστικό μηχανισμό.²³ Οι προπαγανδιστές ενδέχεται να χρησιμοποιήσουν τις στρατηγικές της πειθούς, αλλά η μέθοδός τους διαφέρει ως προς τους σκοπούς που εξυπηρετεί. Δεν υπάρχουν σαφή και ξεκάθαρα όρια για το πότε η πειθώ μετατρέπεται σε προπαγάνδα, αυτό ανήκει στην προσωπική κρίση του καθένα. Το σίγουρο, κατά τους Severin και Tankard (2001), είναι ότι από τη στιγμή που μια πράξη

(2001). *Communication Theories. Origins, Methods, and Uses in the Mass Media*. 5th ed. New York: Longman, σελ. 108.

²¹ «Ο όρος Προπαγάνδα (*Propaganda*) είναι λατινικός. Σημαίνει «διάδοση» και κατ' επέκταση «διάδοση ιδεών». Χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από την Καθολική εκκλησία στα χρόνια του αγώνα της εναντίον του προτεσταντισμού. Τον 17^ο αιώνα, συστήθηκε από το Βατικανό, ένα «κολέγιο Προπαγάνδας» με μέλη καρδινάλιους και σκοπό την καθοδήγηση του αγώνα «για τη διάδοση της αληθινής πίστης». Ο όρος καθιερώθηκε τελικά στις 22 Ιουνίου 1622 με τη «βούλα» του Πάπα Κλήμεντος Ζ' περί «*Congregacio de Propaganda Fidei*» (διάδοση πίστης). Από τη Γαλλική Επανάσταση και ύστερα, ο όρος Προπαγάνδα άρχισε να χάνει τη θρησκευτική – εκκλησιαστική του έννοια και να περνά στην πολιτική. Από τον 19^ο αιώνα χρησιμοποιείται ευρύτερα στη λαϊκή γλώσσα. Και στον 20^ο αιώνα ξεφεύγει οριστικά από το εκκλησιαστικό λεξιλόγιο και μεταπηδά στο πολιτικό». Βλ. Γεωργιάδης, Γ. (1967). *Η Προπαγάνδα*. Αθήνα: Εκδόσεις Ανατύπωσις, σελ. 18-25.

²² Taylor, M. P. (2003). *Munitions of the Mind. A History of Propaganda from the Ancient World to the Present Day*. Manchester: Manchester University Press.

²³ Jowett, G. S. & O' Donnell, V. (2012) οπ. π., σελ. 1-2.

εξυπηρετεί τον πομπό και τις επιδιώξεις του και όχι το δέκτη για τον οποίο σχεδιάστηκε, τότε γίνεται λόγος για προπαγανδιστική ενέργεια.²⁴

Η έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, σηματοδότησε την εκτεταμένη χρήση της προπαγάνδας, ως ισχυρό όπλο του ολοκληρωτικού πολέμου, μεταμορφώνοντας την σε κάτι πιο απειλητικό. Ο εννοιολογικά ουδέτερος όρος της προπαγάνδας, μετατράπηκε σε αρνητικός λίγο πριν την έναρξη του πολέμου, με τις πρώτες μελέτες για τη διερεύνησή της να πραγματοποιούνται λόγω της ανησυχίας που εξέφρασαν Αμερικάνοι διανοούμενοι σχετικά με την υπερβολική και «μονομερή» στήριξη του Τύπου στις επιλογές του προέδρου σχετικά με τη συμμετοχή των ΗΠΑ στον πόλεμο.²⁵ Υπήρξε μεγάλος προβληματισμός όσον αφορά στην ικανότητα επιρροής που φάνηκε να κατέχει ο Τύπος αναφορικά με την κινητοποίηση των μαζών υπέρ των πολιτικών επιλογών των εξουσιαστικών ελίτ. Ως σημείο εκκίνησης τον πόλεμο και τις προπαγανδιστικές μεθόδους που εφαρμόστηκαν κατά τη διάρκειά του, είναι λογικό να θεωρηθεί ένα φαινόμενο εκ φύσεως αρνητικό.²⁶ Στόχος της υπήρξε η παραπλάνηση και η εξυπηρέτηση των ιδιοτελών σκοπών των προπαγανδιστών. Γίνεται επομένως εύκολα αντιληπτό, ότι οι θετικές εκφάνσεις της προπαγάνδας, αρχίζουν να υποχωρούν, παρουσιάζοντάς την περισσότερο ως τεχνική χειραγώγησης και παραπλάνησης. Ειδικά σχεδιασμένη ούτως ώστε να καταφέρνει να επηρεάζει τη σκέψη, τα συναισθήματα και τις ενέργειες των ατόμων για την εξυπηρέτηση συγκεκριμένων πλέον σκοπών· είτε στρατιωτικών, είτε οικονομικών ή πολιτικών.²⁷ Οι Jowett και O' Donnell (2012), τη χαρακτηρίζουν ως μια ηθελημένη και συστηματική προσπάθεια σχηματισμού αντιλήψεων, μέσω της γλώσσας ή της χρήσης εικόνων (αφίσες, σύμβολα, αρχιτεκτονικές κατασκευές κ.α.) και χειραγώγησης της ανθρώπινης συμπεριφοράς προς όφελος του προπαγανδιστή.²⁸ Για τον Καλογερόπουλο (1968), είναι αποτέλεσμα της Πολιτικής Ψυχολογίας, με τη δύναμη να δημιουργεί

²⁴ Severin, W. J. & Tankard, J. W. (2001) οπ. π., σελ. 109.

²⁵ Δεμερτζής, Ν. (2002). *Πολιτική Επικοινωνία, Διακινδύνευση, Δημοσιότητα, Διαδίκτυο*. Αθήνα: Παπαζήσης, σελ. 28.

²⁶ Το 1937 ο Edward Filene ίδρυσε το Institute of Propaganda Analysis, ένα ίδρυμα που ανέλαβε να στηρίζει ακαδημαϊκές έρευνες, εκπαιδευτικά προγράμματα αλλά και την έκδοση οδηγιών σχετικά με την αντιμετώπιση της προπαγάνδας που ασκήθηκε εκείνη την περίοδο από τη Γερμανία και τον Χίτλερ καθώς και από την οργάνωση της Ku Klux Klan. Βλ. Δεμερτζής, Ν. (2002) οπ. π., σελ. 29.

²⁷ Linebarger, P. M. A. (1948). *Psychological Warfare*. Washington: Infantry Journal Press, σελ. 39.

²⁸ Jowett, G. S. & O' Donnell, V. (2012) οπ. π., σελ. 7.

αλήθειες, λογική, εξεγέρσεις, ήττες και νίκες.²⁹ Αποτελεί τη συνειδητή προβολή μονόπλευρων απόψεων σε μαζικά ακροατήρια με σκοπό την κινητοποίηση των οπαδών. Δε χρειάζεται να εφεύρει την ιδέα που θα προπαγανδίσει, εκείνο που έχει σημασία για την προπαγάνδα είναι να καταφέρει να πείσει το κοινό να υποταχθεί στον αρχηγό της χωρίς καμία αντίσταση και κριτική σκέψη. Ενώ ο Γεωργαλάς (1967), την ορίζει ως την «επιστημονική τεχνική» της διάδοσης ιδεών με σκοπό τον επηρεασμό της κοινής γνώμης.³⁰ Σύμφωνα με τον Lasswell (1927), η προπαγάνδα αναφέρεται αποκλειστικά στον έλεγχο της γνώμης, μέσω της προβολής συμβόλων, τη διάδοση ιστοριών και φημών αλλά και μέσω εικόνων και άλλων μορφών επικοινωνίας.³¹ Μια τεχνική επιρροής της ανθρώπινης συμπεριφοράς μέσω της χειραγώγησης των αναπαραστάσεων, είτε αυτές είναι προφορικές, γραπτές, ή εικονικές. Κατά τον Bernays (1928), έχει τη δυνατότητα να τροποποιεί τις νοητικές εικόνες του ατόμου σχετικά με τον κόσμο.³² Συνεπώς, οι παραπάνω ορισμοί επεξηγούν το γιατί η προπαγάνδα, ως έννοια αλλά και ως πρακτική, απέκτησε αρνητικό πρόσημο.

Η ανάλυση της έννοιας της προπαγάνδας, μιας έννοιας με αρχικά ουδέτερο χαρακτήρα, πραγματοποιείται με την παράθεση αρνητικά φορτισμένων ορισμών, ωστόσο, δεν έχει νόημα να πραγματοποιούνται ηθικές κρίσεις για τη φύση της προπαγάνδας.³³ Οι επιδιωκόμενοι στόχοι της αποτελούν τα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία θα καθοριστεί αν είναι καλή ή κακή. Η προπαγάνδα, όπως διευκρινίζει ο Taylor (2003), σχετίζεται με την πλευρά στην οποία βρίσκεται ο καθένας, με τα συμφέροντα του προπαγανδιστή να συμφωνούν ή να διαφωνούν με εκείνα του προπαγανδιζομένου.

Εν κατακλείδι, ιδιαίτερα σημαντικό θεωρείται το γεγονός ότι η προπαγάνδα και τα μέσα διεξαγωγής της εξελίσσονται συνεχώς, με την πορεία της να είναι παράλληλη με τις πολιτικά και κοινωνικά οργανωμένες κοινωνίες. Όπως επισημαίνει ο Γεωργαλάς (1967), μέχρι τον 19^ο αιώνα, η προπαγάνδα ήταν περισσότερο μια τέχνη βασισμένη στην εμπειρία και στο ταλέντο, χωρίς απαιτούμενες γνώσεις.³⁴ Τον επόμενο αιώνα η ποιότητά της αλλάζει, αποκτώντας επιστημονική πλέον υπόσταση, αφενός λόγω της εξέλιξης των

²⁹ Καλογερόπουλος, Ν. Α. (1986). *Η Προπαγάνδα ως Μέσον Βιασμού των Λαών*. Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, σελ. 17-19.

³⁰ Γεωργαλάς, Γ. (1967) οπ. π., σελ. 16.

³¹ Severin, W. J. & Tankard, J. W. (2001) οπ. π., σελ. 109.

³² Bernays, E. L. (1928). *Propaganda*. New York: Horace Liveright, σελ. 26.

³³ Taylor, P. (2003) οπ. π., σελ. 8/322.

³⁴ Γεωργαλάς, Γ. (1967) οπ. π., σελ. 26-27.

μέσων επικοινωνίας αφετέρου λόγω της ανάπτυξης της δημοκρατίας και των ανθρωποκεντρικών επιστημών. Οι προαναφερθέντες ορισμοί έχουν ως κοινό σημείο αναφοράς τη σκόπιμη και μεθοδική προσπάθεια επιρροής του ατόμου υπέρ του προπαγανδιστή. Οι προπαγανδιστικοί μηχανισμοί προσπαθούν να επηρεάσουν τη διαδικασία λήψης των αποφάσεων καθώς και τη συμπεριφορά των προπαγανδιζομένων, επιβάλλοντας ένα μονόπλευρο τρόπο σκέψης. Εκ του αποτελέσματος, γίνεται αντιληπτό ότι το άτομο δεν έχει τη δυνατότητα να εξετάσει σφαιρικά την κοινωνική πραγματικότητα. Κοινός παρονομαστής των προαναφερθέντων είναι το γεγονός ότι η προπαγάνδα αντιμετωπίζεται ως μια πρακτική με αρνητικές, συνήθως, συνέπειες. Ένα εργαλείο στα χέρια του προπαγανδιστή, ο οποίος τη χρησιμοποιεί βάσει συγκεκριμένων μεθόδων, κυρίως ψυχολογικών, προκειμένου να έχει τα επιθυμητά αποτελέσματα. Η πολιτική προπαγάνδα, ως ένα από τα τρία είδη στα οποία κατηγοριοποιείται η έννοια της προπαγάνδας, αποτελεί τον κεντρικό άξονα στον οποίο θα κινηθεί η παρούσα διπλωματική εργασία.³⁵

³⁵ Η προπαγάνδα κατηγοριοποιείται σύμφωνα με τις ιδέες που αντιπροσωπεύει σε τρεις κλάδους. Στην Εμπορική ή Οικονομική Προπαγάνδα, η οποία αναφέρεται κυρίως στη διαφήμιση και στοχεύει τόσο στην εκμετάλλευση πραγματικών αναγκών όσο και στη δημιουργία ανάγκης, με σκοπό την τοποθέτηση προϊόντων. Στη Θρησκευτική Προπαγάνδα, η οποία συνήθως αποκαλείται «κατήχηση» ή «προσηλυτισμός», αποβλέποντας στη δημιουργία πιστών μιας θρησκείας ή μιας αιρέσεως. Τέλος, στην Πολιτική Προπαγάνδα, ή απλώς προπαγάνδα, η οποία επιδιώκει την «τοποθέτηση» πολιτικών ιδεών με σκοπό τον επηρεασμό της πολιτικής συμπεριφοράς του κοινού. Οι τρεις κλάδοι, έχοντας κοινά χαρακτηριστικά, αλληλοεπηρεάζονται και αρκετές φορές χρησιμοποιούνται συνδυαστικά. Συγκεκριμένα, όσον αφορά στην πολιτική προπαγάνδα, μια πιο ευρεία έννοια από τις δύο προηγούμενες, δεν περιλαμβάνει αποκλειστικά τη μετάδοση πολιτικών ιδεών και κατ' επέκταση την αλλαγή της πολιτικής συμπεριφοράς. Ενδέχεται να αποβλέπει και στην τροποποίηση της γενικότερης συμπεριφοράς και ιδιοσυγκρασίας του ατόμου, ο οποίος είναι και ο βασικός στόχος της. Βλ. Γεωργιάς, Γ. (1967) οπ. π., σελ. 16-17.

1.4 Χαρακτηριστικά, Είδη και Αρχές της Προπαγάνδας

Η προπαγάνδα, με βάση την πηγή από όπου προέρχεται, διακρίνεται σε λευκή, μαύρη και φαιά.³⁶ Αναλυτικότερα, ο όρος λευκή αποδίδεται στο είδος της προπαγάνδας της οποίας η πηγή είναι γνωστή, χαρακτηρισμός που της αποδίδει κύρος, αλλά της στερεί το εύρος της επιθυμητής επίδρασης στο κοινό. Φαιά ονομάζεται η προπαγάνδα η οποία αποκρύπτει την πηγή και τους σκοπούς της, είναι ανώνυμη και διαδίδεται κυρίως μέσω φημών. Υπερτερεί έναντι της λευκής σχετικά με την ακτίνα επιδράσεώς της, αλλά στερείται κύρους και αξιοπιστίας. Τέλος, ως μαύρη ορίζεται η προπαγάνδα η οποία παρουσιάζεται με διαφορετική πηγή προέλευσης από την πραγματική και συνήθως φαίνεται σα να προέρχεται από τον αντίπαλο, τον οποίο επιθυμεί να βλάψει. Με βάση το κοινό στο οποίο απευθύνεται, διακρίνεται σε σταθεροποιητική, μεταπειστική, διασπαστική και ειδική. Η πρώτη σχετίζεται με τους δεδηλωμένους οπαδούς του εκάστοτε κινήματος, με βασικό στόχο τη διατήρηση του ενθουσιασμού τους. Η μεταπειστική προπαγάνδα απευθύνεται στους αναποφάσιστους προκειμένου να τους πείσει για την ιδέα που αντιπροσωπεύει, ενώ η διασπαστική έχει ως στόχο την αποδιοργάνωση των αντιπάλων και τη δημιουργία εντάσεων. Τέλος, η ειδική προπαγάνδα, όπως αναφέρει και το όνομά της, χρησιμοποιείται σε ειδικές περιπτώσεις, σε καταστάσεις που χρήζουν ιδιαίτερης μεταχείρισης. Με κριτήριο το στόχο, διακρίνεται σε στρατηγική και τακτική. Η πρώτη, αποβλέπει μόνο στον τελικό στρατηγικό στόχο, ο οποίος δε μεταβάλλεται. Η δεύτερη, τακτικής φύσεως και πιο ευέλικτη, σχετίζεται με τους πιο αμέσους στόχους. Βάσει περιεχομένου, υπάρχει η απλή προπαγάνδα, που διαδίδει τις υπάρχουσες ιδέες του κινήματος προκειμένου να ενισχύσει την πίστη των οπαδών του ή για να προσελκύσει νέους και η αντιπροπαγάνδα, που στοχεύει στην εξάλειψη της αντίπαλης προπαγάνδας.

Ο Corner (2007), επισημαίνει τα έξι δομικά χαρακτηριστικά που ενυπάρχουν στην προπαγανδιστική διαδικασία.³⁷ Το ψέμα, μέσω της ηθελημένης κατασκευής και κυκλοφορίας ψευδών πληροφοριών, την παράλειψη πληροφοριών, σε συνδυασμό με τη στρατηγική επιλεκτικότητα του προπαγανδιστή για την προώθηση άλλων, τη χρήση της υπερβολής, όπου οι πληροφορίες, θετικές ή αρνητικές, παρουσιάζονται με τέτοιο τρόπο

³⁶ Γεωργαλάς, Γ. (1967) οπ. π., σελ. 89-92.

³⁷ Corner, J. (2007). Mediated Politics, Promotional Culture and the Idea of 'Propaganda'. *Media, Culture Society*, Vol 29 (No4), σελ. 674-675. Ανακτήθηκε 26 Οκτωβρίου, 2017, από <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0163443707078428>.

που να συνάδει με τους προπαγανδιστικούς σκοπούς, τη σαφή ή συγκαλυμμένη επίκληση σε συναισθήματα και τέλος, τη χρήση ρητορικών σχημάτων κατά την επικοινωνιακή διαδικασία. Ο Doob (1950), παραθέτει κάποιες από τις βασικές αρχές, που σύμφωνα με τον Γκέμπελς, έπρεπε να διέπουν την προπαγανδιστική εκστρατεία.³⁸

- Οι προπαγανδιστές θα πρέπει να έχουν πρόσβαση σε πληροφορίες που σχετίζονται με τα γεγονότα και την κοινή γνώμη,
- Η προπαγάνδα θα πρέπει να σχεδιάζεται και να εκτελείται από μία μόνο αρχή,
- Οι συνέπειες μιας προπαγανδιστικής πράξης θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά τον σχεδιασμό της εν λόγω ενέργειας,
- Η προπαγανδιστική εκστρατεία θα πρέπει να έχει αντίκτυπο στη δράση και στην πολιτική του αντιπάλου,
- Οι προπαγανδιστές θα πρέπει να έχουν όλες τις απόρρητες και λειτουργικές πληροφορίες, προκειμένου να εφαρμόσουν την προπαγανδιστική τους εκστρατεία,
- Για να γίνει κατανοητή σε όλους, η προπαγάνδα θα πρέπει να προκαλεί το ενδιαφέρον του κοινού και να μεταδίδεται μέσω ενός μέσου που να προσελκύει την προσοχή του,
- Η αξιοπιστία της προπαγάνδας έγκειται στην αληθοφάνειά της η οποία και αποτελεί το βασικότερο συστατικό στοιχείο της,
- Ο σκοπός, το περιεχόμενο και η αποτελεσματικότητα του προπαγανδιστικού μηχανισμού του αντιπάλου· Η ισχύς και τα αποτελέσματά της· Καθώς και το είδος της τρέχουσας προπαγανδιστικής εκστρατείας, καθορίζουν εάν η αντίπαλη προπαγάνδα θα πρέπει να αγνοηθεί ή όχι,
- Η αξιοπιστία, η πληροφόρηση και οι πιθανές επιδράσεις της επικοινωνίας καθορίζουν εάν το προπαγανδιστικό υλικό πρέπει να λογοκριθεί,
- Το υλικό της αντίπαλης προπαγάνδας ενδέχεται να αξιοποιηθεί κατά τη διαδικασία υποβάθμισης του κύρους του αντιπάλου ή να στηρίξει το σκοπό του ίδιου του προπαγανδιστή,
- Είναι προτιμότερο να χρησιμοποιείται το είδος της μαύρης προπαγάνδας παρά της άσπρης, τη στιγμή που η τελευταία είναι λιγότερο αξιόπιστη και παράγει ανεπιθύμητα αποτελέσματα,

³⁸ Doob, L. W. (1950). Goebbels' Principles of Propaganda. *The Public Opinion Quarterly*, Vol 14 (No3), 419-442. Ανακτήθηκε 27 Οκτωβρίου, 2017, από <https://bths.enschool.org/ourpages/auto/2014/2/4/34651180/Goebbels%20Principles%20of%20Propaganda.pdf>.

- Η προπαγανδιστική εκστρατεία θα πρέπει να διεξάγεται από αρχηγούς με κύρος την κατάλληλη χρονική στιγμή,
- Θα πρέπει να αποτρέπει τη δημιουργία εσφαλμένων ελπίδων αναφορικά με μελλοντικά γεγονότα, να δημιουργεί ένα ιδανικό επίπεδο ανησυχίας καθώς και να μειώνει τις επιπτώσεις από πιθανή απογοήτευση,
- Η προπαγάνδα θα πρέπει να διευκολύνει τη μετατόπιση της εχθρότητας κάνοντας συγκεκριμένους τους εχθρικούς στόχους,
- Η προπαγάνδα δεν μπορεί να μεταβάλει απευθείας βασικές συνήθειες του κοινού.

Εξίσου σημαντικό είναι να λαμβάνεται υπόψη το πολιτικοκοινωνικό περιβάλλον στο οποίο διεξάγεται η προπαγάνδα προκειμένου να προσαρμοστεί κατάλληλα και να είναι αποτελεσματική. Οι Jowett και Donnell (2012), επισημαίνουν πως ο προπαγανδιστικός λόγος θα πρέπει να προσαρμόζεται κάθε φορά στις ανάγκες και τα χαρακτηριστικά του κοινού στο οποίο απευθύνεται.³⁹ Άποψη που ενστερνίζεται και ο Ellul (1973), επισημαίνοντας πως η προπαγάνδα θα πρέπει να προσαρμόζεται στην ψυχολογία, στις ανάγκες και στις επιθυμίες του ατόμου.⁴⁰ Για να είναι αποτελεσματική, αφενός χρειάζεται να απευθύνεται σε κάθε άτομο ξεχωριστά, αφετέρου να χρησιμοποιούνται όλα τα διαθέσιμα τεχνικά μέσα· τύπος, ραδιόφωνο, αφίσες κ.α.

³⁹ Jowett, G. S. & O' Donnell, V. (2012) οπ. π., σελ. 6.

⁴⁰ Ellul, J. (1973). *Propaganda, the Formation of Men's Attitudes*. New York: Vintage Books, σελ. 4-9.

1.5 Μέσα και Τεχνικές Διεξαγωγής της Προπαγάνδας

Ο προπαγανδιστικός μηχανισμός, συνήθως, δεν προσπαθεί να πείσει μέσω της αναλυτικής παράθεσης και ανταλλαγής ορθολογικών επιχειρημάτων, αλλά κυρίως μέσω της χρήσης τεχνικών που επιδιώκουν τη συναισθηματική φόρτιση του κοινού. Η σωστή και τέλεια οργανωμένη προπαγάνδα δε στηρίζεται απλά στο ταλέντο και στις αόριστες ιδέες, όπως συνηθιζόταν. Όπως χαρακτηριστικά τονίζει ο Καλογερόπουλος (1986), εκείνος που κατέχει τα μέσα διεξαγωγής της προπαγάνδας (τηλεόραση, ραδιόφωνο, εφημερίδες) αδιαμφισβήτητα έχει τη δυνατότητα να πείσει έναν ολόκληρο λαό ότι το «μαύρο είναι άσπρο».⁴¹ Παράλληλα με τα συμβατικά μέσα, η εικόνα, η μουσική, ο χορός και η τέχνη, αποτελούν εναλλακτικά μέσα για την προώθηση των προπαγανδιστικών ιδεών. Οι προπαγανδιστές αποδίδουν στις τέχνες το δικό τους κοινωνικοπολιτικό περιεχόμενο, αναδεικνύοντας τον εργαλειακό τους χαρακτήρα ώστε να συγκινήσουν και να ικανοποιήσουν το προσωπικό τους συμφέρον.

Οι Severin και Tankard (2001), παραθέτουν επτά τεχνικές, σύμφωνα με τις οποίες επιτυγχάνεται η αποτελεσματικότητα της προπαγανδιστικής διαδικασίας.⁴² Πιο συγκεκριμένα, η απόδοση αρνητικών χαρακτηριστικών σε μια ιδέα (“*name calling*”) πραγματοποιείται ούτως ώστε να απορριφθεί απευθείας από το κοινό, χωρίς προηγουμένως να έχουν εξεταστεί τυχόν στοιχεία που να αποδεικνύουν αντίθετη άποψη. Εν αντιθέσει με την παραπάνω τεχνική, η συσχέτιση και η απόδοση θετικών χαρακτηριστικών σε ένα συμβάν (“*glittering generality*”) χρησιμοποιείται προκειμένου το κοινό να το αποδεχτεί χωρίς παραπάνω εξέταση. Η μεταβίβαση (“*transfer*”) της αυθεντίας και του κύρους που φέρει μια αξιόπιστη ιδέα, σε μία άλλη, καθιστώντας έτσι τη δεύτερη αυτόματα αποδεκτή, αποτελεί μία ακόμα προπαγανδιστική τεχνική. Για τη χειραγώγηση των ατόμων, επίσης διαδεδομένες είναι οι μαρτυρίες προσώπων (“*testimonials*”) που χαίρουν εκτίμησης, ή και όχι, τα οποία επισημαίνουν αν μια ιδέα ή ένα άτομο είναι καλό ή κακό. Μια επιπλέον προπαγανδιστική μέθοδος που συνδέεται άμεσα με το λαό, αποτελεί η προσπάθεια του ομιλητή να πείσει το κοινό του ότι αυτός και οι ιδέες του είναι ωφέλιμες επειδή είναι λαϊκές (“*plain folks*”). Η επιλογή αληθινών ή και όχι γεγονότων, όπως και η χρήση λογικών ή παράλογων δηλώσεων (“*card stacking*”) προκειμένου να σχηματιστεί η

⁴¹ Καλογερόπουλος, Ν. Α. (1986) οπ. π., σελ. 18.

⁴² Severin, W. J. & Tankard, J. W. (2001) οπ. π., σελ. 111-122.

καλύτερη ή η χειρότερη άποψη για μια ιδέα ή ένα πρόσωπο, συγκαταλέγονται επίσης στις προπαγανδιστικές τακτικές. Τέλος, ο προπαγανδιστής ουσιαστικά προσπαθεί να πείσει το ακροατήριό του, ότι όλα τα μέλη μιας ομάδας αποδέχονται τις θέσεις του, και ως εκ τούτου θα πρέπει και οι υπόλοιποι να τις ενστερνιστούν (“*bandwagon*”). Μια τεχνική που σχετίζεται με τη μιμητική τάση των ατόμων να υιοθετούν απόψεις και στάσεις, ούτως ώστε να συμβαδίζουν με την ομάδα στην οποία εντάσσονται.

Αναλύοντας, λοιπόν, την έννοια της προπαγάνδας, έχει καταστεί σαφές, ότι αποτελεί ένα μεθοδικό μηχανισμό μετάλλαξης της κοινωνικής πραγματικότητας, στηριζόμενη σε στρατηγικές τεχνικές και όχι στη χρήση σωματικής βίας. Ως φαινόμενο, άμεσα συνδεδεμένο με το περιβάλλον μέσα στο οποίο εκδηλώνεται, έχει ως αυτοσκοπό τη δημιουργία κοινωνικής ομοιογένειας. Ανεξάρτητα από τα είδη, τα χαρακτηριστικά και τους σκοπούς της, οι προπαγανδιστές χρειάζεται να αξιολογούν σωστά το κοινό στο οποίο απευθύνονται και το περιβάλλον εντός του οποίου δρουν. Τα άτομα αποτελούν κομμάτι της κοινωνικοπολιτισμικής πραγματικότητας και η προπαγάνδα χρειάζεται να προσαρμόζεται τόσο σε αυτή όσο και στις ανάγκες του κάθε ατόμου ξεχωριστά.

Κεφάλαιο Δεύτερο

Πολιτικός Λόγος και Προπαγάνδα στα Ολοκληρωτικά Καθεστώτα

Τα όρια της παρεμβατικότητας είναι αυτά που διαχωρίζουν ένα αυταρχικό, δικτατορικό καθεστώς από τον ολοκληρωτισμό.⁴³ Αν και στις δύο περιπτώσεις η παρεμβατικότητα είναι ισχυρή, στη δεύτερη αποκτά έναν ολοκληρωτικό χαρακτήρα. Ειδικότερα, τα αυταρχικά καθεστώτα διαθέτουν μια βασική κρατική πολιτική, η αμφισβήτηση της οποίας απαγορεύεται, με την παρεμβατικότητα της εξουσίας να περιορίζεται στο πολιτικό πεδίο και στον κρατικό μηχανισμό. Παρέχουν όμως μια σχετική ελευθερία, σε ατομικό επίπεδο, σε θέματα μη πολιτικού χαρακτήρα. Αντίθετα, στα ολοκληρωτικά συστήματα κάθε πτυχή της ανθρώπινης ύπαρξης θα πρέπει να είναι ευθυγραμμισμένη με την καθεστωτική ιδεολογία. Η επιρροή του ολοκληρωτισμού ξεπερνάει τα πολιτικά όρια, επηρεάζοντας πολύπλευρα το άτομο.

Εκκινώντας από τη ναζιστική προπαγάνδα, φαίνεται να είχε σαφείς επιρροές από την κομμουνιστική και την ισπανική, αλλά περισσότερο συνέκλινε με τον ιταλικό φασισμό του Μπενίτο Μουσολίνι.⁴⁴ Και τα δύο καθεστώτα υπήρξαν βίαια, μιλιταριστικά, εθνικιστικά καθώς και έντονα μονοκομματικά. Μερίμνησαν ιδιαίτερα για τη νεολαία και επιδίωξαν τη δημιουργία ενός επαναστατικού ανθρώπου, ως μέσο επικράτησης της δικτατορίας τους. Εκ του αποτελέσματος λοιπόν, ο ναζισμός φαίνεται ότι λειτούργησε στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού φασισμού, επομένως το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου δε θα μπορούσε να αναλυθεί χωρίς να ληφθεί υπόψη το συγκεκριμένο πλαίσιο. Αν και ο Ιωάννης Μεταξάς δεν υπήρξε φανατικός υποστηρικτής τους, οι επιρροές από τα ολοκληρωτικά μοντέλα του εξωτερικού ήταν εμφανείς, τόσο στα εξωτερικά όσο και στα δομικά χαρακτηριστικά της ιδεολογίας της ελληνικής κυβέρνησης.⁴⁵ Όπως επισημαίνει ο Αγγελής (2006), η μεταξική δικτατορία υπήρξε μία από τις ελάχιστες ελληνικές

⁴³ Διαμαντόπουλος, Θ. (2008). *Τα Πολιτικά Καθεστώτα: Δημοκρατίες και Απολυταρχίες: Οι Γρίφοι της Εξουσίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης, σελ. 245.

⁴⁴ Payne, S. J. (2000). *Μια Ιστορία του Φασισμού 1914-1945*. (Μτφρ Κώστας Γεώργιας). Αθήνα: Φιλίστωρ, σελ. 297-298.

⁴⁵ Βελλιιάδης, Α. (2003). *Μεταξάς – Χίτλερ. Ελληνογερμανικές Σχέσεις στη Μεταξική Δικτατορία 1936 – 1941*. Αθήνα: Ενάλιος, σελ. 37-39.

περιπτώσεις, κατά τη διάρκεια της οποίας ξοδεύτηκαν σημαντικά ποσά για τη διεξαγωγή προπαγάνδας με φασιστική αισθητική.⁴⁶

Ενώ λοιπόν η προφανής διαφορά των ολοκληρωτικών προπαγάνδων έγκειται στην ιδεολογική τους βάση, τα χαρακτηριστικά τους φαίνονται να συμπίπτουν. Μάζα και όχι σκεπτόμενο άτομο, φανατισμός και μίσος, τηλεκατευθυνόμενη σκέψη και χειραγώγηση είναι μερικά από τα αναγνωρίσιμα στοιχεία τέτοιων προπαγάνδων. Με όπλο τον καταναγκασμό, υποδουλώνουν τα άτομα και δημιουργούν μαζικές συνειδήσεις. Το άτομο παύει να ενεργεί ελεύθερα και αυτόνομα.

⁴⁶ Αγγελής, Β. (2006). *«Γιατί Χαίρεται ο Κόσμος και Χαμογελάει, Πατέρα...»*. Αθήνα: Βιβλιόραμα, σελ. 22.

2.1 Η Περίπτωση της Γερμανίας

Το εθνικοσοσιαλιστικό κόμμα συνειδητοποίησε από νωρίς την προπαγανδιστική υπεροχή, όταν αντιλήφθηκε ότι οι ιδέες από μόνες τους δεν έχουν καμία αξία. Οι ιδέες, δήλωνε ο Χίτλερ, πρέπει απαραίτητα να μετατρέπονται σε «πολιτική» και «αγωνιστική» πίστη, να είναι προκαθορισμένες και οργανωμένες από δογματικές παρατάξεις.⁴⁷ Το γερμανικό προπαγανδιστικό περιεχόμενο κατάφερε να διεισδύσει επιτυχώς στο γερμανικό πληθυσμό και αυτό γιατί οι ιδέες που αντιπροσώπευε ήταν σαφείς και όχι αόριστες. Ο εθνικισμός, η ανωτερότητα και η αγνότητα της γερμανικής-αριανής φυλής καθώς και η επικράτηση του Εθνικοσοσιαλισμού, αποτέλεσαν τα κίνητρα για τον προπαγανδιστικό μηχανισμό.

Ο Welch (1938), αναφέρει πως ο Χίτλερ θεωρούσε ότι η προπαγάνδα που απευθύνεται στη μάζα, θα πρέπει να είναι απλή, στοχεύοντας στο χαμηλότερο επίπεδο ευφυΐας, αποτελούμενη από ευκολονόητα και επαναλαμβανόμενα σλόγκαν με στόχο το συναίσθημα.⁴⁸ Ωστόσο, προσθέτει, ότι η βαρύτητα και η αξία της θα πρέπει να μειώνονται τη στιγμή που το κόμμα θα ανέλθει στην εξουσία, εν αντιθέσει με τον Γκέμπελς, ο οποίος πίστευε ότι η προπαγάνδα κρίνεται απαραίτητη σε όλη τη διάρκεια της διακυβέρνησης. Δεν είναι αναγκαία μόνο για την κινητοποίηση της μάζας, εξακολουθεί να είναι απαραίτητη και για τη διατήρηση του ενθουσιασμού και της αφοσίωσης του κοινού στις ιδεολογικές της βάσεις. Σύμφωνα με τον Herma (1943), ο Γκέμπελς θεωρούσε την προπαγάνδα, όχι μόνο ισχυρό όπλο κατάκτησης του κράτους, αλλά και το ισχυρότερο όπλο παγίωσης και ανάπτυξης του.⁴⁹ Το πιο «σύγχρονο πολιτικό εργαλείο» διακυβέρνησης της μάζας. Άλλωστε αυτή ήταν η πολιτική πρόθεση του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος, η κατάκτηση και ο έλεγχος των μαζών. Η προπαγάνδα προτίθεται να διασφαλίσει τον απαραίτητο βαθμό συμμετοχής του κοινού στις κυβερνητικές ενέργειες, δίνοντάς του την εντύπωση ότι αποτελεί κομμάτι της διαδικασίας λήψης των αποφάσεων. Χωρίς εκείνη, το σύγχρονο κράτος είναι «απροστάτευτο» ενάντια στις ανατρεπτικές δυνάμεις της αναρχίας και του χάους. Ο Γκέμπελς οραματιζόταν το

⁴⁷ Καλογερόπουλος, Ν. Α. (1986) οπ. π., σελ. 26.

⁴⁸ Welch, D. (1983). *Propaganda and the German Cinema 1933–1945*. London: I. B. Tauris Publishers, σελ. 34-35.

⁴⁹ Herma, H. (1943). GOEBBELS' CONCEPTION OF PROPAGANDA. *Social Research, Vol 10* (No2), 200-218, σελ. 202/205/207. Ανακτήθηκε 22 Ιανουαρίου, 2018, από <http://booksc.org/book/28299132/27f52d>.

σχέδιο της «εξόντωσης της επανάστασης», το οποίο θα επιτυγχανόταν μόνο αν η ενεργή επιρροή της μάζας συμπληρωνόταν από μια μακροπρόθεσμη και συστηματική διαφώτισή της. Αν η ηγεσία και το έθνος συμπεριφέρονταν ως ενιαίο σύνολο, τότε η σχέση τους θα παρέμενε ζωντανή, δημιουργώντας το είδος της σύγχρονης δημοκρατίας που επιθυμούσε να προβάλλει η Γερμανία του 20^ο αιώνα. Ο Hadamovsky (1933), συμπληρώνει πως το τρίπτυχο, ιδέα, προπαγάνδα και εξουσία είναι άρρηκτα συνδεδεμένο, με την προπαγάνδα να αποτελεί τη «διαθέσιμη δύναμη καταπίεσης», τη «θέληση για εξουσία».⁵⁰

Ορμώμενο από τις αμφιβολίες του σχετικά με την άνοδο της Αριστεράς, το ναζιστικό κόμμα στην προσπάθειά του να την ανατρέψει, όρισε ειδική επιτροπή συντονισμού της προπαγανδιστικής διαδικασίας, είτε μέσω φυλλαδίων είτε μέσω ομιλιών.⁵¹ Η πεποίθηση ότι η ήττα της Γερμανίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οφειλόταν στους Εβραίους και η διάδοση συνωμοσιολογικών θεωριών περί εβραϊκής κατάκτησης του κόσμου, αποτέλεσαν τον κινητήριο μοχλό της ναζιστικής αντισημιτικής προπαγάνδας. Ο φόβος μιας ενδεχόμενης υπονόμευσης του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος από τις δυνάμεις της Αριστεράς ή του κοινοβουλευτισμού, συνέβαλε στην ανάπτυξη της προπαγανδιστικής ρητορικής. Με την ανάληψη των καθηκόντων του, στο Υπουργείο Λαϊκής Διαφώτισης και Προπαγάνδας, στις 13 Μαρτίου 1933, ο Γιόζεφ Γκέμπελς διόρισε κατεξοχήν μορφωμένους ναζί, αποβλέποντας στον εκσυγχρονισμό του κόμματος, μέσω της ευθυγράμμισης των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας και του πολιτισμού εν γένει.⁵² Το συγκεκριμένο αξίωμα, σε συνδυασμό με την αντισημιτική του ρητορεία, απέβλεπαν στον πνευματικό έλεγχο του κράτους, παραχωρώντας του πλήρη ελευθερία κινήσεων. Με τη ρητορική δεινότητα που τον χαρακτήριζε, κατάφερε να αποτελέσει τον εμπνευστή της προπαγανδιστικής γραμμής του ναζιστικού επεκτατισμού. Δημιουργήθηκαν εξειδικευμένα τμήματα προπαγάνδας, με τον κινηματογράφο, το ραδιόφωνο, τον Τύπο και τις τέχνες να κυριαρχούν στην προπαγανδιστική εκστρατεία. Ο Payne (2000), αναφέρει πως ο Εθνικοσοσιαλισμός όρισε το πλαίσιο λειτουργίας και νομιμοποίησής του μέσω της τέχνης και της κουλτούρας.⁵³ Οι ναζί επεδίωκαν

⁵⁰ Hadamovsky, E. (1933). *Propaganda and National Power*. Oldenburg: Gerhard Stalling, κεφ. 1. Ανακτήθηκε από <http://research.calvin.edu/german-propaganda-archive/hadamovsky1-2.htm>.

⁵¹ Noakes, J. & Pridham, G. (1983). *Nazism 1919- 1945. A History in Documents and Eyewitness Accounts*. Vol.1. New York: Schocken Books, σελ. 7-8.

⁵² Λαναράς, Κ. (2004). *Εθνικοσοσιαλισμός: Κίνημα, Κόμμα, Κράτος*. Αθήνα: Εντός, σελ. 180/259.

⁵³ Payne, S. J. (2000) οπ. π., σελ. 282-284.

οικονομικές επιτυχίες, περισσότερο στόχευαν στις «πολιτιστικές καινοτομίες», προκειμένου να συγκαλύπτουν και να πείθουν.

Ο ακραίος συγκεντρωτισμός του Χίτλερ, τόσο με τις εκκαθαρίσεις όσων δεν προσαρμόζονταν στην ιδεολογική γραμμή του κόμματος όσο και με την έντονη αστυνόμευση, οδήγησαν στην υιοθέτηση μιας σκληρής προπαγανδιστικής ναζιστικής πολιτικής.⁵⁴ Η προπαγάνδα που διεξήχθη δεν πίστευε στην επιστημονική και αντικειμενική αλήθεια, μάλλον σε μια πιο μεροληπτική και κομματική, αποβλέποντας στην αμόρφωτη μάζα. Ο Χίτλερ, πεπεισμένος ότι ο λαϊκός ενθουσιασμός που επικράτησε στο ξεκίνημα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, θα επανέλθει, ξεκίνησε την προσπάθεια για την κατάκτηση της λαϊκής αποδοχής. Όχι σύμφωνα με τους κανόνες του αναγκαίου νομικού πλαισίου, αλλά με αθέμιτα μέσα.⁵⁵ Το ναζιστικό κόμμα θεωρούσε τις ψήφους και τις εκλογές, εργαλεία «τυπικής πολιτικής νομιμοποίησης», με τον Χίτλερ και τον Γκέμπελς να χρησιμοποιούν τα εθνικά δημοψηφίσματα ως προπαγανδιστικά μέσα, προκειμένου να προσδώσουν τόσο στο κόμμα όσο και στις πολιτικές τους αποφάσεις, την επίφαση νομιμότητας που απαιτείται.

Η ηγετολατρεία αποτέλεσε βασικό στοιχείο της ναζιστικής προπαγάνδας, με τον Χίτλερ να έχει αναλάβει το ρόλο του ήρωα για το εθνικοσοσιαλιστικό κίνημα.⁵⁶ Σύμφωνα με τη ναζιστική ιδεολογία, ένα πρόσωπο με υπερφυσικά χαρίσματα είναι αυτό που θα ενσαρκώσει και θα καθοδηγήσει το μέλλον του έθνους και δε θα μπορούσε να είναι άλλο εκτός από τον Χίτλερ. Η λατρεία στον αρχηγό και όχι απλώς η υπακοή, αποτέλεσε θεμελιώδες χαρακτηριστικό της προπαγανδιστικής εκστρατείας. Ο Χίτλερ, ως μοναδικός εκπρόσωπος του γερμανικού κράτους, συγκέντρωσε όλες τις εξουσίες στο πρόσωπό του, αφού υπήρξε αρχηγός του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος, αρχηγός και καγκελάριος του Ράιχ, αλλά και ανώτατος δικαστής του έθνους. Αξιοσημείωτες ήταν οι οδηγίες που δόθηκαν σχετικά με τις εκλογές του 1932.⁵⁷ Υπήρχαν προκαθορισμένες ημερομηνίες κατά τις οποίες ο Χίτλερ έπρεπε να παρουσιαστεί ως πολιτικός, ως άνθρωπος, ως μαχητής, αποδίδοντάς του κάθε φορά διαφορετικά χαρακτηριστικά. Η ναζιστική προπαγάνδα

⁵⁴ Berstein, S. & Milza, P. (1997). *Ιστορία της Ευρώπης*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σελ. 79-83.

⁵⁵ Evans, R. J. (2014). *ΤΟ Γ' ΡΑΪΧ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σελ. 44.

⁵⁶ Οι ρίζες της συγκεκριμένης αντίληψης προέρχονται από ποικίλες πηγές, όπως τη Μεσσιανική αρχή του Χριστιανισμού, τους θαυματουργούς βασιλείς του Μεσαίωνα καθώς και τον Υπεράνθρωπο του Νίτσε. Βλ. Welch, D. (2002). *The Third Reich. Politics and Propaganda*. 2nd ed. London : Routledge, σελ. 107/110.

⁵⁷ Noakes, J. & Pridham, G. (1983) *οπ. π.*, σελ. 73.

φάνηκε να λειτουργεί, γεγονός που αποδεικνύεται από την άυξηση του αριθμού των ψηφοφόρων. Το 1928 υπολογίστηκαν 810.127 ψηφοφόροι, ενώ το 1932 ο αριθμός τους ανήλθε στους 13.765.781, τη στιγμή που μέχρι το 1920, το κόμμα βρισκόταν στο περιθώριο.⁵⁸

Ως επίσημη κομματική εφημερίδα είχε οριστεί, από το Δεκέμβριο του 1920, η *Völkischer Beobachter* (“People’s Observer”), ως πρότυπο προπαγάνδας και λαϊκισμού και με περιεχόμενο τα βασικά εθνικοσοσιαλιστικά θέματα, όπως οι διαδόσεις υπερβολών σχετικά τους Εβραίους και τους Μπολσεβίκους, τους εξευτελιστικούς όρους της Συνθήκης των Βερσαλλιών και την αδυναμία του κοινοβουλίου της Βαϊμάρης.⁵⁹ Το καθεστώς επέβαλλε στους αρθρογράφους να χρησιμοποιούν απειλητικό και θριαμβευτικό ύφος, ώστε να προβάλλουν το ναζιστικό κόμμα, το οποίο μπορούσε να καταστρέψει όλους όσους θα μπορούσαν να θεωρηθούν απειλή.⁶⁰ Ο Γκέμπελς τόνιζε ότι όλες οι εφημερίδες και τα περιοδικά έπρεπε να ακολουθούν την ίδια γραμμή, ιδρύοντας το γερμανικό Γραφείο Ειδήσεων. Συγκεκριμένα, το Γραφείο παρείχε στον Τύπο το κατάλληλο υλικό, δίνοντας τις αναγκαίες οδηγίες για τον τρόπο που θα ερμηνεύσουν τις ειδήσεις. Σύμφωνα με τον Hale (1984), το καθεστώς ήλεγχε τον Τύπο, μέσω σχολαστικού ελέγχου όλων όσων σχετιζόνταν με τη συγκεκριμένη βιομηχανία.⁶¹ Όχι μόνο απέκρυβε σκόπιμα γεγονότα και αριθμούς, αναφορικά με τους θανάτους πολιτών, αλλά ταυτόχρονα απέκρυβε την αλήθεια σχετικά με το πραγματικό εύρος των ηττών του γερμανικού στρατού.⁶² Η σιωπή και η παραπληροφόρηση αποτελούσαν σημαντικά εργαλεία τόσο για τα προπαγανδιστικά σχέδια του Γκέμπελς όσο και για την τόνωση του γερμανικού ηθικού στο μέτωπο.

Στις 4 Οκτωβρίου 1933, δημοσιεύτηκε ο σχετικός νόμος “*Editors’ Law*”, σύμφωνα με τον οποίο όλοι οι εκδότες πολιτικών εφημερίδων και περιοδικών θα ήταν υπεύθυνοι για οποιαδήποτε παραβίαση των κυβερνητικών οδηγιών.⁶³ Το περιεχόμενο των εντύπων ήταν εφάμιλλο με τη ναζιστική προπαγάνδα και συνυφασμένο με την απουσία οποιασδήποτε αναφοράς σχετικά με την αποδυνάμωση του Ράιχ και της γερμανικής άμυνας, οικονομίας και κουλτούρας, καθώς και με οτιδήποτε προσβάλλει την τιμή και την αξιοπρέπεια των

⁵⁸ Welch, D. (2002) οπ. π., σελ. 9. Evans, R. (2014) οπ. π., σελ. 7.

⁵⁹ Welch, D. (2002) οπ. π., σελ. 12.

⁶⁰ Evans, R. J. (2014) οπ. π., σελ. 145-146.

⁶¹ Hale, O. J. (1984). *The Captive Press in the Third Reich*. Princeton University Press.

⁶² Herf, J. (2006). *The Jewish Enemy: Nazi Propaganda during the World War II and the Holocaust*. The Belknap Press of Harvard University Press, σελ. 140-141.

⁶³ Welch, D. (2002) οπ. π., σελ. 44-46.

Γερμανών. Στον Τύπο εργάζονταν πλέον μόνο εκδότες και δημοσιογράφοι διαπιστευμένοι από το κόμμα, με τον Γκέμπελς να έχει το δικαίωμα του βέτο για οποιονδήποτε θεωρούσε αναξιόπιστο. Επιπλέον, εκδίδονταν περιοδικά με εξειδικευμένο περιεχόμενο, όπως το *NS-Frauen-Warte*, σχετικά με τη θέση της γυναίκας στη ναζιστική Γερμανία, το *Der Pimpf*, που αφορούσε τα αγόρια ηλικίας 10-14 και μέλη της γερμανικής νεολαίας, αλλά και το *Das Deutsche Mädel* αποκλειστικά για τα κορίτσια της οργάνωσης.⁶⁴ Εν καιρώ, ο αριθμός των εφημερίδων μειώθηκε, από 4.700 το 1932, σε 977 το 1944, το ίδιο και ο αριθμός των περιοδικών από 10.000 το 1933 σε 5.000 το 1938, με το καθεστώς να προβαίνει σε κατασχέσεις όλων των εισαγόμενων ξένων εντύπων.⁶⁵

Σύμφωνα με τα λεγόμενα του Welch (2002), ο Γκέμπελς χαρακτήριζε το ραδιόφωνο, ως το μέσο με την «εθνική ευθύνη» να φέρει τους ανθρώπους πιο κοντά στο εθνικοσοσιαλιστικό κράτος.⁶⁶ Ένα σημαντικό όργανο καθοδήγησης της κοινής γνώμης προς το ναζιστικό σχέδιο της «εθνικής κοινότητας», που μελλοντικά θα αντικαταστήσει τις εφημερίδες. Προκειμένου το ραδιόφωνο να γίνει η «φωνή του έθνους» και ο αριθμός των ακροατών να αυξηθεί, οι ναζιστές έπεισαν τους κατασκευαστές να δημιουργήσουν ένα από τα πιο φθηνά και ασύρματα ραδιόφωνα στην Ευρώπη, το *VE 3031* ή *Volksempfänger* (“People Receiver”). Ομιλίες και σημαντικές ανακοινώσεις πραγματοποιούνταν μέσω του ραδιοφώνου, καθώς μεγάφωνα στήνονταν σε όλα τα δημόσια μέρη, κυρίως σε σχολεία, εργοστάσια και πλατείες, με τον Γκέμπελς να αναφέρει πως το συγκεκριμένο «πνευματικό όπλο» του απολυταρχικού κράτους, θα εξοντώσει το πνεύμα της επανάστασης. Τη στιγμή που οι σειρήνες ηχούσαν, οι πολίτες ήταν υποχρεωμένοι να εγκαταλείψουν οποιαδήποτε ασχολία και να συγκεντρωθούν σε κάποιον δέκτη, ώστε να ακούσουν την εκάστοτε ομιλία. Υποχρεωτική ήταν και η ακρόαση της εκπομπής *Stunden der Nation* (“National Moments”). Ο μακροπρόθεσμος στόχος του καθεστώτος ήταν κάθε σπίτι στη Γερμανία να έχει και από μια συσκευή, με το 70% πράγματι να έχει. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός, ότι τα ραδιόφωνα είχαν κατασκευαστεί εσκεμμένα με μικρή εμβέλεια σήματος προκειμένου οι Γερμανοί πολίτες να μην μπορούν

⁶⁴ Bytwerk, R. (2002). *German Propaganda Archive*. Ανακτήθηκε 12 Φεβρουαρίου, 2018, από <http://research.calvin.edu/german-propaganda-archive/fw.htm>, <http://research.calvin.edu/german-propaganda-archive/pimpf.htm> και <http://research.calvin.edu/german-propaganda-archive/maedel.htm>.

⁶⁵ Evans, R. J. (2014) οπ. π., σελ. 147.

⁶⁶ Welch, D. (2002) οπ. π., σελ. 38-42.

να ακούν ραδιοφωνικές εκπομπές του εξωτερικού. Το 1933 ιδρύεται το Ραδιοφωνικό Επιμελητήριο, με μέλη όλους όσους εργάζονταν στο ραδιοφωνικό τομέα, ενώ τη δικαιοδοσία αναφορικά με τις προσλήψεις και τις απολύσεις αυτών, είχε ο Γκέμπελς.⁶⁷ Το 1934, το ραδιόφωνο κρατικοποιείται πλήρως, ύστερα από την ενσωμάτωση όλων των περιφερειακών ραδιοφωνικών σταθμών στη Ραδιοφωνική Εταιρεία του καθεστώτος. Οι ραδιοφωνικοί σταθμοί είχαν ευθυγραμμιστεί πλήρως με το καθεστωτικό περιεχόμενο, με την απαιτούμενη έκφραση και διάδοση των εθνικοσοσιαλιστικών ιδεών.

Μετά το 1933, οποιαδήποτε καλλιτεχνική δημιουργία είχε παρακμάσει, με τη λογοκρισία και τον πολιτικό έλεγχο να παρεισφρεύουν και εκτός του αναμενόμενου πολιτικού πεδίου. Στις 22 Σεπτεμβρίου 1933, ιδρύεται το Πολιτιστικό Επιμελητήριο, με επικεφαλής τον Γκέμπελς, αποτελούμενο από επτά επιμέρους τμήματα που αντιστοιχούσαν στους κλάδους του θεάτρου, της μουσικής, της λογοτεχνίας, του κινηματογράφου, των καλών τεχνών, του ραδιοφώνου και του Τύπου και βασική επιδίωξη την πολιτιστική υποταγή στο καθεστώς.⁶⁸ Ως *Entartete Kunst* (“Degenerate Art”- «Εκφυλισμένη Τέχνη») το ναζιστικό κόμμα αποκαλούσε την τέχνη που δεν υποστήριζε τις αξίες του Εθνικοσοσιαλισμού ούτε ήταν ευθυγραμμισμένη με τα καθεστωτικά πολιτισμικά του πρότυπα.⁶⁹ Ο όρος *entartete* (εκφυλισμένος) αποτελεί βιολογικό χαρακτηρισμό ενός φυτού ή ενός ζώου που έχει μεταλλαχθεί σε τέτοιο βαθμό που δε γίνεται πλέον να ανήκει στο είδος του. Εν αντιστοιχία με την τέχνη, η οποία δε μπορούσε πλέον να γίνει αποδεκτή από το καθεστώς, χαρακτηριζόμενη ως εκφυλισμένη. Έργα που χαρακτηρίστηκαν ως εκφυλισμένα, απομακρύνθηκαν από τα γερμανικά μουσεία, με εντολή τόσο του Γκέμπελς όσο και του Χίτλερ το 1937.⁷⁰ Η εργαλειακή χρήση της τέχνης, κυρίως εναντίον του μοντερνισμού αλλά και των Εβραίων καλλιτεχνών, αποσκοπούσε στην ιδεολογική και πολιτική ευθυγράμμιση με το καθεστώς. Ο Γκέμπελς ταύτιζε την τέχνη με την πολιτική, θεωρώντας ότι αποτελούν μια ενότητα, με την προπαγάνδα να αποτελεί μιας μορφή τέχνης για την επιστράτευση του πνεύματος. Ο προπαγανδιστικός μηχανισμός των ναζί κατάφερε

⁶⁷ Evans, R. J. (2014) οπ. π., σελ. 133.

⁶⁸ Λαναράς, Κ. (2004) οπ. π., σελ. 260.

⁶⁹ Stackelberg, R. (1999). *Hitler's Germany: Origins, Interpretations, Legacies*. London: Routledge, σελ. 133.

⁷⁰ Petropoulos, J. Nazi-Confiscated Art Issues, σελ. 444-445. Ανακτήθηκε 15 Μαρτίου, 2018, από <https://fcit.usf.edu/holocaust/resource/assets/heac4.pdf>.

να «αισθητικοποιήσει» την πολιτική και να «πολιτικοποιήσει» τις τέχνες.⁷¹ Ναζιστικά σύμβολα και λέξεις επικράτησαν στη γλυπτική, τη ζωγραφική, την πεζογραφία και τη μουσική, αναλαμβάνοντας το ρόλο της ιδεολογικής αφύπνισης της μάζας. Φυλετικές και πολιτικές διακρίσεις έλαβαν χώρα, με τους διαφωνούντες να εξαναγκάζονται να ευθυγραμμιστούν με το κόμμα, αλλιώς θα οδηγούνταν στην αφάνεια.

Αναφορικά με τον κινηματογράφο, ο Baird (1983), αναφέρει πως θεωρούνταν ως ένα από τα πιο μοντέρνα και εκτεταμένα μέσα επιρροής των μαζών. Οι ναζί συνήθιζαν να χρησιμοποιούν τις ταινίες, ως εργαλεία πολιτικής προπαγάνδας, με το κόμμα να αναλαμβάνει τον έλεγχο της κινηματογραφικής παραγωγής, προκειμένου η εθνικοσοσιαλιστική ιδεολογία να επικρατήσει σε ολόκληρο τον κόσμο μέσω της μεγάλης οθόνης.⁷² Η ίδρυση της Πιστωτικής Τράπεζας Κινηματογράφου, τον Ιούνιο του 1933, παρείχε την απαραίτητη οικονομική ενίσχυση στους παραγωγούς, με το ποσοστό της να φτάνει τα τρία τρίτα το 1936, ενώ το 1939 το ποσοστό ανήλθε στα δύο τρίτα.⁷³ Την ίδια χρονιά ιδρύεται το Κινηματογραφικό Επιμελητήριο, με τη διοίκησή του να λογοδοτεί απευθείας στον ίδιο τον Γκέμπελς, ο οποίος ήταν υπεύθυνος όσον αφορά στις προσλήψεις και στις απολύσεις, στον κινηματογραφικό τομέα. Το καθεστώς αρχικά φάνηκε να μην επιδιώκει τον έλεγχο και την κρατικοποίηση της γερμανικής κινηματογραφικής βιομηχανίας. Αντ' αυτού, έκανε λόγο για εξέλιξη, μεταρρύθμιση και συνεργασία.⁷⁴ Ωστόσο, ο Γκέμπελς, με επιστολή του προς τις αμερικανικές κινηματογραφικές εταιρείες, με παράρτημα στο Βερολίνο, ανακοίνωσε την απόλυση όλων των Εβραίων υπαλλήλων, ενώ παράλληλα απαιτούσε την πρόσληψη μόνο όσων ήταν μέλη του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος.⁷⁵ Η κινηματογραφική βιομηχανία τέθηκε, σχετικά εύκολα, υπό τον έλεγχο του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος, το 1934, με την κρατικοποίηση των δύο μεγαλύτερων εταιρειών παραγωγής, της *Tobis* και *UFA*. Στο πρώτο έτος παραγωγής, μετά την άνοδο των ναζί στην εξουσία, το καθεστώς δημιούργησε μόλις τρία κινηματογραφικά έργα που να εξιδανικεύουν το κόμμα, το *SA-Mann Brand* (“Storm Trooper Brand”), το *Hitlerjunge Quex* (“Hitler Youth Quex”) και το *Hans Westmar*. Η λογοκρισία στην κινηματογραφική

⁷¹ Evans, R. J. (2014) οπ. π., σελ. 210-211/216.

⁷² Welch, D. (1983) οπ. π., σελ. 40.

⁷³ Evans, R. J. (2014) οπ. π., σελ. 131.

⁷⁴ Kallis, A. A. (2005). *Nazi Propaganda and the Second World War*. New York: PALGRAVE MACMILLAN, σελ. 20.

⁷⁵ Hull, D. S. (1969). *Film in the Third Reich. A Study of the German Cinema 1933-1945*. California: University of California Press, σελ. 19.

βιομηχανία, επέβαλε τον αποκλεισμό των ανεπιθύμητων, αφενός λόγω του αποκλειστικού ελέγχου των μεγαλύτερων εταιρειών παραγωγής από εθνικιστικές ομάδες της Δεξιάς, αφετέρου εξαιτίας του ρόλου του κράτους ως μοναδικό χρηματοδότη τους.⁷⁶ Η πλήρης ευθυγράμμιση του κινηματογράφου με το ναζιστικό καθεστώς, μέσω του ελέγχου των σεναρίων και της κινηματογραφικής παραγωγής εν συνόλω, είχε ως αποτέλεσμα τη σταδιακή απομόνωσή του από τη παγκόσμια βιομηχανία, τόσο εξαιτίας του διάχυτου πολιτικού και ιδεολογικού περιεχομένου των γερμανικών ταινιών όσο και της εχθρότητας που είχε αναπτύξει η Γερμανία στο εξωτερικό.

Μέχρι το 1930, το ναζιστικό κόμμα κατείχε ένα πλήρως αναπτυγμένο πρόγραμμα όσον αφορά στις αρχιτεκτονικές προπαγανδιστικές κατασκευές. Η Γερμανία έπρεπε να αναδιαμορφωθεί σύμφωνα με τα ναζιστικά ιδεώδη.⁷⁷ Το οικοδομικό πρόγραμμα του Χίτλερ απεικόνιζε την «ενοποιητική ιδέα», η οποία με τη σειρά της συμβόλιζε τη «φιλοσοφία ζωής» που θα δώσει πνοή στη νέα Γερμανία. Η συγκεκριμένη ιδέα στηρίχθηκε στην έννοια της φυλετικής ανωτερότητας και ενέπνευσε την αρχιτεκτονική. Η προπαγανδιστική χρήση της αρχιτεκτονικής συμβάδιζε με τη λεκτική πειθώ του Χίτλερ, στοχεύοντας αφενός στην ενοποίηση του γερμανικού πληθυσμού αφετέρου στην εναντίωσή του απέναντι στον κοινό εχθρό. Ογκώδη και ψευτοκλασικίστικα, τα δημόσια κτίρια αντιπροσώπευαν την εικόνα της μονιμότητας και της ανθεκτικότητας στην οποία πίστευε ο Χίτλερ.⁷⁸

Καθηγητές και επιστήμονες απολύθηκαν ή εκδιώχθηκαν, κυρίως για πολιτικούς λόγους, χαρακτηριζόμενοι ως αναξιόπιστοι. Ο Kater (2004), συμπληρώνει πως στο επίκεντρο του προπαγανδιστικού μηχανισμού βρέθηκαν οι εκπαιδευτικοί, πολλοί από τους οποίους αναγκάστηκαν να ευθυγραμμιστούν με την επίσημη κομματική γραμμή προκειμένου να διατηρήσουν τη θέση τους, ακόμα και αν στην πραγματικότητα διαφωνούσαν ιδεολογικά.⁷⁹ Σύμφωνα με τα λεγόμενα του Horn (1976), σημαντική ενίσχυση στον εκναζισμό των πανεπιστημίων, προσέφεραν οι ίδιοι οι φοιτητές τόσο μέσω οργανωμένων εκστρατειών εναντίον των ανεπιθύμητων καθηγητών όσο και με την ενεργή

⁷⁶ Λαναράς, Κ. (2004) *οπ. π.*, σελ. 260.

⁷⁷ Stuart, C. L. (1973). Architecture in Nazi Germany: A rhetorical perspective. *Western Speech, Vol 37* (No4), 253-263, σελ. 253. Ανακτήθηκε 5 Φεβρουαρίου, 2018, από <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10570317309373796?journalCode=rwjc17>.

⁷⁸ Evans, R. J. (2014) *οπ. π.*, σελ. 181.

⁷⁹ Kater, M. H. (2004). *HITLER YOUTH*. London: HARVARD UNIVERSITY PRESS, σελ. 43.

συμμετοχή τους στο διορισμό των κατάλληλων.⁸⁰ Τον Απρίλιο του 1933 σημειώθηκαν εκκαθαρίσεις των πολιτικά αντιφρονούντων εκπαιδευτικών, σύμφωνα με τις αρμόδιες επιτροπές έρευνας και το 1935 πραγματοποιήθηκαν υποχρεωτικές συνταξιοδοτήσεις των Εβραίων δασκάλων, μέχρι την οριστική απαγόρευση της διδασκαλίας τους σε μη εβραϊκά σχολεία το 1937.⁸¹

Η άνωθεν τροποποίηση της διδασκαλίας, σύμφωνα με τις εντολές της ηγεσίας, περιελάμβανε την εκμάθηση της ιστορίας ως βασικό μάθημα στα σχολεία. Όσον αφορά στις προπαγανδιστικές προσπάθειες, το καθεστώς είχε επικεντρωθεί κυρίως στη γλώσσα, στη γεωγραφία, στη φυσική και στα μαθηματικά.⁸² Η ιδεολογική κατήχηση αναφορικά με τη γλώσσα περιελάμβανε την εκμάθηση της γερμανικής γλώσσας, ως απόρροια της φυλετικής καταγωγής και της εθνικής συνείδησης. Στο μάθημα της γεωγραφίας τα παιδιά μάθαιναν τις έννοιες της πατρίδας και της φυλής, ενώ το μάθημα της φυσικής περιοριζόταν κυρίως σε στρατιωτικά θέματα, όπως η βαλλιστική, η αεροδυναμική και οι ραδιοεπικοινωνίες. Η διδασκαλία των μαθηματικών χαρακτηρίστηκε ως «κοινωνική αριθμητική» εξαιτίας των κοινωνικών αναφορών που περιελάμβανε. Τα παιδιά έπρεπε να μαθαίνουν από μικρή ηλικία την κυριαρχία της φυλής και της καταγωγής, το σημαντικό ρόλο της ηγεσίας, αναφορικά με το μέλλον της ανθρωπότητας, το θαυμασμό για τον ηγέτη και το μίσος για τους εχθρούς του καθεστώτος. Παρόμοια θεματολογία υπήρξε και σε άλλα μαθήματα, όπως στη βιολογία, η οποία περιελάμβανε θέματα σχετικά με την πληθυσμιακή πολιτική, τη φυλετική υγιεινή και την κληρονομικότητα.

Η σχέση μεταξύ ναζισμού και εκκλησίας ήταν περίπλοκη. Ο Payne (2000), αναφέρει πως ενώ ο Χίτλερ δήλωνε θρησκευόμενος, όχι με τη συμβατική έννοια βέβαια, ήταν πρόθυμος να εξαφανίσει το Χριστιανισμό.⁸³ Μολονότι το ναζιστικό κόμμα δανείστηκε θρησκευτικά σύμβολα και τελετουργικά, η ουσιαστική πίστη των ναζί στηρίχθηκε στην επιστήμη, μέσω της οποίας θεωρούσαν ότι θα προωθούνταν τα συμφέροντα της ανθρωπίνης, και κατ' επέκταση γερμανικής-αριανής φυλής και όχι του Θεού. Κατηγόρησαν τον κλήρο για εσκεμμένη απόκρυψη της αλήθειας προκειμένου να

⁸⁰ Horn, D. (1976). The Hitler Youth and Educational Decline in the Third Reich. *History of Education Quarterly*, Vol 16 (No4), 425-447, σελ. 425-426. Ανακτήθηκε 13 Φεβρουαρίου, 2018, από <https://www.cambridge.org/core/journals/history-of-education-quarterly/article/div-classtitlethe-hitler-youth-and-educational-decline-in-the-third-reichdiv/048F0B26DB03A4659C4A57238BAC531A>.

⁸¹ Evans, R. J. (2014) οπ. π., σελ. 267.

⁸² Evans, R. J. (2014) οπ. π., σελ. 265-266.

⁸³ Payne, S. J. (2000) οπ. π., σελ. 286-287.

διατηρήσουν την εξουσία τους, εν αντιθέσει με τον Εθνικοσοσιαλισμό που ήταν επιστημονικά τεκμηριωμένος. Ο Evans (2014), συμπληρώνει πως ο Χίτλερ, ενώ θαύμαζε την Καθολική Εκκλησία για τον τρόπο με τον οποίο έπειθε τους πιστούς της, παράλληλα ένιωθε ότι απειλούνταν, αφενός λόγω της επιρροής που τους ασκούσε αφετέρου λόγω της αφοσίωσης των πιστών στη Ρώμη και όχι στο ναζιστικό κράτος.⁸⁴ Ο Γκέμπελς, με τον προπαγανδιστικό του μηχανισμό, προσπάθησε να θέσει υπό αμφισβήτηση την εκκλησιαστική ηθική, χαρακτηρίζοντας την εκκλησία «ανήθικο» και «διεφθαρμένο» θεσμό. Αποτέλεσμα της εκστρατείας του εκφοβισμού και των διώξεων, ήταν η μείωση των μαθητών που φοιτούσαν σε εκκλησιαστικά σχολεία, καθώς και το οριστικό κλείσιμο πολλών από αυτών.

Το 1934 η ναζιστική εκστρατεία εναντίον της εκκλησίας είχε επικεντρωθεί στον περιορισμό της εκκλησιαστικής επιρροής και της δημοτικότητάς της, απαγορεύοντας τη δράση τέτοιων λαϊκών οργανώσεων, ικανών να προξενήσουν πολιτικές αντιπαραθέσεις.⁸⁵ Ο Conway (1968), αναφέρει πως η στρατηγική του ναζιστικού κόμματος περιελάμβανε τον περιορισμό των δημόσιων και εκτός εκκλησίας δραστηριοτήτων των καθολικών, καθώς και τη λεπτομερή ενημέρωσή του σχετικά με το περιεχόμενο των κηρυγμάτων του κλήρου. Οι εκκλησιαστικές υπηρεσίες παρακολουθούνταν, όπως και οι ιερείς με αντίθετες ιδεολογικές απόψεις. Οι αστυνομικές διατάξεις αποδείχθηκαν μία από τις πιο αποτελεσματικές μεθόδους περιορισμού της Καθολικής Εκκλησίας, με το «Νόμο περί Συνωμοσίας» (“Conspiracy Law”) να παρέχει στην αστυνομία, σχεδόν απεριόριστη δύναμη εναντίον της. Οι αποτυχημένες προσπάθειες για επίτευξη συμφωνίας, τον Ιούνιο του 1934, σχετικά με το μέλλον της εκκλησίας, άνοιξαν το δρόμο για περαιτέρω μέτρα εις βάρος της. Ο ναζιστικός μηχανισμός περιελάμβανε την προσπάθεια αποτροπής οποιασδήποτε επιρροής της εκκλησίας στις εθνικές υποθέσεις, οδηγώντας την κατά αυτόν τον τρόπο στον αποκλεισμό από την κοινωνική πραγματικότητα. Ο Χίτλερ, λόγω του αντισημιτισμού και της ιδεολογικής του απομάκρυνσης από το Χριστιανισμό, τον χαρακτήρισε «απάτη», μια «γάγγραινα» η οποία έπρεπε να αφαιρεθεί πριν μολύνει την εξέλιξη της ναζιστικής φυλετικής καθαρότητας.

⁸⁴ Evans, R. J. (2014) οπ. π., σελ. 234/246-247.

⁸⁵ Conway, J. S. (1968). *The Nazi Persecution of the Churches 1933-1945*. Vancouver: Regent College Publishing, σελ. 67-69/81//109/111/328-329.

Η ναζιστική προπαγάνδα, η καθολικότητα της όποιας απέβλεπε σε μια «ενστικτώδη» πρόσληψη του μηνύματος, αποδείχθηκε ότι λειτούργησε ως κεντρικός μοχλός για την ιδεολογική ευθυγράμμιση των Γερμανών με βασικό κίνητρο μια ναζιστικοποιημένη γερμανική κοινωνία.⁸⁶ Ωστόσο, σύμφωνα με τα λεγόμενα του Evans (2013), παρόλο που η ναζιστική προπαγάνδα χαρακτηρίστηκε ισχυρή, δεν κατάφερε να μεταπείσει εκείνους που δεν ήταν πρόθυμοι να εγκαταλείψουν τις ήδη διαμορφωμένες πεποιθήσεις τους, παρά μόνο όσους υπήρξαν από την αρχή φίλα προσκείμενοι στο κόμμα και τα ναζιστικά ιδεώδη του.⁸⁷ Οι ψηφοφόροι του 1932 και 1933 δεν ενστερνίζονταν πλήρως τις ναζιστικές ιδέες του κόμματος, ενώ η ψήφος τους χαρακτηρίστηκε ως «ψήφος διαμαρτυρίας». Ένας ακόμη λόγος που συντέλεσε στην προπαγανδιστική ανεπάρκεια, ήταν η δυσαρέσκεια του γερμανικού πληθυσμού σχετικά με την εξαναγκαστική επιδοκμασία της γερμανικής πολιτικής. Οι άνθρωποι προέβαιναν σε εκδηλώσεις λατρείας αφενός λόγω του ενθουσιασμού αφετέρου λόγω του φόβου των μετέπειτα συνεπειών.

Η ναζιστική προπαγάνδα υπήρξε λειτουργική μόνο όταν ταυτιζόταν με άλλες ιδεολογίες.⁸⁸ Οι συντηρητικές και εθνικιστικές ανώτερες τάξεις καθώς και η μεσαία τάξη, ούσα ιδιαίτερα αντικομμουνιστική, υπήρξαν πεδία όπου η προπαγάνδα διεξήχθη αποτελεσματικά. Εν τέλει, η ολοκληρωτική αποδοχή της δε συντελέστηκε ποτέ. Άνθρωποι με διαμορφωμένη προσωπικότητα και σαφείς αντιλήψεις σχετικά με την κοινωνική πραγματικότητα δεν υπέκυψαν στα κίνητρά της. Η απήχισή της, εξαρτιόταν από τη σχέση που είχε με την πραγματικότητα και την οικονομική ή πολιτική θεματολογία. Αντίθετα, η νεολαία, αποτελούμενη από άτομα χωρίς συγκροτημένη προσωπικότητα, αλλά και χωρίς εναλλακτικές πηγές αξιών, πλην του ναζισμού, υπήρξε το πεδίο όπου η προπαγάνδα λειτούργησε πραγματικά.

⁸⁶ Λαναράς, Κ (2004) οπ. π., σελ. 265.

⁸⁷ Evans, R. J. (2013). *Η ΕΛΕΥΣΗ ΤΟΥ Γ' ΡΑΪΧ*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σελ. 448-449.

⁸⁸ Evans, R. J. (2014) οπ. π., σελ. 216-218.

2.2 Η Περίπτωση της Ελλάδας

Η δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου ήταν απόρροια των δικτατοριών που αναπτύχθηκαν στην Ευρώπη την ίδια χρονική περίοδο και όπως αναφέρει ο Payne (2000), αν και είχε τις απαραίτητες βάσεις για την ανάπτυξη του φασισμού, στερούνταν άλλων βασικών πολιτικών, πολιτισμικών και κοινωνικών συνθηκών.⁸⁹ Το ελληνικό καθεστώς ενδεχομένως να ήταν μια δικτατορία η οποία παρομοίαζε το ιδεολογικό της περιεχόμενο περισσότερο προς την Πορτογαλία παρά προς το ιταλικό και το εθνικοσοσιαλιστικό πρότυπο. Ακόμα και τα στελέχη του κόμματος δεν υιοθέτησαν τον όρο φασιστικό, κυρίως για λόγους πολιτικής τακτικής προκειμένου να αναδειχθεί η ελληνικότητα του καθεστώτος. Ο Βελλιάδης (2003), επισημαίνει πως το ελληνικό καθεστώς αφενός στερούνταν την απαραίτητη φασιστική λαϊκή βάση αφετέρου απουσίαζαν τα στοιχεία του αντισημιτισμού και του ιμπεριαλισμού, στοιχεία που κυριαρχούσαν στα ξένα ολοκληρωτικά μοντέλα.⁹⁰ Ωστόσο, παρά τις προαναφερθείσες διαφορές, η δικτατορία και η προπαγάνδα της 4^{ης} Αυγούστου φάνηκε να συγκλίνει σε αρκετά σημεία με τα μοντέλα του εξωτερικού σε τομείς που θα αναφερθούν παρακάτω.

Το κράτος της 4ης Αυγούστου χαρακτηρίστηκε από τον ίδιο τον Μεταξά ως ένα κράτος «αντικοινοβουλευτικό», «αντικομμουνιστικό», «ολοκληρωτικό» και «αντιπλουτοκρατικό».⁹¹ Η επαγγελματοποίηση και η εκπαίδευση των δυνάμεων ασφαλείας, όπως αναφέρει ο Κούνδουρος (1978), χρησιμοποιήθηκαν ως εργαλεία για τον ανασχηματισμό της κοινωνίας σύμφωνα με τα καθεστωτικά και συντηρητικά ιδεώδη. Η αυταρχική συμπεριφορά των αρμόδιων οργάνων, η παρακολούθηση των υπόπτων και η καταστολή κάθε διαμαρτυρίας επεδίωκαν τον ολοκληρωτικό έλεγχο.⁹² Μια στρατηγική που επισημαίνει και η Κουταντζόγλου (1979), αναφέροντας πως όταν η κυρίαρχη τάξη αδυνατεί να κατοχυρώσει την εξουσία της με ιδεολογικά μέσα στις κυριαρχούμενες τάξεις, τότε καταργείται η ισορροπία μεταξύ των κρατικών θεσμών και επιστρατεύεται η

⁸⁹ Payne, S. J. (2000) οπ. π., σελ. 445/448-449.

⁹⁰ Βελλιάδης, Α. (2003) οπ. π., σελ. 39.

⁹¹ Μεταξάς, Ι. (1969). *Λόγοι και Σκέψεις 1936-1941. Τόμος Δεύτερος 1939-1941*. Αθήνα: Ίκαρος, σελ. 443-444. Βελλιάδης, Α. (2003) οπ. π., σελ. 33/38.

⁹² Κούνδουρος, Ρ. Σ. (1978). *Η Ασφάλεια του Καθεστώτος: Πολιτικοί Κρατούμενοι, Εκτοπίσεις και Τάξεις στην Ελλάδα*. Αθήνα: Καστανιώτης, σελ. 104-122.

κρατική βία, μέσω καταπιεστικών μηχανισμών, όπως εκείνων της αστυνομίας, των ενόπλων δυνάμεων και των παρακρατικών οργανώσεων.⁹³

Ο πλήρης έλεγχος των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας επέτρεψε στον Ιωάννη Μεταξά να προγραμματίσει και να εκτελέσει την προπαγανδιστική του εκστρατεία. Μια εκστρατεία που για να λειτουργήσει σε πραγματικό επίπεδο έπρεπε να πληρεί ορισμένες προϋποθέσεις, όπως την ύπαρξη μιας χαρισματικής προσωπικότητας, μιας ελκυστικής ιδεολογίας καθώς και την ταύτιση με τις προσδοκίες της μάζας.⁹⁴ Ωστόσο, εξαιτίας της έλλειψης εκείνων των στοιχείων που θα συντελούσαν στην επιτυχημένη προβολή της ηγεσίας και κατ' επέκταση την αποδοχή της από τον πληθυσμό, η μεταξική προπαγάνδα έπρεπε να προβάλει την εικόνα του αρχηγού της, στηριζόμενη στις υπάρχουσες ιδιότητές του. Η καθεστωτική προπαγάνδα καλλιέργησε την εικόνα ενός απλού ανθρώπου, ενός ταπεινού υπηρέτη του κράτους, ενός συνηθισμένου «πατέρα» και «παππού», «Μπάρμπα Γιάννη» και πάνω απ' όλα ενός ανθρώπου με ηθικές αξίες, όχι ενός ακόμα δημαγωγού. Όλες οι ομιλίες του Μεταξά δημοσιεύονταν στον ημερήσιο τύπο και στις ειδικές εκδόσεις του καθεστώτος, κυριαρχώντας έτσι στην προπαγανδιστική εκστρατεία.

Με την ανάληψη της εξουσίας και γνωρίζοντας τη δύναμη του Τύπου στην ελληνική κοινωνία, τον έθεσε άμεσα υπό τον πλήρη έλεγχό του.⁹⁵ Στις 27 Αυγούστου 1936, ο Θεολόγος Νικολούδης αναλαμβάνει το Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού, αρμόδιο για την καθεστωτική προπαγάνδα. Εκδόθηκαν 14 Αναγκαστικοί Νόμοι και Βασιλικά Διατάγματα, τα οποία ρύθμιζαν τα ζητήματα περί Τύπου καθώς και έντυπα με προπαγανδιστικό περιεχόμενο προκειμένου να διανεμηθούν σε όλες τις βιβλιοθήκες όπως η «*Νέα Ζωή*», «*Ο κομμουνισμός εις την Ελλάδα*», «*Το Νέον Κράτος*», «*Ο Ιωάννης Μεταξάς προς τους εργάτας*», «*Οι Νέοι Νόμοι περί Τύπου*», «*Το Νέο Κράτος και οι Νόμοι της ΕΟΝ*», «*Λόγοι του Αρχηγού προς τους Αγρότας*», «*Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ιωάννου Μεταξά*» κ.ά. Σύμφωνα με το άρθρο 2 του Βασιλικού Διατάγματος της 28

⁹³ Κωνταντζόγλου, Ι. (1979). *Πολιτικός Λόγος και Ιδεολογία: Οι Εκλογές της Μεταπολίτευσης*. Αθήνα: Εξάντας, σελ. 20.

⁹⁴ Να σημειωθεί ότι ο Μεταξάς δεν ήταν καλός ομιλητής, καθώς του έλειπε το ταλέντο της ευγλωττίας, γεγονός που είχε καταγράψει και ο ίδιος στο προσωπικό του ημερολόγιο: «*Δεν είμαι ρήτορας. Δεν μπορώ να παραδώσω μια ομιλία με επιτυχία. Δεν είμαι βουλευτής*». Μιλούσε πολύ και συχνά επαναλαμβανόταν, ενώ συνήθιζε να χρησιμοποιεί μακρόχρονες και ασαφείς φράσεις καθώς και λανθασμένη γραμματική. Ωστόσο, οι λίγες ρητορικές του ικανότητες ήταν τόσο καλά παρουσιασμένες που πρόβαλαν τις ηθικές του ιδιότητες. Βλ. Petrakis, M. (2006). *The Metaxas Myth. Dictatorship and Propaganda in Greece*. London: Tauris Academic Studies, σελ. 28/30-31.

⁹⁵ Petrakis, M. (2006) οπ. π., σελ. 8-12.

Φεβρουαρίου 1937, ο ελληνικός Τύπος περιελάμβανε το Τμήμα Παρακολουθήσεως Εσωτερικού Τύπου, το Γραφείο Λαϊκής Διαφωτίσεως, το Γραφείο Νομοθεσίας Εσωτερικού Τύπου και το Γραφείο Εποπτείας του Εσωτερικού Τύπου. Βασικές αρμοδιότητες του γραφείου Λαϊκής Διαφωτίσεως ήταν η διάδοση των καθεστωτικών αρχών και αξιών, η διάδοση των σχετικών εκδοτικών οδηγιών, η έκδοση του Μηνιαίου Δελτίου Τύπου και οποιουδήποτε άλλου εντύπου που θα ενίσχυε το ηθικό και θα διέδιδε την ιδεολογία του καθεστώτος. Η μεταξική κυβέρνηση δεν αντιμετώπισε ιδιαίτερη δυσκολία στον έλεγχο του Τύπου, αφού οι περισσότεροι από τους εκδότες ήταν πρόθυμοι να συνεργαστούν από την πρώτη κιόλας μέρα.

Στο πλαίσιο λοιπόν του επηρεασμού των θεσμικών φορέων και κατ' επέκταση της μάζας, το Σεπτέμβριο του 1937, εκδίδεται για πρώτη φορά το καθεστωτικό περιοδικό «*Το Νέον Κράτος*», με σαφή φασίζοντα λόγο και στόχο τον έλεγχο της πολιτικής, οικονομικής, κοινωνικής και πνευματικής πραγματικότητας του κράτους.⁹⁶ Ο Κόκκινος (1985), παραθέτει στο βιβλίο του τις επιδιώξεις του περιοδικού, σχετικά με τη διαμόρφωση, εδραίωση και παρουσίαση των ιδεολογικών αρχών της μεταξικής κυβέρνησης, ώστε να πείσει τους αναγνώστες για την ποιότητά του. Ο Μεταξάς χαρακτήρισε τον τύπο ως «συνεργάτη του Κράτους», σαν μια «επιχείρηση εκμετάλλευσης» της κοινής γνώμης και της εξυπηρέτησης των κρατικών σκοπών.⁹⁷ Η ελευθεροτυπία αμφισβητήθηκε, με τον ίδιο να προτρέπει δημοσιογράφους και ιδιοκτήτες εφημερίδων να αποβάλλουν την ατομική τους ιδιότητα προκειμένου να υπηρετήσουν το σύνολο.⁹⁸ Χορηγήθηκαν συγκεκριμένες συγγραφικές οδηγίες προς τις εφημερίδες και επιβλήθηκε η απαγόρευση οποιασδήποτε αρνητικής κριτικής προς το καθεστώς και τα στελέχη του, με απειλές κατάσχεσης σε περίπτωση παράλειψης των προαναφερθέντων.

Το ραδιόφωνο, ως μαζικό μέσο, εμφανίζεται σχετικά αργότερα σε σχέση με το εξωτερικό, ενώ στην Ελλάδα του μεσοπολέμου δεν υπήρξε κρατικός ραδιοφωνικός σταθμός.⁹⁹ Το 1923 είναι η χρονιά κατά την οποία πραγματοποιείται η πρώτη ραδιοφωνική εκπομπή, ενώ το 1928 ιδρύεται ο πρώτος ιδιωτικός ραδιοφωνικός σταθμός,

⁹⁶ Κόκκινος, Γ. (1985). *Η Φασίζουσα Ιδεολογία στην Ελλάδα: Η Περίπτωση του Περιοδικού «Νέον Κράτος» (1937-1941)*. Αθήνα: Παπαζήσης, σελ. 14-16/37.

⁹⁷ Μεταξάς, Ι. (1969). *Λόγοι και Σκέψεις 1936-1941. Τόμος Πρώτος 1936-1938*. Αθήνα: Ίκαρος, σελ. 40-42.

⁹⁸ Μεταξάς, Ι. (1969) οπ. π., τ. Α', σελ. 84-87.

⁹⁹ Ινστιτούτο Οπτικοακουστικών Μέσων (2006). *Το Ραδιόφωνο στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ινστιτούτο Οπτικοακουστικών Μέσων, σελ. 21-27.

σε Ελλάδα και Βαλκάνια, με το όνομα «*Ραδιοφωνικός Σταθμός Τσιγγιρίδη*». Το 1936 η μεταξική κυβέρνηση διαθέτει το απαιτούμενο χρηματικό ποσό για τη στελέχωση του ραδιοσταθμού, εξασφαλίζοντας το ραδιοφωνικό πομπό από τη γερμανική εταιρεία *Telefunken*, ενώ την ίδια χρονιά ιδρύεται η «*Υπηρεσία Ραδιοφωνικών Εκπομπών*» (ΥΡΕ), υπό το Υπουργείο Συγκοινωνίας. Το 1938 εγκαινιάζεται ο πρώτος εθνικός Ραδιοφωνικός Σταθμός Αθηνών και το 1939 ο επίσημος σταθμός της ΕΟΝ. Το γεγονός ότι το ραδιόφωνο κατάφερε να συγκεντρώσει το κρατικό αλλά και το πολιτικό ενδιαφέρον, αποδεικνύει το διεκπεραιωτικό ρόλο που του είχε αναθέσει το καθεστώς, εν αντιθέσει με τον προβλεπόμενο ψυχαγωγικό. Το 1938 υπήρχαν περίπου 20.000 ραδιοφωνικές συσκευές, κυρίως τοποθετημένες σε δημόσιους χώρους. Τα στελέχη της 4^{ης} Αυγούστου είχαν αντιληφθεί την επικοινωνιακή του λειτουργία τόσο για τη χειραγώγηση και την ιδεολογική διαφώτιση της μάζας όσο και για την εμφύχωση του εθνικού φρονήματος στο μέτωπο. Γεγονός που επιβεβαιώνει και η Πετράκη (2006), αναφέροντας ότι όλες οι σημαντικές ομιλίες και ανακοινώσεις πραγματοποιούνταν μέσω του ραδιοφώνου.¹⁰⁰ Συν τω χρόνω, το περιεχόμενο των εκπομπών εξειδικεύτηκε, με εκπομπές όπως η «*Ωρα του Αγρότου*», η «*Ωρα του Εργάτου*», η «*Ωρα του Παιδιού*», η «*Ωρα της Ελληνίδος*», η «*Ωρα της Υγείας*» και η «*Ωρα της ΕΟΝ*». Οι προαναφερθέντες τίτλοι καταδεικνύουν αφενός το κοινό στο οποίο στόχευε η μεταξική προπαγάνδα: τους αγρότες, την εργατική τάξη, τις γυναίκες και τη νεολαία, αφετέρου προβάλλουν και τις αξίες του καθεστώτος· μέριμνα για την υγεία, τους νέους ως συνέχεια του έθνους και την απεικόνιση της γυναίκας ως υπεύθυνης για τη βιολογική συνέχειά του.

Όσον αφορά στην τέχνη, η Διεύθυνση Γραμμάτων και Καλών Τεχνών του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας, είχε αναλάβει το μηχανισμό ελέγχου της, αν και στο ελληνικό καθεστώς υπήρξε σχετική εκφραστική ελευθερία.¹⁰¹ Η μουσική, το θέατρο και ο κινηματογράφος, υπήρξαν πεδία που προπαγανδίστηκαν έντονα, αλλά το ρεύμα του μοντερνισμού δεν καταπολεμήθηκε τόσο όσο στη Γερμανία.¹⁰² Το 1938 θεσπίζεται με κυβερνητικό νόμο και υπό την εποπτεία του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, η «*Η Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών*» με εθνικό στόχο την προαγωγή των ελληνικών γραμμάτων και της ελληνικής τέχνης. Η Στέγη συγκέντρωσε υπό τη

¹⁰⁰ Petrakis, M. (2006) οπ. π., σελ. 164-166/170.

¹⁰¹ Μεταξάς, Ι. (1969) οπ. π., τ. Α', σελ. 306-311.

¹⁰² Αγγελής, Β. (2006) οπ. π., σελ. 47-50.

δικαιοδοσία της όλα τα αναγνωρισμένα σωματεία και τις ενώσεις λογοτεχνών και καλλιτεχνών.¹⁰³ Η σχέση τέχνης και προπαγάνδας δεν υπήρξε ιδιαίτερα στενή, αφού σημειώθηκε, σχετικά μικρή, κρατική παρέμβαση στα καλλιτεχνικά θέματα, γεγονός που όπως επισημαίνει ο Αγγελής (2006), ίσως οφείλεται στην ανυπαρξία ενός κυρίαρχου καλλιτεχνικού ρεύματος στο εσωτερικό του καθεστώτος. Η δικτατορία του Μεταξά δεν κατάφερε να πραγματοποιήσει σημαντικές προπαγανδιστικές εκστρατείες παρά μόνο μερικές ερασιτεχνικές προσπάθειες, με τον ίδιο να υποστηρίζει ότι η τέχνη αποτελεί εργαλείο πολιτισμού και όχι άμεσης προπαγάνδας. Εξαίρεση αποτέλεσε η έμμεση προπαγανδιστική διάδοση της λαϊκής τέχνης στους κόλπους της νεολαίας, τόσο για την προάσπιση των ελληνικών παραδόσεων όσο και των μεταξικών ιδεωδών.¹⁰⁴ Το καθεστώς απέβλεπε στη λαϊκή ψυχή, στην εξομοίωση με τον απλό άνθρωπο, ιδίως μέσω του φιλεργατισμού και της ηρωοποίησης των εργατών και των αγροτών.¹⁰⁵ Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι η τελευταία εβδομάδα του Απριλίου θεσπίστηκε ως «*Εβδομάδα Εργατικής Αμίλλης*» και η πρώτη Μαΐου ως «*Μέρα Εορτασμού της Εργασίας*».¹⁰⁶

Σύμφωνα με έρευνα που δημοσίευσε το κινηματογραφικό περιοδικό «*Κινηματογραφικός Αστéρας*» το 1937, το ελληνικό κοινό έδειχνε μεγαλύτερη προτίμηση στον κινηματογράφο από οποιοδήποτε άλλο είδος ψυχαγωγίας.¹⁰⁷ Δεδομένης λοιπόν της συγκεκριμένης προτίμησης και του ισχυρού αντίκτυπου που μπορεί να έχει μια ταινία στο ελληνικό κοινό, ήταν φυσικό το καθεστώς να ασκήσει πλήρη έλεγχο στο κινηματογραφικό μέσο. Ο «*Νόμος περί Τύπου*» δήλωνε ότι η επιτήρηση του κινηματογράφου και του θεάτρου υπάγεται στο Εσωτερικό Γραφείο Ελέγχου του Τύπου. Στις 25 Ιανουαρίου 1937, η κυβέρνηση έθεσε σε εφαρμογή το «*Νόμο Έκτακτης Ανάγκης 445*», αντικαθιστώντας το νόμο «*Περί του Κινηματογράφου*». Με τον καινούριο νόμο εισάγονται τα μέτρα που θα εξασφαλίσουν τον πλήρη έλεγχο του μέσου, με τα σημαντικότερα να αφορούν την απεριόριστη εξουσία που δόθηκε στο Υπουργείο Δημόσιας Ασφάλειας για την «ορθή»

¹⁰³ Εφημερίδα της Κυβέρνησης, 29 Απριλίου 1938, Τεύχος Α', Α.Ν. 1215 «*Περί Ιδρύσεως εν Αθήναις Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών*», σελ. 1061-1063.

¹⁰⁴ Περιοδικό *Η Νεολαία*, αρ. φυλ. 24, 16 Μαρτίου 1940, σελ. 739. Ανακτήθηκε από https://photos.google.com/share/AF1QipNIYYFIZVKwv9J6GqblWv9pNRR3wtddedXKxm8kbT_0HEMbnrV3KJuo0ySv-yGfQzQ/photo/AF1QipOR75ZO0ldezM1y-tnH1WDCkRbV1yMM3ennom1j?key=V0JdDlI nc2VMcVRrZWQzOXozcVgtQTBHRTNJV213.

¹⁰⁵ Μεταξάς, Ι. (1969) οπ. π., τ. Α', σελ. 202.

¹⁰⁶ Εφημερίδα της Κυβέρνησης, 6 Απριλίου 1937, Τεύχος Α', Α.Ν. 606 «*Περί Καθιερώσεως Εβδομάδος Εθνικής Αμίλλης και Ημέρας Εορτασμού της Εργασίας*», σελ. 395-396.

¹⁰⁷ Petrakis, M. (2006) οπ. π., σελ. 66-70/115.

λειτουργία του κινηματογράφου καθώς και το δικαίωμα να παρεμβαίνει όταν κρίνεται απαραίτητο. Επόμενο σημαντικό βήμα υπήρξε η αναδιοργάνωση της Επιτροπής Κινηματογράφου. Εάν η Επιτροπή δεν ήταν ικανοποιημένη με το περιεχόμενο μιας ταινίας, θεωρώντας ότι περιέχει ανατρεπτικές ιδέες που απειλούσαν την ηθική της νεολαίας και ότι προωθεί την κομμουνιστική προπαγάνδα, τότε απαγόρευε την προβολή της. Εκτός από την προαναφερθείσα νομοθεσία που αντανάκλούσε την αποφασιστικότητα του καθεστώτος να ελέγχει άμεσα την εισαγωγή και τη διανομή ταινιών, βασική επιδίωξη του Μεταξά ήταν η χειραγώγηση και ο έλεγχος της κοινής γνώμης μέσω του κινηματογράφου. Το κοινό υποβλήθηκε σε μια επιδέξια κατήχηση, μέσω της υποχρεωτικής προβολής αισιόδοξων εικόνων και αποσπασμάτων της πραγματικότητας, ως αποτέλεσμα του προπαγανδιστικού μηχανισμού.

Οι ταινίες που παρήχθησαν κατά τη διάρκεια της δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου εμφανίζουν ελάχιστες ομοιότητες με τις αντίστοιχες γερμανικές. Τα περιορισμένα τεχνικά και οικονομικά μέσα δε βοήθησαν την ελληνική παραγωγή, με τις ταινίες της δικτατορίας να περιορίζονται σε απλές παρουσιάσεις των επιτευγμάτων της κυβέρνησης. Οι ελληνικές ταινίες διέφεραν από τις ναζιστικές εξαιτίας του διαφορετικού ιδεολογικού περιεχομένου. Συγκεκριμένα, ενώ η ναζιστική προπαγάνδα προσπάθησε να επηρεάσει το γερμανικό κοινό, προωθώντας μια επιθετική εθνική πολιτική, η προπαγάνδα της 4^{ης} Αυγούστου επεδίωκε μια πολιτική που θα εξαλείψει τα «δεινά» του παρελθόντος, διασφαλίζοντας έτσι την παραμονή του Μεταξά στην εξουσία.

Η ανάληψη της θέσης του Υπουργού Παιδείας από τον Μεταξά, στόχευε στην απόλυτη ενσωμάτωση των εκπαιδευτικών ζητημάτων στο καθεστώς, σύμφωνα με τις αρχές και τους σκοπούς του.¹⁰⁸ Ο σκοπός του σχολείου ήταν εθνικός και η εκπαίδευση υποχρεούταν να εξυπηρετήσει το έθνος. Δάσκαλοι και καθηγητές έπρεπε να πειθαρχούν στις μεταξικές αρχές και στις αξίες, με τους διαφωνούντες να τιμωρούνται ανάλογα. Ο κομβικός ρόλος που διαδραματίζουν οι εκπαιδευτικοί στη διαπαιδαγώγηση της νεολαίας, σύμφωνα με το καθεστώς, δεν έπρεπε να σταματάει εκτός του σχολικού πλαισίου.¹⁰⁹ Το

¹⁰⁸ Μεταξάς, Ι. (1969) *οπ. π.*, τ. Α', σελ. 425-426.

¹⁰⁹ Η Εκπαίδευσις μετά την 4^{ην} Αυγούστου. Αι Νέαι Κατευθύνσεις. (1937). Εκδόσεις 4^{ης} Αυγούστου, αριθ. 6, σελ. 35. Ανακτήθηκε από http://anemi.lib.uoc.gr/php/pdf_pager.php?filename=%2Fvar%2Fwww%2Fanemi-portal%2Fmetadata%2F6%2F1%2F4%2Fattached-metadata-b91bb229dc401157c065eba327ad1be5_1238153529%2F185498_w.pdf&rec=%2Fmetadata%2F6%2F1%2F4%2Fmetadata-b91bb229dc401157c065eba327ad1be5_1238153529

1937 ιδρύεται ο «*Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων*» (ΟΕΣΒ), υπό την εποπτεία του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, με στόχο τον κρατικό έλεγχο σχετικά με την έκδοση και τη διάθεση των εγκεκριμένων βιβλίων.¹¹⁰ Ευθυγραμμισμένοι λοιπόν με τα ιδεολογικά προστάγματα, οι εκπαιδευτικοί λειτουργούσαν ως διαμεσολαβητές της μεταξικής ιδεολογίας στους μαθητές. Σχολικοί εορτασμοί αφιερωμένοι στον Μεταξά, σημαιοστολισμοί των σχολείων και ύμνοι ήταν τα σχολικά προπαγανδιστικά μέσα που χρησιμοποιήθηκαν κατά κόρον.

Η πιο σημαντική απόκλιση μεταξύ Γερμανίας και Ελλάδας, εμφανίζεται στο πεδίο της θρησκείας και της εκκλησίας. Η αλληλεξάρτηση εκκλησίας και κράτους απουσίαζε από τη γερμανική πραγματικότητα, εν αντιθέσει με τη μεταξική κυβέρνηση που αναγνώριζε τον παιδαγωγικό της ρόλο στην ανατροφή των παιδιών.¹¹¹ Σε συνεργασία με το καθεστώς και την κρατική εποπτεία, η Ιερά Σύνοδος ήλεγχε τόσο τα βιβλία όσο και τα θεατρικά και κινηματογραφικά έργα, με τους ιερείς να αναλαμβάνουν την προπαγανδιστική διαδικασία στους κόλπους της ΕΟΝ.¹¹² Το τρίπτυχο πατρής-θρησκεία-οικογένεια κυριαρχούσε στην ελληνική κοινωνία, με τη δικτατορία να ενισχύει το θρησκευτικό αίσθημα, ως βασικό στοιχείο διατήρησης του ελληνισμού. Εκ του αποτελέσματος, η 4^η Αυγούστου φαίνεται να προώθησε το ρόλο της εκκλησίας και του κλήρου.¹¹³

Εκ του αποτελέσματος, καθίσταται σαφές ότι το καθεστώς δεν ήταν ιδιαίτερα δημοφιλές σε μεγάλα τμήματα του ελληνικού πληθυσμού. Σύμφωνα με την Πετράκη (2006), οι παράγοντες που ευθύνονται για την αποτυχία αποδοχής του ήταν αφενός γεωγραφικοί, εξαιτίας μεγάλου τμήματος του πληθυσμού που κατοικούσε σε απομακρυσμένες περιοχές, κατ' επέκταση δεν είχε εύκολη πρόσβαση στα προπαγανδιστικά καθεστωτικά εργαλεία, όπως τις εφημερίδες, το ραδιόφωνο ή τον κινηματογράφο, αφετέρου ήταν κοινωνικοί, αφού ο ελληνικός πληθυσμός ανησυχούσε περισσότερο για τα καθημερινά προβλήματα, όπως ήταν η ανεργία, ο πληθωρισμός και το

[.tkl&do=185498_w.pdf&width=841&height=595&pagestart=1&maxpage=27&lang=el&pageno=19&page_notop=19&pagenobottom=13.](#)

¹¹⁰ Εφημερίδα της Κυβέρνησης, 18 Νοεμβρίου 1937, Τεύχος Α', Α.Ν. 952 «*Περί Ιδρύσεως Οργανισμού προς Έκδοσιν Σχολικών κλπ. Βιβλίων*», σελ. 3017-3019.

¹¹¹ Μεταξάς, Ι. (1969) οπ. π., τ. Β', σελ. 154-156.

¹¹² Αγγελής, Β. (2006) οπ. π., σελ. 70.

¹¹³ Μαχαίρα, Ε. (1987). *Η Νεολαία της 4^{ης} Αυγούστου. Φωτογραφίες*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, σελ. 51.

υψηλό κόστος διαβίωσης.¹¹⁴ Ωστόσο, οι συγκεκριμένοι παράγοντες δε μπορούν να δικαιολογήσουν από μόνοι τους τα αντιλαϊκά συναισθήματα που δημιούργησε το καθεστώς. Ο μονοπωλιακός του χαρακτήρας, όσον αφορά στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, ο σωματικός και ψυχολογικός έλεγχος της αστυνομίας, η στρατολόγηση πληροφοριοδοτών, οι υπερβολικές δαπάνες για την προπαγάνδα, καθώς και τα οικονομικά και πολιτικά σκάνδαλα της ΕΟΝ, καλλιέργησαν μια εξαιρετικά συγκεντρωτική πολιτική, καλλιεργώντας το μίσος και το φόβο στον ελληνικό πληθυσμό. Σαφώς, κάτω από αυτές τις συνθήκες, ο Μεταξάς δεν υπήρξε δημοφιλής δικτάτορας. Ο Αγγελής (2006), συμπληρώνει πως σημαντικό ρόλο στην αποτυχία της 4^{ης} Αυγούστου διαδραμάτισε η πολιτική κατάσταση που επικρατούσε τη δεδομένη στιγμή.¹¹⁵ Η μεταξική κυβέρνηση δεν επανέφερε στην ενεργό υπηρεσία τους περισσότερους από τους δημόσιους λειτουργούς και τους απόστρατους που είχαν εκδιωχθεί. Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός ότι ο Μεταξάς συγκυβερνούσε με το βασιλιά, ένα πρόσωπο ανεπιθύμητο για τους περισσότερους βενιζελικούς, διατηρώντας με αυτόν τον τρόπο την αντιπάθειά τους. Το δίκτυο των πελατειακών σχέσεων αποτέλεσε ένα ακόμα στοιχείο που λειτούργησε εις βάρος της δικτατορίας. Συγκεκριμένα, ο ελληνικός πληθυσμός δε λειτουργούσε βάσει ιδεολογίας, αλλά σύμφωνα με το βαθμό ικανοποίησης των αιτημάτων τους από τους πολιτικούς. Η ιδεολογική κατήχηση της κυβέρνησης δεν είχε καμία σημασία, αν το καθεστώς δεν ικανοποιούσε τα προσωπικά τους συμφέροντα. Τέλος, η ελληνική κυβέρνηση δεν ήλεγξε εάν οι ναζιστικές τακτικές ταίριαζαν στις ελληνικές περιστάσεις. Η τεχνητή εισαγωγή και η ευρεία χρήση μεθόδων και μέσων που έρχονταν από το εξωτερικό αποδείχθηκαν ανεπαρκείς.

Κλείνοντας το παρόν κεφάλαιο, αξίζει να επισημανθεί το γεγονός ότι ο τρόπος με τον οποίο μεθοδεύτηκε η προπαγάνδα της ναζιστικής Γερμανίας, με τον αντίστοιχο τρόπο που πραγματοποιήθηκε στη διάρκεια της 4^{ης} Αυγούστου, εμφανίζει ομοιότητες αλλά και κάποιες διαφορές. Είναι σαφές, ότι όλα τα ολοκληρωτικά καθεστώτα έχουν συνειδητοποιήσει τον εργαλειακό χαρακτήρα της προπαγάνδας, ρυθμίζοντας έτσι τον προπαγανδιστικό τους μηχανισμό ανάλογα με τα μορφωτικά, κοινωνικά και ψυχολογικά χαρακτηριστικά του κοινού στο οποίο απευθύνονται. Παρατηρείται ότι η κατάκτηση του

¹¹⁴ Petrakis, M. (2006) οπ. π., σελ. 176/188-189.

¹¹⁵ Αγγελής, Β. (2006) οπ. π., σελ. 281-287.

κοινού δε συντελείται ασυντόνιστα, αντιθέτως αποτελεί αντικείμενο κρατικής μέριμνας και στις δύο περιπτώσεις, με την ίδρυση του Υπουργείου Λαϊκής Δια φωτίσεως και Προπαγάνδας στη Γερμανία και του Υφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού στην Ελλάδα. Τα προπαγανδιστικά θέματα είναι παρόμοια αφού σχετίζονταν με το παρελθόν της πατρίδας και την ελπίδα για τη μελλοντική της αναγέννηση, με τον εθνικισμό και τον αντικομμουνισμό, με την προβολή ενός χαρισματικού ηγέτη, με τη μέριμνα της νεολαίας, την πειθαρχία, τον αθλητισμό και την εκγύμναση του σώματος.¹¹⁶ Παρά τα περαιτέρω βήματα του μεταξικού καθεστώτος για έναν αυταρχικό εκσυγχρονισμό και ενώ πολλά από τα θέματα που επέλεξε να συμπίπτουν με το ναζιστικό ιδεώδες, κάποια άλλα δεν κατάφεραν να αντικρούσουν τις ελληνικές πολιτικές συνθήκες και παραδόσεις. Τέτοιου είδους καθεστώτα χαρακτηρίστηκαν καθεστώτα «αυταρχικού-πατερναλιστικού» τύπου στηριζόμενα στις συντηρητικές παραδόσεις των κοινωνιών τους.¹¹⁷

¹¹⁶ Payne, S. (2000) *οπ. π.*, σελ. 244-283-286.

¹¹⁷ Παπαδημητρίου, Δ. (2003). Το Ακροδεξιό Κίνημα στην Ελλάδα 1936-1949 : Καταβολές, Συνέχειες και Ασυνέχειες. Στο Χ. Φλάισερ (Επιμ.). *Η Ελλάδα του '36-'49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και Συνέχειες*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σελ. 141.

Κεφάλαιο Τρίτο

Νεολαία

Γιατί η νεολαία διαδραματίζει τόσο σημαντικό ρόλο, ούσα μία από τις προτεραιότητες των καθεστώτων που προβάλλουν τη σωματική δύναμη, το милитарισμό και τον εθνικισμό; Η παιδική και εφηβική ηλικία μπορούν να χαρακτηριστούν ως οι πιο γόνιμες περίοδοι για την προπαγάνδα των πολιτικών και τη δημιουργία μελλοντικών στελεχών; Είναι μερικά από τα ερωτήματα που πρόκειται να απαντηθούν στο παρόν κεφάλαιο, μέσω της παρουσίασης των δύο περιπτώσεων της μεσοπολεμικής περιόδου, εκείνο της Χιτλερικής Νεολαίας και εκείνο της Εθνικής Οργάνωσης Νέων του Ιωάννη Μεταξά.

Ο άνθρωπος, αναφέρει ο Γεωργαλάς (1967), στη διάρκεια της παιδικής του ηλικίας, διακατέχεται από ένα «αίσθημα κατωτερότητας» το οποίο πηγάζει από τη σωματική και πνευματική του αδυναμία. Ο προστάτης, τον οποίο αναζητά το παιδί, αντιπροσωπεύει όλα τα στοιχεία που λείπουν από την προσωπικότητά του· σοφία, δύναμη και τόλμη.¹¹⁸ Το γεγονός που εκμεταλλεύεται κατά βάση η προπαγάνδα, είναι η επιθυμία του παιδιού να βρει ένα ισχυρό πρόσωπο να ταυτιστεί. Ενδέχεται να είναι ένας ηγέτης, ένας δικτάτορας ή ένα ολόκληρο κράτος, αρκεί να αντιπροσωπεύει όλα τα χαρακτηριστικά της νοοτροπίας των παιδιών του πληθυσμού στον οποίο απευθύνεται. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι ολοκληρωτικές προπαγάνδες συνήθιζαν να δίνουν στα παιδιά στολές, να τους μαθαίνουν συνθήματα καθώς και να τα εντάσσουν σε οργανώσεις στρατιωτικού τύπου από τα πρώτα χρόνια της ζωής τους.

Ένα ακόμα χαρακτηριστικό της παιδικής ηλικίας είναι η «υπερτροφική» φαντασία των παιδιών. Η περιορισμένη, εκ των πραγμάτων, ζωή των παιδιών δεν τους επιτρέπει να δράσουν πραγματικά σε πολλούς τομείς της καθημερινότητας, ώστε να διοχετεύσουν την ενέργειά τους. Έτσι βρίσκουν διέξοδο στη φαντασία τους, λαμβάνοντας αρκετές φορές υπερτροφικές διαστάσεις. Η φαντασία λοιπόν, διαδραματίζει ένα κρίσιμο και πολύτιμο ρόλο, άμεσα συνδεδεμένο με τη γνωστική ανάπτυξη των παιδιών, με την προπαγάνδα να

¹¹⁸ «Στα παιδιά της Γερμανίας έπρεπε να είναι ένας πολέμαρχος, ένας στρατιωτικός αρχηγός. Γι' αυτό και ο Χίτλερ έγινε «Φύρερ» - Αρχηγός. Αντίθετα, στην Ρωσία, όπου υπήρχε η μακρά παράδοση του «πατερούλη» - τσάρου ο «προστάτης» έπρεπε να εμφανιστεί σαν ένας καλοκάγαθος «πατέρας», ένας «σοφός» δάσκαλος και «σεβαστός» άνθρωπος που φροντίζει για όλα. Έτσι ο Στάλιν έγινε «ο μέγας δάσκαλος, σοφός και πατέρας» Βλ. Γεωργαλάς, Γ. (1967) οπ. π., σελ. 77-78.

τροφοδοτεί τη φαντασία τους, πάντα σύμφωνα με τα συμφέροντα του καθεστώτος. Τέλος, η μιμητική συμπεριφορά, η οποία χαρακτηρίζει τα παιδιά, υπήρξε ένα ακόμα στοιχείο που εκμεταλλεύτηκαν τα ολοκληρωτικά συστήματα. Τα πρώτα και βασικά πρότυπα των παιδιών είναι εκείνα που θα καθορίσουν σε μεγάλο βαθμό τη μελλοντική συμπεριφορά τους, γεγονός που έχουν αντιληφθεί τα καθεστάτα δημιουργώντας τα κατάλληλα ηγετικά πρότυπα, με όλες τις ηρωικές ιδιότητες που επιθυμούν να αποκτήσουν και να μιμηθούν τα παιδιά το μέλλον.

Αφήνοντας πίσω την παιδική ηλικία και κατευθυνόμενο προς την εφηβική, το άτομο βιώνει, εκτός από τη σωματική και μια ψυχολογική αλλαγή, με τη συμπεριφορά και την ψυχολογία του να αλλάζουν ραγδαία. Στη συγκεκριμένη ευμετάβλητη ψυχολογική φάση των νέων αποβλέπουν τα καθεστάτα. Είναι εύκολο να εμφυτεύουν στο υποσυνείδητό τους ιδέες και συναισθήματα που σχετίζονται με το καθεστώς, μέσω δραστηριοτήτων με τις οποίες είναι εξοικειωμένοι, όπως ο αθλητισμός, τα φεστιβάλ και κάθε είδους ψυχαγωγική δραστηριότητα. Στην «επαναστατικότητα» και στον «αντικομφορμισμό» που χαρακτηρίζουν τους νέους, εξαιτίας της ανεξαρτητοποίησης που βιώνουν κατά την εφηβεία τους, στοχεύουν οι προπαγανδιστές. Η φύση των νέων είναι επαναστατική και εξτρεμιστική, ακραία και απόλυτη, σκληρή και αδιάλλακτη. Έχουν την αίσθηση ότι γνωρίζουν τα πάντα, κατέχοντας τη μοναδική αλήθεια για οτιδήποτε συμβαίνει γύρω τους, γεγονός που θεωρούν ότι τους διαφοροποιεί από τους υπόλοιπους. Η πίστη σε μια ιδεολογία και η δράση είναι στοιχεία που κυριαρχούν στις προσωπικότητες των νέων και είναι αυτά που ικανοποιεί με τη σειρά της η προπαγάνδα.

Όσον αφορά στη γερμανική νεολαία, μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, φαίνεται να εμφανίζονται αρκετές νεανικές, πολιτικές, θρησκευτικές και ομοσπονδιακές οργανώσεις.¹¹⁹ Η Παπαθανασίου (2013), σχολιάζει πως υπολογίζεται ότι τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο ένας στους δύο Γερμανούς, ηλικίας 14 έως 18 ετών, ήταν μέλος κάποιας οργάνωσης, χωρίς όμως να ισχύει το ίδιο και στην περίπτωση των κοριτσιών. Στη μεσοπολεμική Γερμανία, υπήρχαν οι θρησκευτικού τύπου νεανικές οργανώσεις, όπως οι ευαγγελικές και οι καθολικές νεολαίες, οι κομματικές νεολαίες, με το παράδειγμα της κομμουνιστικής και οι ομοσπονδιακές νεανικές οργανώσεις, όπως οι πρόσκοποι. Αν και οι

¹¹⁹ Παπαθανασίου, Μ. (2013). *ΕΘΝΙΚΟΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ, ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΝΕΟΛΑΙΑ ΣΤΗ (ΝΑΖΙΣΤΙΚΗ) ΓΕΡΜΑΝΙΑ*. Πρακτικά διημερίδας: «Ερμηνεύοντας την Ιστορική Εμπειρία του Φασισμού στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση», σελ. 2/18-19.

περισσότερες διαλύθηκαν, μετά την άνοδο του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος στην εξουσία, μέχρι τότε όμως αριθμούσαν εκατοντάδες μέλη, τα οποία στην πλειοψηφία τους προσχώρησαν αργότερα, αυτοβούλως ή υπό καθεστωτική πίεση στη Χιτλερική Νεολαία. Κάποιες κατάφεραν να διατηρήσουν την αυτονομία τους, είτε προσωρινώς, με την ανοχή του καθεστώτος, όπως συνέβη στην περίπτωση των καθολικών νεολαιών, είτε αποκτώντας αντιστασιακό και παράνομο χαρακτήρα. Επομένως, οι εκφράσεις συλλογικότητας που αναπτύχθηκαν στο εσωτερικό της Χιτλερικής Νεολαίας, αποτελούν απομίμηση των πρακτικών που προηγήθηκαν σε αντίστοιχες νεανικές οργανώσεις. Αν και η ναζιστική νεολαία συνεργάστηκε αρχικά με τις προϋπάρχουσες νεανικές οργανώσεις, μετά την άνοδο του κόμματος στην εξουσία, σημειώθηκαν συγκρούσεις μεταξύ τους.

Αναφορικά με την Ελλάδα, είναι γεγονός πως τα νεανικά κινήματα διαδραμάτισαν σπουδαίο ρόλο στις εκάστοτε πολιτικές καταστάσεις, αλλά όπως επισημαίνει ο Λιάκος (1988), η νεολαία, δεν υπήρξε εξ' αρχής μια ξεχωριστή κατηγορία ατόμων που να διακρίνεται από την παιδική ηλικία ως την ενηλικίωση, ούτε τα χρονικά της όρια ταυτίζονταν σε όλες τις κοινωνίες και τις κοινωνικές τάξεις.¹²⁰ Είναι αποτέλεσμα σύμπτωσης των δημογραφικών, πολιτιστικών και κοινωνικών μεταβολών που συντελέστηκαν στη δυτική Ευρώπη στα τέλη του περασμένου αιώνα. Συγκεκριμένα, οι ελληνικές νεανικές οργανώσεις περιορίζονταν στο χώρο του πανεπιστημίου, των αθλητικών συλλόγων, των σωματείων προσκοπισμού και των κατηχητικών σχολείων.

Εν κατακλείδι, τα ολοκληρωτικά καθεστώτα φαίνεται να προέβλεψαν το σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο σε νεαρή ηλικία, τόσο για τη διαμόρφωση των μελλοντικών και ενδεχομένως αμετάβλητων αξιών του ατόμου όσο και για τη διεξαγωγή της προπαγάνδας. Η μεταχείριση των νέων, ως φορείς στρατιωτικών υποχρεώσεων, αποτελούσε υποχρέωση των καθεστώτων. Η στρατολόγηση της νεολαίας σε εξειδικευμένες ομάδες, όπως ήταν οι οργανωμένες κομματικές νεανικές οργανώσεις, καθώς και η ένταξη της εκπαίδευσής τους αποκλειστικά στο εσωτερικό τους, αποδεικνύει τη σημαντικότητά της.

¹²⁰ Λιάκος, Α. (1988). Η Εμφάνιση των Νεανικών Οργανώσεων. Το Παράδειγμα της Θεσσαλονίκης. Αθήνα: Εκδόσεις Λωτός, σελ. 7-8/12-13.

3.1 Χιτλερική Νεολαία

Ο Kunzer (1938), καταθέτει την άποψη του Χίτλερ αναφορικά με τη νεολαία, λέγοντας ότι «Όποιος έχει τη νεολαία, έχει το μέλλον» και για την επίτευξη του συγκεκριμένου μέλλοντος, την ευθύνη της σωματικής, συναισθηματικής και πνευματικής ανάπτυξης των παιδιών θα πρέπει να την αναλάβει ο ίδιος.¹²¹ Η δυσλειτουργία του προπαγανδιστικού μηχανισμού, εξαιτίας του εκπαιδευτικού συστήματος, απογοήτευσε το ναζιστικό κόμμα, το οποίο αναζήτησε νέο τρόπο κατήχησης των νέων. Η «Χιτλερική Νεολαία» (*“Hitler Youth/“Hitler Jugend”/HJ*) είχε επίσημα διαμορφωθεί από τις 4 Ιουλίου 1926.¹²² Ωστόσο, η οργάνωση, υπαγόμενη αρχικά στα «*Τάγματα Εφόδου*» (SA), με την αρχική ονομασία *“Jungsturm-Adolf-Hitler”*, σχηματίστηκε στο Μόναχο το 1922 και το 1926 μετονομάζεται επίσημα σε Χιτλερική Νεολαία.¹²³

Στις 17 Ιουνίου 1933, αρχηγός της αναλαμβάνει ο Μπάλντουρ φον Σίραχ, ο οποίος επιλέχθηκε από τον ίδιο τον Χίτλερ λόγω της γενικότερης πεποίθησης ότι «*Η νεολαία θα πρέπει να ελέγχεται από την νεολαία*».¹²⁴ Ο Σίραχ κατάφερε να συντονίσει όλες τις αντίστοιχες οργανώσεις, να αποδεσμευτεί από τα Τάγματα Εργασίας και να κερδίσει την αυτονομία της οργάνωσης από το εθνικοσοσιαλιστικό κόμμα. Εν αντιθέσει με την αρχική ρητορική περί οικειοθελούς ένταξης των νέων στην οργάνωση, γεγονός που δε συνάδει με το γενικότερο πλαίσιο του ναζισμού, η συμμετοχή ήταν υποχρεωτική για όλα τα παιδιά ηλικίας 10 έως 18 ετών.¹²⁵ Οι πιέσεις που δέχτηκαν για να ενταχθούν στην οργάνωση και οι μονοπωλιακές τακτικές της Χιτλερικής Νεολαίας, οδήγησαν στην αύξηση του αριθμού των μελών, μετατρέποντάς την, από 1 Δεκεμβρίου 1936, σε επίσημο και αυτόνομο εκπαιδευτικό θεσμό, απαλλαγμένο από το Υπουργείο Εσωτερικών.¹²⁶ Η τετραετής θητεία

¹²¹ Kunzer, E. J. (1938). The Youth of Nazi Germany. *The Journal of Educational Sociology*, Vol 11 (No6), 342-350, σελ. 342. Ανακτήθηκε 13 Φεβρουαρίου, 2018, από http://www.jstor.org/stable/2262246?seq=1#page_scan_tab_contents.

¹²² Lepage, J. D. G.G. (2008). *Hitler Youth, 1922–1945. An Illustrated History*. North Carolina: McFarland & Company, Inc., Publishers, σελ. 11.

¹²³ Λαναράς, Κ. (2004) οπ. π., σελ. 329.

¹²⁴ “*Youth must be led by youth*”. Βλ. Horn, D. (1976) οπ. π., σελ. 426.

¹²⁵ Dearn, A. (2006). *The Hitler Youth 1933-1945*. Osprey Publishing, σελ. 4.

¹²⁶ Στα τέλη του 1936 ανήκαν στη Χιτλερική Νεολαία 2,3 εκατομμύρια αγόρια και κορίτσια δέκα έως δεκαοχτώ ετών. Στο τέλος του 1935 τα μέλη ανήλθαν στα 4 εκατομμύρια και στις αρχές του 1939 η οργάνωση απαρτιθόσε 8,7 εκατομμύρια μέλη. Με συνολικό αριθμό 8,87 εκατομμυρίων Γερμανών ηλικίας δέκα με δεκαοκτώ ετών, η Νεολαία υποστήριξε ότι αντιπροσώπευσε σχεδόν όλη τη νεότερη γενιά, πλην των παιδιών των Εβραίων που η συμμετοχή τους απαγορεύονταν. Βλ. Evans, R. J. (2014) οπ. π., σελ. 272.

στην οργάνωση, σε συνδυασμό με τη μετέπειτα εξάμηνη θητεία στην Υπηρεσία Εργασίας του Ράιχ, έγινε υποχρεωτική για τα αγόρια το 1936 και τρία χρόνια αργότερα για τα κορίτσια. Η εσωτερική οργάνωσή της αποτελούταν από υποδιαιρέσεις, με τη βασική οργάνωση, *Hitler Jugend*, να είναι υπεύθυνη για τα αγόρια ηλικίας 14-18 ετών και το αρμόδιο τμήμα *Deutsches Jungvolk/DJ/DJV* (“German Young People”) για τα αγόρια 10-14 ετών.¹²⁷ Όσον αφορά στις γυναικείες οργανώσεις, η πιο γνωστή ήταν η *Bund Deutscher Mädel/BDM* (“League of German Girls”) απαρτιζόμενη από κορίτσια ηλικίας 14-18 ετών, η οποία τέθηκε υπό την εποπτεία της Χιτλερικής Νεολαίας, αποκτώντας έτσι και γυναικεία παράταξη. Αντίστοιχα, υπήρχε και η *Jungmädelbund/JM* (“League of Young Girls”) υπεύθυνη για τα κορίτσια 10-14 ετών.

Ο Fritzsche (2008), χαρακτήρισε την οργάνωση ως έναν από τους τρεις θεσμούς με την ευθύνη της κοινωνικής ένταξης των παιδιών.¹²⁸ Για το καθεστώς, όπως αναφέρει ο Kater (2004), κύριος φορέας διαπαιδαγώγησης ήταν η οργανωμένη νεολαία και όχι το «συμβατικό» εκπαιδευτικό σύστημα, δημιουργώντας μάλιστα τα δικά τους εκπαιδευτικά ιδρύματα.¹²⁹ Από την παιδική ηλικία, η εθνικοσοσιαλιστική διαπαιδαγώγηση υπήρξε υποχρεωτική και η εργαλειοποίηση των παιδιών για στρατιωτικούς σκοπούς ήταν γεγονός. Ο ρατσισμός, η πίστη στη βιολογική ανωτερότητα της άριας φυλής και η χρήση βίας ως συνηθισμένη πρακτική, υπήρξαν μερικά από τα ιδεολογικά χαρακτηριστικά της οργάνωσης. Η οργανωτική δομή γινόταν βάσει ηλικιακών κριτηρίων και σύμφωνα με το φύλο των μελών, όχι βάσει ταξικών διακρίσεων, γεγονός που ανέδειξε τη Χιτλερική Νεολαία σε «λαϊκή» οργάνωση.¹³⁰

Σκοπός της ήταν να προσελκύσει κυρίως παιδιά της εργατικής τάξης λόγω των παροχών που τους προσέφερε, παροχές που υπό άλλες συνθήκες, δε θα είχαν τη δυνατότητα να αποκτήσουν. Σημαντικός παράγοντας ένταξης υπήρξε τόσο το αίσθημα του ανήκειν, που χαρακτηρίζει τους νέους όσο και ο ενθουσιασμός τους για όλα τα ναζιστικά ιδεώδη που τους παρουσίαζαν τόσο ιδανικά. Η οργάνωση κατάφερε να εξαλείψει σε σημαντικό βαθμό τις ταξικές διακρίσεις αφού στο εσωτερικό της

¹²⁷ Lepage, J. D. G.G. (2008) οπ. π., σελ. 34.

¹²⁸ Fritzsche, P. (2008). *ΖΩΗ ΚΑΙ ΘΑΝΑΤΟΣ ΣΤΟ ΤΡΙΤΟ ΡΑΪΧ*. Θεσσαλονίκη: ΘΥΡΑΘΕΝ, σελ. 103.

¹²⁹ Kater, M. H. (2004). *HITLER YOUTH*. London: HARVARD UNIVERSITY PRESS, σελ. 48.

¹³⁰ Λαναράς, Κ. (2004) οπ. π., σελ. 329.

εντάσσονταν παιδιά της μεσαίας αλλά και της εργατικής τάξης.¹³¹ Εν όψει της φυλετικής ενότητας, η ηγεσία πίστευε ότι τα κοινωνικά εμπόδια έπρεπε να καταρριφθούν.

Οι νέοι μεταχειρίζονταν ως μελλοντικοί στρατιώτες για την ανοικοδόμηση της Γερμανίας. Η εμφανής ανάπτυξη του αθλητισμού οφειλόταν στην ανάγκη σωματικής εκπαίδευσης για τη δημιουργία ικανών στρατιωτικών στελεχών στις πολεμικές εκστρατείες. Μετά το ξέσπασμα του πολέμου, ο στρατιωτικός ρόλος της οργάνωσης έγινε ακόμα πιο ξεκάθαρος. Τα μέλη της αφιέρωναν τέσσερις ώρες κάθε εβδομάδα για δραστηριότητες αμυντικής ετοιμότητας, βασισμένες στην εκπαίδευση του πεζικού, καθώς και έξι ώρες μηνιαίως στα αθλήματα.¹³² Διοργανώνονταν συχνά εκδρομές, πορείες και παρελάσεις, ως κίνητρα για την ένταξη στη Χιτλερική Νεολαία, ωστόσο και αυτές οι εκφράσεις συλλογικότητας απέκτησαν μιλιταριστικό χαρακτήρα, αποβλέποντας στη διάπλαση του ναζιστικού χαρακτήρα. Η εκπαίδευση των μελών αποκτούσε όλο και περισσότερο στρατιωτική μορφή, με τα αγόρια να μαθαίνουν τον απαιτούμενο βηματισμό παρελάσεων, τον κώδικα Μορς και την ανάγνωση χαρτών. Επίσης, τα αγόρια που κατείχαν ηγετικές θέσεις στην οργάνωση, μελλοντικά οδηγούνταν στα Ες-Ες, ενώ τα κορίτσια εκπαιδούνταν στη στρατιωτική νοσηλεία και αεροάμυνα.¹³³

Η στρατολόγηση των κατάλληλων οπαδών ώστε το μέλλον του Ράιχ να είναι υπό έλεγχο, αναφέρει ο Kater (2004), ήταν αδιαμφισβήτητα το ιδανικό του ναζιστικού καθεστώτος.¹³⁴ Υποχρέωση για τους εθνικοσοσιαλιστές ήταν η σωματική διάπλαση των νέων, εν αντιθέσει με την ανάπτυξη των πνευματικών τους ικανοτήτων. Αυτός ήταν και ο βασικότερος λόγος που η παιδεία, σε περιόδους ολοκληρωτικών καθεστώτων, επικεντρώνεται περισσότερο προς τα αθλήματα παρά προς τις συμβατικές σπουδές. Η Χιτλερική Νεολαία υπήρξε περισσότερο μια στρατιωτικοποιημένη οργάνωση επιστράτευσης αγοριών και κοριτσιών, παρά μια απλή νεανική ομάδα, γεγονός που επιβεβαιώνεται μέσα από μία από τις πιο γνωστές φράσεις του Χίτλερ, *«Γρήγορη όπως το λαγωνικό, ανθεκτική όπως το δέρμα και πιο σκληρή από το ατσάλι της Krupp»*.

¹³¹ Fritzsche, P. (2008) οπ. π., σελ. 103-104.

¹³² Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι η ηγεσία της Χιτλερικής Νεολαίας άλλαξε την ονομασία του αρμόδιου γραφείου από "Office for Physical Education" σε "Military Training", σε μια προσπάθεια να οργανώσει πιο αποτελεσματικά την στρατιωτική εκπαίδευση των νέων. Βλ. Dearn, A. (2006) οπ. π., σελ. 20.

¹³³ Fritzsche, P. (2008) οπ. π., σελ. 109.

¹³⁴ Kater, M. H. (2004) οπ. π., σελ. 37.

Αν και αρκετές από τις ιδέες που πρόβαλλε το καθεστώς, ικανοποιούσαν τους νέους και τις νέες, δεν έλειψαν οι δυσαρέσκειες από την πλευρά τους. Σύμφωνα με τον Evans (2014), στους κόλπους της οργάνωσης δημιουργήθηκαν εντάσεις αφενός λόγω των καταναγκαστικών στρατιωτικών υποχρεώσεων των νέων, όπως η πειθαρχία και οι σωματικές ασκήσεις, αφετέρου λόγω της υπόσχεσης του Σίραχ για αυτοδιοίκηση της νεολαίας, μια υπόσχεση που δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ.¹³⁵ Οι νέοι προέβαιναν σε ηθελημένες πράξεις προκειμένου να διαγραφούν από την οργάνωση ή προτιμούσαν να είναι απλοί συνδρομητές χωρίς την τήρηση των απαιτούμενων κανόνων. Το εκναζισμένο σύστημα διαπαιδαγώγησης βρήκε αντίθετους και πολλούς από τους γονείς. Διαμαρτυρόμενοι κυρίως για την κακομεταχείριση και τη μετάλλαξη των παιδιών τους σε στρατιωτικοποιημένους νέους, αλλά και για την οικονομική επιβάρυνση που απαιτούσε η συμμετοχή τους στην οργάνωση.

¹³⁵ Evans, R. J. (2014) οπ. π., σελ. 277-278.

3.2 Εθνική Οργάνωση Νεολαίας

Η φιλοδοξία της 4ης Αυγούστου να συγκροτήσει μια οργάνωση που θα ενστερνιστεί τους στόχους της και ταυτόχρονα θα εκπαιδεύσει τους εγγυητές του ελληνικού πολιτισμού, είχε ως αποδέκτη, κατά κύριο λόγο, τη νεολαία. Η ίδρυση της Εθνικής Οργάνωσης Νεολαίας δεν αποτέλεσε πρωτοφανές φαινόμενο, σύμφωνα με λεγόμενα του Λιάκου (1988), αφού στην Ευρώπη είχαν ήδη σχηματιστεί νεανικές οργανώσεις από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.¹³⁶ Η ένταξη των νέων σε ιεραρχημένα συστήματα, η επιβολή μορφολογικά ενιαίου κώδικα συμπεριφοράς με στολές, παρελάσεις και ύμνους και η ανταγωνιστική διαπαιδαγώγηση σε σχέση με το σχολείο, υφίστανται ήδη σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Πρωτοφανές για την ελληνική περίπτωση είναι το γεγονός ότι ο σχηματισμός και η οργάνωσή της οφείλεται στο επίσημο κράτος και όχι σε κάποιο τυχαίο άτομο ή ομάδα.

Ανώτεροι στην ιεραρχία ήταν ο Γενικός Αρχηγός, ο Διάδοχος του Θρόνου, με τη διοίκηση να ανήκει στο Γενικό Επιθεωρητή, ο οποίος ήταν συνήθως ο Αρχηγός της Κυβέρνησης και ο Κυβερνητικός Επίτροπος Νεολαίας. Στις αρμοδιότητες της διοίκησης περιλαμβάνονται ο διορισμός και η παύση των εκπροσώπων και των αξιωματικών, η τροποποίηση των άρθρων της οργάνωσης καθώς και η διαχείριση των δαπανών και του προϋπολογισμού. Ιεραρχικά, οι βαθμοί της οργάνωσης ήταν η εξής:¹³⁷

- Γενικός Αρχηγός,
- Γενικός Επιθεωρητής,
- Κυβερνητικός Επίτροπος,
- Επιτελάρχης ΕΟΝ,
- Γενικός Επόπτης,
- Διοικητής,
- Υποδιοικητής,

¹³⁶ Στην Ελλάδα, τα οργανωμένα νεανικά κινήματα κάνουν την εμφάνισή τους από το 1910. Συγκεκριμένα, ιδρύονται το Σώμα Ελλήνων Προσκόπων, η Σοσιαλιστική Νεολαία Θεσσαλονίκης, καθώς και τα κατηχητικά σχολεία. Το 1922 ιδρύεται στη Θεσσαλονίκη η Ομοσπονδία Κομμουνιστικών Νεολαιών Ελλάδας (Ο.Κ.Ν.Ε.), ως τμήμα της Κομμουνιστικής Διεθνούς των Νέων. Επίσης, υπήρχε η φοιτητική νεολαία και οι αθλητικοί σύλλογοι που ιδρύονται στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Βλ. Λιάκος, Α. (1988) οπ. π., σελ. 12/17/35.

¹³⁷ Πετρίδης, Π. (2000). *Ε.Ο.Ν. Η Φασιστική Νεολαία Μεταξά*. Θεσσαλονίκη: UNIVERSITY STUDIO PRESS, σελ. 35/39.

- Φαλαγγάρχης,
- Υποφαλαγγάρχης,
- Τετράρχης,
- Λοχίτης,
- Ομαδάρχης,
- Ενωμοτάρχης,
- Υπενωμοτάρχης.

Τα μέλη της οργάνωσης ήταν χωρισμένα σε τρεις κατηγορίες, σύμφωνα με την ηλικία τους:

- Σκαπανείς – ισσες (από 7 έως 13 ετών),
- Φαλαγγίτες – ισσες Β (από 14 έως 18 ετών),
- Φαλαγγίτες – ισσες Α (από 19 έως 25 ετών).¹³⁸

Ο Αλέξανδρος Καννελόπουλος αναλαμβάνει αρχηγός της οργάνωσης και τα πρώτα οργανωμένα μέλη παρουσιάζονται στον Ιωάννη Μεταξά τον Οκτώβριο του 1937 στο Αίγιο, στις 7 Νοεμβρίου στην Πάτρα καθώς και στην Αθήνα τον Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς. Ως επίσημη επέτειος καθιερώθηκε η 7^η Νοεμβρίου 1937, με τη λειτουργία της να σταματάει τον Απρίλιο του 1941 με την εισβολή των γερμανικών στρατευμάτων στην Αθήνα.¹³⁹ Τα μέλη της έφτασαν το 1939 το 1.201.450.¹⁴⁰ Βασικό έντυπο της οργάνωσης υπήρξε «*Η Νεολαία*» αλλά και η «*Φαλαγγίτικη Επιθεώρησης*».¹⁴¹ Για να γίνει κάποιος μέλος της οργάνωσης χρειαζόταν η έγκριση της αίτησής του από τα αρμόδια όργανα της

¹³⁸ Αγγελής, Β. (2006) οπ. π., σελ. 83.

¹³⁹ Περιοδικό *Η Νεολαία*, αρ. φυλ. 43, 5 Αυγούστου 1939, σελ. 1412. Ανακτήθηκε από https://photos.google.com/share/AF1QipNDLVDS0jfi80ZuHbXRrh_aQbvm_PMqxUtDY0TqauFKBglz2oYfstE_zNYxDNSrCg/photo/AF1QipM82xIrKbtGxM9bTeTAIj_jV1QPCfP6CS-azjBr?key=NFNZQkZmMzhjd3ZvdEIJQXdocEdzUFU2VWxmak5R.

¹⁴⁰ Περιοδικό *Η Νεολαία*, αρ. φυλ. 44, 3 Αυγούστου 1940, σελ. 1396-1397. Ανακτήθηκε από https://photos.google.com/share/AF1QipOYHpaEiGs5AvsV62TS0-DmCv3owYRVK27SB8Wxy3ec1tAVb6zx0YotyQQdYS3-w/photo/AF1QipOC19BRZH2Bv1TIjtg4dcnRivD4tgALD5rtaz_1?key=d20tdkJVeUIXclo0eGRXLVFKRGx5YUjhRGNSeEhn.

¹⁴¹ Το 1938 τυπώνονταν μόλις 300 αντίτυπα του περιοδικού, ενώ το 1939 ο αριθμός αυξήθηκε σε 50.000. Βλ. Περιοδικό *Η Νεολαία*, αρ. φυλ. 29, 29 Απριλίου 1939, σελ. 943. Ανακτήθηκε από https://photos.google.com/share/AF1QipNjFZL08NChOm0veS8KwaAXKajqymBDxsvyuWz_tF-7uwpTjNsSt32oSv0lznbl8A/photo/AF1QipMW7PapsqCAR3MFeGPYbk0b2XDgx2wjDElaxSLR?key=QjVkrmp3UEVvWW9ObUF3bmFzeWduTExrVWdkRUNR.

Ε.Ο.Ν., με τα μέλη να διαγράφονται σε περίπτωση ορίου ηλικίας, μολυσματικής νόσου, ποινής ή καταδίκης σε επερχόμενη έκπτωση.¹⁴² Όπως συνέβη στη Χιτλερική Νεολαία, έτσι και στην Ε.Ο.Ν., η εγγραφή των παιδιών ήταν υποχρεωτική από την έναρξη του σχολικού έτους, με τις ανάλογες κυρώσεις σε περίπτωση άρνησης συμμετοχής. Άλλωστε και το μεταξικό καθεστώς, τονίζει ο Λιναρδάτος (1988), παρείχε αρκετά προνόμια στους οπαδούς του, χωρίς να αφήνει περιθώρια αντιρρήσεων, με τη μεταξική νεολαία να μην αποτελεί επ' ουδενί, εθελοντική οργάνωση.¹⁴³ Ήταν αποτέλεσμα εκβιασμών, επιβολής και καταναγκαστικής στρατολόγησης των νέων. Διορισμοί, δωρεάν εισιτήρια, αργομισθίες ήταν μερικές από τις υλικές αμοιβές που παρείχε η δικτατορία. Η προβολή και η ενίσχυση του πατριωτικού αισθήματος των μελών ήταν αυτό που επιζητούσε το καθεστώς. Οι στολές, οι παρελάσεις και οι τελετές ενίσχυαν τις φιλοδοξίες των νέων, αγνοώντας έτσι τον πραγματικό σκοπό της δικτατορίας.

Ο Ιωάννης Μεταξάς απέβλεπε στη διαίωνιση της κυριαρχίας του μέσω του «εξανδραποδισμού», της «φασιστικοποίησης» και της διαφθοράς της νεολαίας, σύμφωνα με το Λιναρδάτο (1988). Η σωματική και πνευματική εκπαίδευση των νέων, οι οποίοι θα αναλάβουν τη μελλοντική πραγματοποίηση του Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού και του Νέου Κράτους, ενός κράτους που θα αναδείξει την ελληνική φυλή, αποτέλεσε τον κεντρικό άξονα της δικτατορίας. Συγκριτικά όμως με τη γερμανική περίπτωση, το μεταξικό καθεστώς δεν προέβη σε μαζικές εξοντώσεις και φυλετικές εκκαθαρίσεις προκειμένου να διατηρήσει τη φυλετική καθαρότητα.¹⁴⁴ Δύο επιπλέον λόγοι που συντέλεσαν στη σύσταση της Ε.Ο.Ν., σύμφωνα με τον Αγγελή (2006), ήταν η βασική επιδίωξη του Μεταξά για επαναφορά στην κρατική διαπαιδαγώγηση των παιδιών, και κατ' επέκταση στον κρατικό έλεγχο, καθώς και η δυσκολία ελέγχου και εμπιστοσύνης προς το εκπαιδευτικό σύστημα εν γένει.¹⁴⁵ Ο Πετρίδης (2000), αναφέρει πως ο εθνικός κανονισμός αποτύπωνε το ιδεώδες της ψυχικής και ιδεολογικής διαπαιδαγώγησης, τη σωματική αγωγή των νέων καθώς και τη στρατιωτική εκπαίδευσή τους, σύμφωνα με τις κοινωνικές και πολιτικές κατευθύνσεις της κυβέρνησης.¹⁴⁶ Μια άποψη που ενστερνίζεται

¹⁴² Πετρίδης, Π. (2000) οπ. π., σελ. 42.

¹⁴³ Λιναρδάτος, Σ. (1988). *4^η Αυγούστου*. Αθήνα: Θεμέλιο 151-153/156/173.

¹⁴⁴ Αγγελής, Β. (2006) οπ. π., σελ. 234.

¹⁴⁵ Αγγελής, Β. (2006) οπ. π., σελ. 82-83.

¹⁴⁶ Πετρίδης, Π. (2000) οπ. π., σελ. 33.

και η Μαχαίρα (1987), αναφερόμενη στην «στρατιωτικοποίηση» των νέων, οι οποίοι αντιμετώπιζονταν ως το μελλοντικό «επίλεκτο υλικό» του στρατού.¹⁴⁷

Ο αθλητισμός και η εκγύμναση του σώματος εντάσσονταν ψηλά στην ιεραρχία των καθεστωτικών αξιών, σε αντιστοιχία με το γερμανικό μοντέλο. Η βελτίωση της φυσικής κατάστασης των νέων αποτελούσε προϋπόθεση για την πνευματική τους καλλιέργεια, αφενός με τη γυμναστική να αναβαθμίζεται σε βασικό μάθημα αφετέρου με την ίδρυση ενός αθλητικού χώρου, «*Σπίτι του Αθλητού*», ώστε οι νέοι να αθλούνται στον ελεύθερό τους χρόνο.¹⁴⁸ Γίνεται λοιπόν σαφές, ότι η αθλητική αγωγή των νέων δεν απέβλεπε στον αθλητικό ιδεώδες και στην ανάδειξη αθλητών, αλλά στη μελλοντική στρατιωτική τους εκπαίδευση.¹⁴⁹ Για το καθεστώς δεν είχαν αξία οι ατομικές διακρίσεις, αλλά η στρατιωτικού τύπου άθληση. Πρότυπο αγωγής για το Μεταξά και τη σωματική διάπλαση της νεολαίας ήταν η σπαρτιατική αγωγή, με την απαραίτητη πειθαρχία και ομοιομορφία.¹⁵⁰

Με την ίδρυση της οργάνωσης, ο Μεταξάς, όπως και ο Χίτλερ, φάνηκε να αμφισβητεί το θεσμό του σχολείου. Θεωρούσε τον εαυτό του και τα αρμόδια όργανά του, τους μοναδικούς ικανούς να διαπαιδαγωγήσουν σωστά τη νεολαία. Σύμφωνα με τα λεγόμενα της Μαχαίρα (1987), η βασική κατήχηση γινόταν εκτός σχολικού πλαισίου, με τη σχολική πραγματικότητα να αποτελεί απλά τη συνέχεια της πραγματικότητας της Ε.Ο.Ν.¹⁵¹ Το σχολείο και η οικογένεια, ακόμα και αν βρίσκονταν υπό τον έλεγχό του, ενδεχομένως να μην μπορούσαν να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις του. Μια οργανωμένη και καθοδηγούμενη νεανική οργάνωση όμως θα αποτελούσε το κατάλληλο εργαλείο.

Άξιο σημείο αναφοράς αποτελεί το γεγονός ότι και στην ελληνική περίπτωση υπήρξαν οι ανάλογες αντιδράσεις τόσο από τις οικογένειες των νέων όσο και από το θεσμό

¹⁴⁷ Μαχαίρα, Ε. (1987) οπ. π., σελ. 87-88.

¹⁴⁸ Περιοδικό *Η Νεολαία*, αρ. φυλ. 7, 25 Νοεμβρίου 1938, σελ. 247. Ανακτήθηκε από https://photos.google.com/share/AF1QipO0OQDA8fC2vgMfNioQEmbeT5NaLCVTApmT9YqhHFeYrFQmImHzkLs-0wdaLDrdw/photo/AF1QipPI5m_0UAgnvZrJChSMHxIV_ZZDIUgDYuz1f0lc?key=Y2R2cD_VpZUu0MFhnamVOcUR3NDB5ZUNoTDh3YmJn.

¹⁴⁹ Μαχαίρα, Ε. (1987) οπ. π., σελ. 134.

¹⁵⁰ Περιοδικό *Η Νεολαία*, αρ. φυλ. 2, 22 Οκτωβρίου 1938, σελ. 43. Ανακτήθηκε από <https://photos.google.com/share/AF1QipOFUkqJHuAmbhbFXYNAKQD--17x-oQL23RJarijCemULJDldClvGINL546nbkbbOA/photo/AF1QipPR15W-yrP8dxFgFkMfzrp12ceaapysFiS6f58l?key=RHdraS1BdX1YR0eyMm5DdjhgqEewOUxZal9reVpB>.

¹⁵¹ Μαχαίρα, Ε. (1987) οπ. π., σελ. 93.

του σχολείου.¹⁵² Ειδικότερα, οι γονείς διαμαρτύρονταν για τη συμμετοχή των παιδιών τους στην οργάνωση καθώς θεωρούσαν ότι εκείνοι ήταν οι μοναδικοί υπεύθυνοι για τη διαπαιδαγώγησή τους.¹⁵³ Συνεπώς, μια οργάνωση που μιμείται ξένα μοντέλα, με διαφορετικούς οικογενειακούς δεσμούς, που διεκδίκησε την ανατροφή των παιδιών, δίνοντάς τους μια αίσθηση απελευθέρωσης από τις απαγορεύσεις της οικογένειας και που αντιπροσώπευε αντίθετες πολιτικές απόψεις, ήταν επόμενο να συναντήσει την αρνητική στάση των γονέων. Οι λύσεις που θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην αντιμετώπιση των εντάσεων, σύμφωνα με το καθεστώς, ήταν ο έλεγχος των συλλόγων γονέων και κατ' επέκταση η επιρροή των ίδιων των γονιών, η δημοσίευση κατευθυνόμενων άρθρων στα έντυπα με στόχο τη συμπάθεια και την εμπιστοσύνη του κοινού και η προσπάθεια εξοικείωσης της κοινωνίας με την οργάνωση.

Αν και η κυβέρνηση διαβεβαίωνε ότι η Ε.Ο.Ν. αποτελεί θεσμό που αλληλοσυμπληρώνει το σχολείο, η μεταξύ τους σχέση ήταν περισσότερο συγκρουσιακή, αν ληφθούν υπόψη όλες οι προαναφερθείσες προπαγανδιστικές προσπάθειες για τη χειραγώγηση του εκπαιδευτικού συστήματος. Συγκεκριμένα, αναπτύχθηκε μια έντονη ρητορική, σχετικά με την ευθύνη που είχε επωμιστεί η οργάνωση όσον αφορά στην εκπαίδευση των παιδιών, αφού μόνο ένα στα δέκα κατάφερε να συνεχίσει τις σπουδές του μετά το δημοτικό.¹⁵⁴ Το σχολείο προσέφερε στους μαθητές απλά γνώσεις, χωρίς να επεμβαίνει στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους, χρέος που επιφορτίστηκε η οργάνωση.¹⁵⁵ Η συγκρουσιακή σχέση μεταξύ των δύο, ενδεχομένως να στηρίζεται στο γεγονός ότι ο θεσμός του σχολείου ήταν αυτός που τελικά αναγκάστηκε να προσαρμοστεί στα νέα πολιτικά δεδομένα. Βασικό πρόβλημα υπήρξε η καθιέρωση της Τετάρτης, ως ημέρα της οργάνωσης, με συνέπεια οι σχολικές ώρες που χάνονταν να συσσωρεύονται στις υπόλοιπες μέρες, δημιουργώντας έτσι ένα υπερφορτωμένο πρόγραμμα για τους μαθητές.¹⁵⁶ Αναπόφευκτα, αρκετοί ήταν οι δάσκαλοι που αναγκάστηκαν να

¹⁵² Μεταξάς, Ι. (1969) οπ. π., τ. Β', σελ. 13-14.

¹⁵³ Αγγελής, Β. (2006) οπ. π., σελ. 120/122.

¹⁵⁴ Μεταξάς, Ι. (1969) οπ. π., τ. Β', σελ. 167-168.

¹⁵⁵ Περιοδικό *Η Νεολαία*, αρ. φυλ. 12, 31 Δεκεμβρίου 1938, σελ. 400. Ανακτήθηκε από https://photos.google.com/share/AF1QipNlcEWYISG11_s1YTey1v1a0OeDqI7_EM0iAAIDMAGBqq0wAg9W4-5rNiLREIo2rA/photo/AF1QipM30KwMif_dg2jCkN1JZf_uBMEz_MonN5CKD5Dq?key=RENneldmZXVtczZuY1BOQzRUckZYMXRzTEFVYXFB.

¹⁵⁶ Αλεξίου, Ε. (1981). *Βασιλική Δρῶς*. Μέρος Πρώτο. Αθήνα: Καστανιώτη, σελ. 51-52. Βλ. Λιναρδάτος (1988) οπ. π., σελ. 169.

προσαρμοστούν και να ανέχονται περιστατικά αγένειας, την ίδια στιγμή που υπονομευόταν ο απαιτούμενος σεβασμός των μαθητών προς εκείνους. Ο φασιστικός χαιρετισμός καθιερώθηκε μεταξύ δασκάλου και μαθητή, γεγονός που προκάλεσε ακόμα περισσότερες αντιδράσεις από την πλευρά των εκπαιδευτικών.¹⁵⁷ Τα προβλήματα που προέκυψαν ανάμεσα στο σχολείο και στην Ε.Ο.Ν. δεν μπόρεσαν να περάσουν απαρατήρητα από τους ιθύνοντες της κυβέρνησης, με τον Κανελλόπουλο να παραδέχεται ότι σημειώθηκαν «ανωμαλίες» κατά τη συνύπαρξη των δύο. Το καθεστώς, αν και άλλαξε στάση προκειμένου να αποφευχθούν χειρότερες καταστάσεις, δεν έλειψαν οι εντάσεις, αποδεικνύοντας την κυριαρχία της Ε.Ο.Ν. έναντι του σχολείου.¹⁵⁸

Η προπαγανδιστική διαδικασία, όσον αφορά στον προσηλυτισμό της νεολαίας, δεν μπορεί να εξακριβωθεί κατά πόσο υπήρξε αποτελεσματική. Σύμφωνα με το Λιναρδάτο (1988), ο αριθμός των μελών ήταν πράγματι μεγάλος, εξαιτίας της καταναγκαστικής και τυπικής εγγραφής τους.¹⁵⁹ Η τυπική συμμετοχή τους δε μπορεί να στηρίζει την εν λόγω δημοτικότητα της οργάνωσης, αφού δεν υπήρξε ποτέ εθελούσια ένταξη, παρά μόνο εκβιασμοί και προνόμια, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως. Άποψη που συμερίζεται και ο Αγγελής (2006), αναφέροντας πως τα αριθμητικά στοιχεία της Ε.Ο.Ν. δεν ήταν παραπονημένα, ήταν όμως αποτέλεσμα της παθητικής συμμετοχής τους.¹⁶⁰ Πολλά παιδιά, αν και δεν καταλάβαιναν άμεσα την πολιτική διάσταση της κατάστασης, ένιωθαν την πίεση των μέτρων με την επιβάρυνση του ελεύθερου χρόνου τους. Μπορεί η προπαγάνδα να διεξαγόταν με τη μορφή ψυχαγωγίας και δραστηριοτήτων που ενδεχομένως να άρεσαν στους νέους, ωστόσο κάθε άλλο παρά ευχάριστα ήταν. Η Αλεξίου (1981), αναφέρει πως τα παιδιά παρακολουθούσαν «μισοναρκωμένα».¹⁶¹ Αυτοσκοπός λοιπόν της δικτατορίας του Μεταξά, υπήρξε η αναγκαστική θετική εξωτερική παρουσίαση της οργάνωσης, με τη συγκάλυψη της ουσιαστικής πραγματικότητας. Παρόλο που ο μηχανισμός εκπαίδευσης της εθνικής νεολαίας διατήρησε τα αναγκαία ναζιστικά στοιχεία της πειθαρχίας και της υπακοής, δεν έφτασε όμως σε αντίστοιχες ακρότητες. Το μεταξικό καθεστώς θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ηπιότερο του ναζιστικού, αφού τα μέλη της ελληνικής οργάνωσης δε μεταμορφώθηκαν σε σκληρούς στρατιώτες, ούτε έλαβαν έντονη στρατιωτική εκπαίδευση,

¹⁵⁷ Λιναρδάτος, Σ. (1988) οπ. π., σελ. 169.

¹⁵⁸ Αγγελής, Β. (2006) οπ. π., σελ. 131

¹⁵⁹ Λιναρδάτος, Σ. (1988) οπ. π., σελ. 154-196/183-189.

¹⁶⁰ Αγγελής, Β. (2006) οπ. π., σελ. 272-273.

¹⁶¹ Αλεξίου, Ε. (1981) οπ. π., σελ. 52.

απεναντίας, οργανώθηκαν και εντάχθηκαν στην Ε.Ο.Ν. μέσω των διαφόρων εκδηλώσεων και γιορτών, εκδρομών και αθλητικών αγώνων.

Συμπερασματικά, από όσα αναφέρθηκαν, έχει καταστεί σαφές ότι η επιρροή της Ε.Ο.Ν. ήταν αρκετά περιορισμένη κατά τη διάρκεια της 4^{ης} Αυγούστου. Σε αντιστοιχία με τη γενικότερη διεξαγωγή προπαγάνδας στην Ελλάδα του μεσοπολέμου, οι αξίες της πατρίδας, της θρησκείας και της οικογένειας, ήταν αναπόσπαστο κομμάτι της ελληνικής παράδοσης και δύσκολα θα μπορούσαν να αποκοπούν. Η συνεισφορά της οργάνωσης με την ιδεολογική της διαφώτιση, δε διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην εθνική και πολιτική συνείδηση των νέων, γεγονός που επιβεβαιώνεται από την άμεση διάλυσή της μετά την εισβολή των ξένων στρατευμάτων. Θα αποτελούσε παράλειψη αν δεν αναφερόταν σε αυτό το σημείο, ο υποχρεωτικός χαρακτήρας της οργάνωσης, καθώς λειτούργησε ανασταλτικά, παρά τα προνόμια που παρέχονταν. Η Ε.Ο.Ν., αν και διαφοροποιούνταν από τη ναζιστική νεολαία, καθώς δεν πήρε τη μορφή παραστρατιωτικής οργάνωσης, υιοθέτησε αρκετά ναζιστικά στοιχεία, όπως ο χαιρετισμός, οι τελετές και η στρατιωτική συνείδηση, γεγονός που ενίσχυσε το ήδη υπάρχον αρνητικό κλίμα εις βάρος της. Δεν πρέπει να παραληφθεί το γεγονός ότι η Ελλάδα υπήρξε μια φιλοσυμμαχική και αντιαξονική χώρα, επομένως η δημιουργία μιας νεανικής οργάνωσης με στοιχεία που παρέπεμπαν σε φασιστικές χώρες, ήταν αναμενόμενο να μη γίνει αποδεκτή.

Κεφάλαιο Τέταρτο

Τελετουργία – Συνθηματολογία - Ενδυματολογία

Ο Gentile (1996), υποστηρίζει ότι οι θρησκείες συνηθίζουν να υποτάσσουν τα μυαλά και τις ψυχές, όχι με τις διδασκαλίες των ιερέων τους, αλλά με την κατάνυξη του τελετουργικού τους.¹⁶² Υπογραμμίζει το γεγονός, ότι ο φασισμός όσο και ο ναζισμός, συνέβαλλαν στην «αγιοποίηση» της πολιτικής στο δυτικό κόσμο.¹⁶³ Συν τοις άλλοις, η απόδοση θρησκευτικών διαστάσεων τόσο στην ιδεολογία των καθεστώτων όσο και στις δραστηριότητες κοινωνικοποίησης και ενσωμάτωσης των μελών, μέσω ενός συνόλου πεποιθήσεων, ηγετολατρίας, τελετουργιών και συμβόλων αποσκοπούσαν στην καθυπόταξη της μάζας. Η δημαγωγική ευστροφία των πολιτικών και κατ' επέκταση η θρησκευτική διάσταση της πολιτικής, όπως επισημαίνει, πηγάζουν από την ανάγκη των μαζών για πίστη, με τις «θρησκείες του Κράτους» να αντικαθιστούν στη συλλογική συνείδηση, τις «θρησκείες του ανθρώπου». Το άτομο εντάσσεται στη μάζα, με την ομοιομορφία να αντικαθιστά την ατομικότητα. Τη χρήση τέτοιων επικοινωνιακών τεχνασμάτων, μέσω των οποίων κάθε πολίτης κατέληγε να χάνει την ατομικότητά του, ο Γκέμπελς την περιέγραψε μέσα από τη φράση του «*Από ένα μικρό σκουλήκι, σε κομμάτι ενός μεγάλου δράκου*».¹⁶⁴ Η Cristi (2001), αναφέρει πως η ικανότητα οργάνωσης μαζικών και δημόσιων τελετουργικών, υπήρξε ένας από τους πιο αποτελεσματικούς τρόπους που χρησιμοποιούνται κατά κόρον από τις σύγχρονες κυβερνήσεις, δημοκρατικές και μη, προκειμένου να καταφέρουν να προσεγγίσουν και να επεκτείνουν την επιρροή τους στα άτομα.¹⁶⁵

Ο Kertzer (1988), ορίζει την τελετουργία ως την τυποποιημένη και επαναλαμβανόμενη συμπεριφορά που πραγματοποιείται σε καθορισμένο χώρο και χρόνο με συγκεκριμένη συμβολική σημασία.¹⁶⁶ Η τελετουργική δράση, αναφέρει, είναι επαναλαμβανόμενη και ως εκ τούτου συχνά περιττή, αλλά αποτελεί το μέσο για τη

¹⁶² Gentile, E. (1996). *The Sacralization of Politics in Fascist Italy*. Cambridge: Harvard University Press, σελ. 28.

¹⁶³ Gentile, E. (2013). *Φασισμός. Ιστορία και Ερμηνεία*. Αθήνα: Εκδόσεις Ασίνη, σελ. 246-248.

¹⁶⁴ “*From a little worm into part of a large dragon*”. Βλ. Welch, D. (2002) οπ. π., σελ. 115.

¹⁶⁵ Cristi, M. (2001). *From Civil to Political Religion. The Intersection of Culture, Religion and Politics*. Onatario: Willfid Laurier University Press, σελ. 154.

¹⁶⁶ Kertzer, D. I. (1988). *Rituals, Politics, and Power*. New Heaven: Yale University Press, σελ. 9.

χειραγώγηση της αντιληπτικής ικανότητας και των συναισθημάτων αλλά και για την οργάνωση της κοινωνικής πραγματικότητας. Τα τελετουργικά μετατρέπονται σε δραστικά μέσα, χρησιμοποιώντας σύμβολα προκειμένου να μεταδώσουν πεποιθήσεις και μύθους στο σύνολο. Ο Lewellen (2009), καταθέτει την άποψη του Kertzer, διευκρινίζοντας πως παρόλο που ο άνθρωπος θεωρεί ότι κυριαρχεί ο πολιτικός ορθολογισμός και οι πολιτικές αποφάσεις λαμβάνονται βάσει αντικειμενικών κριτηρίων, η δυναμική του συμβολισμού έχει επικρατήσει στο πολιτικό πεδίο.¹⁶⁷ Τα σύμβολα, ως «αυτονόητα» και «ασυναίσθητα», αποτελούν τα μέσα που διασφαλίζουν στα κόμματα την απαιτούμενη διάρκεια και συνέχεια, παρέχοντάς τους σταθερότητα, τη στιγμή που τα μέλη που τα συγκροτούν ενδέχεται να αλλάζουν συνεχώς. Ο επιτελεστικός χαρακτήρας των συμβόλων, έγκειται στη συμπύκνωση του νοήματος που φέρουν, στην πολυσημία και στην αμφισημία τους, προκειμένου να μην μπορούν ποτέ να αναλυθούν επαρκώς. Η τελετουργία, ως μια αυστηρά δομημένη διαδικασία, πραγματοποιείται σε συγκεκριμένο και συναισθηματικά φορτισμένο τόπο και χρόνο, έτσι ώστε τα άτομα να δημιουργούν ισχυρούς συναισθηματικούς δεσμούς με το «απρόσωπο» κράτος.

Για τον Taylor (1981), ο συμβολισμός και η τελετουργία αποτελούν μορφές ιδεολογικής παρουσίασης.¹⁶⁸ Οι μαζικές συγκεντρώσεις δημιουργούν ένα εξωπραγματικό περιβάλλον σε σχέση με τους υπάρχοντες κοινωνικούς θεσμούς. Επομένως, η δυναμική αυτή πραγματικότητα που παρουσιάζεται στο κοινό, μέσω των τελετών, επιχειρεί να απεικονίσει ένα επιδιωκόμενο μέλλον.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Lewellen, T. C. (2009). *Πολιτική Ανθρωπολογία*. (Μτφρ. Χρυσούλα Μεντζαλίρα). Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, σελ. 111-112.

¹⁶⁸ Taylor, S. (1981). Symbol and Ritual Under National Socialism. *British Journal of Sociology*, Vol 32, (No4), 504-520, σελ. 504. Ανακτήθηκε 21 Μαρτίου, 2018, από [http://psi312.cankaya.edu.tr/uploads/files/Taylor,%20Symbol%20and%20Ritual%20under%20Nat'l%20Socialism%20\(1981\).pdf](http://psi312.cankaya.edu.tr/uploads/files/Taylor,%20Symbol%20and%20Ritual%20under%20Nat'l%20Socialism%20(1981).pdf).

¹⁶⁹ Mayo, J. M. (1978). Propaganda with Design. Environmental Dramaturgy in the Political Rally. *Journal of Architectural Education*, Vol 32, (No2), 1-33, σελ. 26. Ανακτήθηκε 21 Μαρτίου, 2018, από <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10464883.1978.10758170>.

4.1 Χιτλερική Νεολαία

Όσον αφορά στο ναζισμό, επιβεβαιώθηκε ως πολιτική θρησκεία, αποδίδοντας θεϊκές-ιερές διαστάσεις τόσο στο κράτος όσο και στο κόμμα και τον αρχηγό του. Σύμφωνα με τον Kershaw (2005), όλες οι δημόσιες και μαζικές εκδηλώσεις, οι παρελάσεις, οι ομιλίες, ακόμα και οι ψυχαγωγικού τύπου εκδηλώσεις, ήταν θεατρικά σκηνοθετημένες.¹⁷⁰ Οι θεαματικές αυτές τελετές επεδίωκαν να κρατήσουν τους οπαδούς τους σε στενή και διαρκή επαφή με το καθεστώς, εξαλείφοντας την αρνητική έκφανση του Εθνικοσοσιαλισμού. Δημιουργώντας ένα σύνολο παραδοσιακών εορτασμών, οι ναζί επινόησαν τη δική τους ξεχωριστή λαϊκή καλλιτεχνική κουλτούρα, με τη μορφή και τη λειτουργία της να τηρεί τις αρχές της νέας αυτής πολιτιστικής αισθητικής.¹⁷¹ Τα ναζιστικά φεστιβάλ, αναφέρει ο Wilson (1994), λειτουργούσαν ως μέσα κοινωνικής ενσωμάτωσης και πολιτικής κινητοποίησης. Μέσω της συμμετοχής σε παρελάσεις, της απαγγελίας των εθνικών ύμνων, του ναζιστικού χαιρετισμού και της τελετουργικής ορκωμοσίας, οι ναζί καλούσαν ολόκληρο το γερμανικό πληθυσμό να συμμετάσχει, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, στον εορτασμό της «εθνικής κοινότητας». Ο Peukert (1989), συμπληρώνει, ότι οι μαζικές τελετουργίες και οργανώσεις, καθώς και μια σειρά από νέα είδη εκστρατειών ήταν απαραίτητα προκειμένου να διατηρηθεί η δυναμική του ναζιστικού κινήματος, κατευθυνόμενη πλέον προς το έθνος στο σύνολό του. Ωστόσο, επισημαίνει, ότι αυτού του είδους οι εκδηλώσεις ήταν ικανές να δημιουργούν μόνο φανατικές διαθέσεις για όλο και πιο σύντομες περιόδους.¹⁷² Περιγράφοντας το ευρύτερο φάσμα των ναζιστικών εορτασμών, το πολιτικό τελετουργικό δεν μπορεί να κατανοηθεί μόνο ως η έκφραση της θεοποίησης του Χίτλερ, αλλά θα πρέπει να θεωρηθεί ως το κεντρικό συστατικό του ναζιστικού ιδεολογικού συστήματος, εν ονόματι *Weltanschauung*, το οποίο συνειδητά επεδίωκε την έμφαση στο τελετουργικό, ως μέσο παρουσίασης της ναζιστικής ιδεολογίας.¹⁷³

¹⁷⁰ Kershaw, I. (2005). *Χίτλερ 1889-1936: Υβρις*. Αθήνα: Εκδόσεις Scripta, σελ. 317-318.

¹⁷¹ Wilson, W. J. (1994). *Festivals and the Third Reich*. Diss, Thesis, Hamilton, ON.; UMI Dissertation Services, Ann Arbor, MI, σελ. 25-26/35-36.

¹⁷² Peukert, D. J. K. (1989). *Inside Nazi Germany. Conformity, Opposition and Racism in Every Day*. London: Penguin Books, σελ. 188.

¹⁷³ Ο όρος *Weltanschauung* αναφέρεται στο πολυσύνθετο σύνολο των εθνικιστικών αξιών, των πολιτικών πεποιθήσεων και των πολιτιστικών συμβολισμών, καθώς και της προπαγάνδας που ασκήθηκε στη διάρκεια του Εθνικοσοσιαλισμού. Μεταφρασμένη ως «κοσμοθεωρία», οι ναζί χρησιμοποίησαν τη λέξη για να

Η ναζιστική Γερμανία δεν ήταν η μοναδική που χρησιμοποίησε σύμβολα και τελετουργικά. Αποτελεί, ωστόσο, ένα από τα πιο επιτυχημένα παραδείγματα στην ιστορία. Ο Dearn (2006), αναφέρει πως η ηγεσία της Χιτλερικής Νεολαίας, επεδίωκε συνειδητά, να προωθήσει τις τελετές μύησης ως βασικό τελετουργικό της, ως ιδανικό και ισάξιο υποκατάστατο των θρησκευτικών ιεροτελεστιών.¹⁷⁴ Η συμμετοχή σε τέτοιου είδους μεσαιωνικές τελετές, αποτελούσε σημαντική εμπειρία για όσους τη βίωναν, δίνοντάς τους την αίσθηση ότι ανήκουν πλέον σε κάτι μεγαλοπρεπές. Τα μέλη της οργάνωσης, διέθεταν συγκεκριμένα διακριτικά, σημαίες και ύμνους, με το πρόσωπο-σύμβολο, τον Χίτλερ, να αντικαθιστά την πατρική φιγούρα, λαμβάνοντας διαστάσεις θρησκευτικής λατρείας. Ο όρκος υποταγής στον αρχηγό ήταν το επίκεντρο της τελετουργίας και θεωρούνταν η ιερότερη στιγμή ολόκληρης της ζωής τους. Τα μέλη εκφωνούσαν τον όρκο τους, έναν όρκο πλήρως αντιπροσωπευτικό των ναζιστικών αξιών: «*Ορκίζομαι ότι θα υπηρετώ τον Φύρερ Αδόλφο Χίτλερ, με πίστη και ανιδιοτέλεια στη Χιτλερική Νεολαία. Ορκίζομαι ότι θα προσπαθώ πάντα για την ενότητα και τη συντροφικότητα της γερμανικής νεολαίας. Υπόσχομαι υπακοή στον αρχηγό της νεολαίας του Ράιχ, αλλά και σε όλους τους αρχηγούς της Χιτλερικής Νεολαίας. Ορκίζομαι στην ιερή σημαία μας ότι θα είμαι πάντα άξιος αυτής, γι' αυτό βοήθησέ με Θεέ μου*». Είναι σαφές ότι στον όρκο εμπεριέχονται μερικές, πρωταρχικής σημασίας, αξίες που πρόβαλε το καθεστώς, όπως η ηγετολατρεία και η πίστη στη σημαία, ως επακόλουθο της συνολικής αφοσίωσης στη Γερμανία.

Παρόλο που το 1930, η λατρεία προς το πρόσωπο του Χίτλερ είχε λάβει μεγάλες διαστάσεις, η προπαγανδιστική εκστρατεία επεδίωκε την αποδοχή του και σε εθνικό επίπεδο. Όλα τα μέλη της Χιτλερικής Νεολαίας, όπως και όλων των οργανώσεων του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος, διδάχθηκαν να τιμούν τον Χίτλερ χαιρετώντας ο ένας τον άλλον με το ναζιστικό χαιρετισμό.¹⁷⁵ Αποτέλεσμα προσαρμογής από το ρωμαϊκό, έμοιαζε με το φασιστικό χαιρετισμό του Μουσολίνι, αποτέλεσε όμως μια επιθετική χειρονομία παρά έναν ευγενικό χαιρετισμό. Τα μέλη της οργάνωσης ενθαρρύνονταν να καταγγέλλουν

περιγράψουν την ιδεολογία του κινήματος. Ο Frederick L. Schumann, χαρακτήρισε το *Weltanschauung*, ως ένα «συνονθύλευμα ιδεών και προκαταλήψεων», βαθιά ριζωμένων στο γερμανικό παρελθόν, με τη στρατιωτική θεατρικότητα και την έντονη μαζική συναισθηματική έκκληση να αποτελούν δύο από τα χαρακτηριστικά του όρου. Lahman, J. D. (2010). The Form that Fuels the Flame: Public Ritual and the Nazi Mythos. *Ex Post Facto. Journal of the History Students at San Francisco State University*, Vol 19, 37-54, σελ. 39. Ανακτήθηκε 21 Μαρτίου, 2018, από <http://history.sfsu.edu/content/epf-2010>.

¹⁷⁴ Dearn, A. (2006) οπ. π., σελ. 9.

¹⁷⁵ Lepage, J. D. G.G. (2008) οπ. π., σελ. 70.

ο ένας τον άλλον, ακόμη και τους γονείς τους, σε περίπτωση που δε χαιρετούσαν ή υποβίβαζαν το χαιρετισμό σε μια απλή κίνηση του χεριού. Οι επαναλαμβανόμενοι χαιρετισμοί προς το πρόσωπο του Χίτλερ ενίσχυαν την εξουσία του καθώς και τη λατρεία των οπαδών του, ως ένδειξη υπακοής και υποταγής. Στις 13 Ιουλίου 1933 καθιερώνεται θεσμικά πλέον η προσφώνηση *Heil Hitler* («Ζήτω ο Χίτλερ») στην καθημερινότητα του γερμανικού πληθυσμού και της νεολαίας, γεγονός που αποδεικνύει για ακόμα μία φορά την υποχρεωτική ανάδειξη του αρχηγού, με όποιον δεν προσαρμόζεται στο τελετουργικό, να θεωρείται ύποπτος.¹⁷⁶ Με αυτό τον τρόπο, δε θα επιτυγχανόταν μόνο η αμοιβαία υποστήριξη των δεδηλωμένων οπαδών, αλλά και η απομόνωση όσων διατηρούσαν αποστασιοποιημένη στάση. Ο χαιρετισμός στον Χίτλερ, αποτελεί ίσως το πιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα επαναλαμβανόμενης δημόσιας πράξης που δε μετέδιδε απλώς έναν πολιτικό συμβολισμό στο κοινό, αλλά αναπαριστούσε την ευθύνη ενός ολόκληρου μύθου.¹⁷⁷

Όλες οι μονάδες της Χιτλερικής Νεολαίας διέθεταν τις δικές τους σημαίες, αφού για τα μέλη δεν αποτελούσαν ένα κομμάτι ύφασμα, αλλά διαδραμάτιζαν σπουδαίο ρόλο, προσθέτοντας μια «χρωματική πινελιά» στις αυστηρές παρελάσεις και στις συγκεντρώσεις, με τον αριθμό τους να ήταν συχνά εντυπωσιακός.¹⁷⁸ Αντιμετωπίζονταν ως ιερά αντικείμενα, στα οποία οι νέοι έδιναν όρκο πίστης. Χαρακτηριστικό της εμβληματικότητάς τους ήταν το γεγονός ότι όλες οι σημαίες έπρεπε απαραίτητα να είναι υψωμένες και σε καμία περίπτωση δεν έπρεπε να αγγίζουν το έδαφος, καθώς κάτι τέτοιο συμβόλιζε την ήττα. Επίσης, απαγορεύτηκε η τοποθέτησή τους σε δέντρα και κτίρια, ως ένδειξη παραμέλησης. Ειδικότερα, η σημαία της HJ αποτελούνταν από δύο κόκκινες οριζόντιες γραμμές, με μια ενδιάμεση άσπρη-ελαφρώς πιο μικρή-ενώ στο κέντρο της υπήρχε ένα λευκό τετράγωνο με το σύμβολο της μαύρης σβάστικας. Ακόμα μια σημαία της οργάνωσης, με τα ίδια χρώματα και τις ίδιες οριζόντιες γραμμές, ήταν εκείνη με το μαύρο αετό, που υπήρχε στις σημαίες της Πρωσίας του 18^{ου} αιώνα, με ένα λευκό σπαθί και ένα μαύρο σφυρί στα νύχια του. Σε κάποιες από τις σημαίες, πάνω αριστερά αναγραφόταν ο αριθμός του λόχου και της εκάστοτε στρατιωτικής μονάδας. Τα μέλη του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος υποστήριζαν ότι οι ζωές εκείνων που θυσιάστηκαν για τη

¹⁷⁶ Evans, J. (2014) οπ. π., σελ. 123.

¹⁷⁷ Lahman, J. D. (2010) οπ. π., σελ. 52.

¹⁷⁸ Lepage, J. D. G.G. (2008) οπ. π., σελ. 62-67.

νίκη, αλλά και όσοι βιώνουν τώρα αυτή τους καρπούς της νίκης, μεταμορφώνονται σε σύμβολα της σημαίας. Το σύνθημα «Όποιος ακολουθεί τη σημαία, ζει και μέσα του ζουν όσοι πέθαναν για τη σημαία», είναι χαρακτηριστικό της ανάδειξης της σημαίας σε ιερό σύμβολο του κράτους.¹⁷⁹

Η στολή ήταν ανέκαθεν απόδειξη εξουσίας και η εξουσία αποτελούσε βασικό στοιχείο της ναζιστικής προπαγάνδας. Αναλυτικότερα, ο σκοπός που εξυπηρετούσαν οι στολές αφορούσε την εξάλειψη τυχόν κοινωνικών διαφορών.¹⁸⁰ Προορίζονταν να δώσουν μια ισχυρή και ενωμένη εικόνα της νεολαίας. Ωστόσο, ήταν απλώς δείγμα της ολοκληρωτικής τάσης που χαρακτήριζε το εθνικοσοσιαλιστικό κίνημα. Ήταν σχετικά δαπανηρές και συχνά αποτελούσαν οικονομική επιβάρυνση για τις οικογένειες των μελών, με όσους δεν είχαν την οικονομική άνεση να υποχρεώνονται να ξεπεράσουν τα διάφορα «ταξικά εμπόδια». Κάθε μέλος διέθετε τη δική του στολή, συνοδευόμενη από τα ανάλογα εμβλήματα, η οποία προσέδιδε τον ανάλογο σεβασμό και κύρος.¹⁸¹ Η καλοκαιρινή ενδυμασία των αγοριών της βασικής οργάνωσης HJ απαρτιζόταν από ένα καφέ πουκάμισο, μαύρο σορτσάκι και μακριές καφέ ή γκρι κάλτσες.¹⁸² Υποχρεωτικό ήταν το μαύρο μαντήλι και η μαύρη ζώνη με τα αρχικά της οργάνωσης. Στο κεφάλι φορούσαν καφέ πηλίκιο, με το έμβλημα της οργάνωσης, σε σχήμα διαμαντιού στο μπροστινό μέρος. Η χειμερινή στολή αποτελούνταν από το σκούρο μπλε παντελόνι, καφέ πουκάμισο και μαύρο φουλάρι. Και οι δύο στολές απαρτιζόνταν από τα ίδια εμβλήματα, με πιο βασικό το περιβραχιόνιο με το σύμβολο της σβάστικας, τοποθετημένο ψηλά στο αριστερό χέρι. Οι στολές των DJV ήταν ίδιες με τη βασική οργάνωση, εμφανίζοντας ελάχιστες διαφορές. Τα κορίτσια της *Deutsches Jungvolk* (DJM) και της *Bund Deutscher Mädel* (BDM) φορούσαν λευκό πουκάμισο συνδυασμένο με μπλε φούστα. Κατά την προαγωγή τους στην BDM, τους δίνονταν ένα μαύρο φουλάρι, το οποίο έπρεπε να φορούν κάτω από το γιακά, τυλιγμένο με το δερμάτινο δαχτυλίδι. Τους πιο κρύους μήνες τους παρείχαν παλτό, εν ονόματι “*Affenhaut*” (“Monkey Skin”), με τη βασική στολή να συμπληρώνεται από μαύρα παπούτσια, άσπρες κάλτσες, μπλε πηλίκιο ή μαύρο μπερέ. Απαραίτητο ήταν σύμβολο της Χιτλερικής Νεολαίας, πάντα σε σχήμα διαμαντιού, τοποθετημένο στο αριστερό μανίκι.

¹⁷⁹ Taylor, S. (1981) οπ. π., σελ. 511.

¹⁸⁰ Lepage, J. D. G.G. (2008) οπ. π., σελ. 50-51.

¹⁸¹ Bytwerk, R. (2002). *German Propaganda Archive*. Ανακτήθηκε 25 Μαρτίου, 2018, από <http://www.bytwerk.com/gpa/uniforms.htm>.

¹⁸² Dearn, A. (2006) οπ. π., σελ. 44-45.

Ως επίσημες γιορτές είχαν οριστεί τόσο η 30^η Ιανουαρίου, ως η μέρα της εκλογικής νίκης του Χίτλερ όσο και η 20^η Απριλίου ημέρα των γενεθλίων του.¹⁸³ Επίσης, το κομματικό συνέδριο της Νυρεμβέργης, που διοργάνωνε το ναζιστικό κόμμα κάθε χρόνο από το 1923 έως το 1938, αποτέλεσε μια από τις μαζικότερες προπαγανδιστικές εκδηλώσεις του κράτους, ειδικότερα μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον Χίτλερ.¹⁸⁴ Ο Γουίλιαμ Σίλερ, σε αναφορά του, ενθουσιασμένος χαρακτήρισε το ναζιστικό συνέδριο, μίμηση της Καθολικής Εκκλησίας, με όλη τη λαμπρότητα και το μυστικισμό που τη διέπουν.¹⁸⁵ Όπως επισήμανε, η κομματική συγκέντρωση μπορεί να συγκριθεί με το θρησκευτικό πάθος των εκκλησιαστικών λειτουργιών, με τα πρόσωπα των οπαδών να κοιτούν τον Χίτλερ σα να ήταν ο Μεσσίας. Ο χώρος γύρω από το συνέδριο ήταν γεμάτος από τις σκηνές των συμμετεχόντων, καθώς και με τις προμήθειες που τους παρείχε το κόμμα για τη σίτισή τους. Οι συναντήσεις πραγματοποιούνταν τη νύχτα, με τους προβολείς να σχηματίζουν φαινομενικά ατελείωτους τοίχους, ως ένδειξη υπεροχής του κόμματος.¹⁸⁶ Οι μαζοποιημένοι οπαδοί, ομοιόμορφα ντυμένοι και διατεταγμένοι, αντιπροσώπευαν την επιθυμητή «κοινότητα» του κόμματος. Οι σημαίες και τα πανό με τη σβάστικα, η κατάλληλη μουσική και οι ρητορικές ικανότητες του Χίτλερ, δημιουργούσαν την απαραίτητη μυστικιστική αίσθηση του μεγαλείου του Ράιχ και ολόκληρης της Γερμανίας. Η σκηνή, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Mayo (1978), αντιπροσώπευε πολλά περισσότερα από μια απλή σκηνή, αποτελούσε έναν ουρανό επι γής, έναν «πολιτικό κήπο της Εδέμ». Στη διάρκεια του συνεδρίου πραγματοποιούνταν ομιλίες και παρελάσεις με δαυλούς, ενώ τα μέλη της νεολαίας παρήλαυναν και εκφωνούσαν όρκο υποταγής στον αρχηγό. Το πιο ισχυρό σύμβολο της 9^{ης} Νοεμβρίου ήταν η σημαία (Bloodflag) που μετατράπηκε σε «μάρτυρα» του αίματος όσων θυσιάστηκαν για το κίνημα και το Πραξικόπημα της Μπυραρίας το 1923.¹⁸⁷ Μια από τις ιερότερες στιγμές της τελετής, ήταν ο καθαγιασμός της, αγγίζοντας ταυτόχρονα τις καινούριες σημαίες,

¹⁸³ Hobsbawm, E. (1994). *Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914-1991*. London, σελ. 436, φωτ. 58.

¹⁸⁴ Hobsbawm, E. (1994) οπ. π., σελ. 180, φωτ. 12.

¹⁸⁵ Evans, R. (2014) οπ. π., σελ. 123-124.

¹⁸⁶ Mayo, J. M. (1978) οπ. π., σελ. 25.

¹⁸⁷ Η σημαία, συγκρινόταν με τον χριστιανικό σταυρό, ως αλληγορία της σωτηρίας ενός έθνους μέσω της θυσίας κάποιου άλλου. Η δύναμη που κατείχε, ως άγιο σύμβολο, επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι παρουσιαζόταν στο κοινό μόνο στις 9 Νοεμβρίου, την επίσημη ημέρα του κόμματος. Βλ. Taylor, S. (1981) οπ. π., σελ. 508-509.

προκειμένου να μεταβιβαστεί το αίσθημα της μάχης και της θυσίας για τη σημαία του κόμματος.

Προκειμένου να επιτευχθεί η συναίνεση, όπου δεν προϋπήρχε, το καθεστώς παρότρυνε επανειλημμένα το γερμανικό πληθυσμό να θέτει σε προτεραιότητα το σύνολο και όχι το άτομο.¹⁸⁸ Προς ενίσχυση του προαναφερθέντα στόχου, αλλά και για τη λατρεία του αρχηγού, εκφωνούνταν συνθήματα όπως “*One People, one Reich, one Führer*”, “*The Hand Hitler’s that Guides the Reich*” και “*Hitler is Victory*”. Όσον αφορά στη νεολαία, ένα από τα πιο βασικά και πιο γνωστά συνθήματα της οργάνωσης ήταν το “*Youth must be led by youth*”, ένα σύνθημα που ικανοποιούσε την επιθυμία της νεολαίας για ανεξαρτησία από τις παραδοσιακές αξίες στο όνομα της ναζιστικής κοινωνικής «επανάστασης». “*Youth serves the Führer*” έπρεπε να αναφέρουν τα μέλη, ως ένδειξη υποταγής και υπακοής στον αρχηγό. Το “*Blut und Ehre*” (“*Blood and Honor*”) αποτελεί ακόμα ένα χαρακτηριστικό σύνθημα της Χιτλερικής Νεολαίας, αφού οι έννοιες «αίμα» και «τιμή» ήταν θεμελιώδεις της γερμανικής φυλετικής καθαρότητας. Οι ομάδες εκφωνούσαν στρατιωτικά συνθήματα ενώ παρήλαυναν όπως το «*Η σημαία σημαίνει περισσότερα σε εμάς απ’ ότι ο θάνατος*» και το «*Γεννηθήκαμε για να πεθάνουμε για τη Γερμανία*».¹⁸⁹ Τα συνθήματα δημιουργήθηκαν στο πλαίσιο των πολιτικών αγώνων του 1930 και μπορεί αρχικά να λεγόntonταν μεταφορικά, αργότερα όμως έγιναν αντιπροσωπευτικά των εμπειριών που είχαν τα μέλη της νεανικής οργάνωσης όσο ο πόλεμος εξελισσόταν. Με το σύνθημα “*Blut und Boden*” (“*Blood and Soil*”, «*Αίμα και Χώμα*») παρουσιάζεται συμβολικά το βασικό νόημα της φυλετικής καθαρότητας. Συγκεκριμένα, η φυλή, όπως έχει αναφερθεί, αποτελούσε τη βάση όσον αφορά στην ανάπτυξη του ανθρώπου και του έθνους.¹⁹⁰ Το «καθαρό» αίμα αποτελεί πηγή δημιουργικότητας και μεγαλοφυΐας, με την άρια φυλή να είναι ανώτερη από όλες και η μόνη ικανή για τα πάντα. Μόνο στη Γερμανία κατάφερε να διατηρήσει την καθαρότητά της, αφού στα περισσότερα έθνη το αίμα είχε μολυνθεί από ξένες φυλές. Ως εκ τούτου, η Γερμανία θα πρέπει να κατέχει μια μοναδική θέση στον κόσμο, ως προστάτης αυτού του μοναδικού καθαρού αίματος.

¹⁸⁸ Welch, D. (2002) οπ. π., σελ. 61/79-81/114.

¹⁸⁹ Dearn, A. (2006) οπ. π., σελ. 4.

¹⁹⁰ Holcomb, S. M. (2002). Symbolism and Ritual as used by the National Socialists. *Theses, Dissertations and Capstones*, (No 647), 1-82, σελ. 52. Ανακτήθηκε 21 Μαρτίου, 2018, από <http://mds.marshall.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1649&context=etd>.

Ανακεφαλαιώνοντας, οι ζωτικής σημασίας για τη δημοτικότητα του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος, τελετουργικές τελετές, παρελάσεις, στολές και συνθήματα ενίσχυσαν την προώθηση της ναζιστικής ιδεολογίας. Η τελετουργία, σύμφωνα με τον κανονιστικό και επικοινωνιακό ρόλο που επιτελεί, οριοθετεί την κοινωνική συμπεριφορά των ατόμων. Όσοι συμμετέχουν σε τέτοιου είδους τελετές, αποκτούν μια κοινή ταυτότητα και ένα αίσθημα συνοχής. Αυτό που πραγματοποίησε ο Στάλιν με την τρομοκρατία, ο Χίτλερ το πέτυχε μέσω της αποπλάνησης.¹⁹¹ Χρησιμοποιώντας ένα νέο πολιτικό στυλ, με τη χρήση συμβόλων, μύθων και τελετουργιών, ήρθε πιο κοντά στο γερμανικό πληθυσμό, μετατρέποντας τους Γερμανούς από θεατές σε πραγματικούς συμμετέχοντες της πολιτικής του. Η σχέση μεταξύ τελετουργίας και ναζισμού δηλώνει ότι ο «πολιτικός εορτασμός» αποτελέσε θεμελιώδες μέσο τόσο για την παρουσίαση της ιδεολογίας στο κοινό όσο και για την πολιτική νομιμοποίηση του Εθνικοσοσιαλισμού.¹⁹² Οι ναζί στην προσπάθειά τους να επηρεάσουν τη συνείδηση του γερμανικού πληθυσμού, εκμεταλλεύτηκαν τις ναζιστικές τελετουργικές τελετές.¹⁹³ Αν υποστηριχθεί ότι τα τελετουργικά αποτελούν πράξεις με συμβολικό περιεχόμενο, με τα οποία μια ομάδα προσδίδει «σωματικότητα» σε ιερά ή πολιτικά νοήματα, τότε είναι γεγονός ότι η χρήση τους από τους Εθνικοσοσιαλιστές αποτέλεσε μια από τις βασικότερες μορφές προπαγάνδας. Με δεδομένα όλα τα παραπάνω, είναι γεγονός ότι οι ναζί νομιμοποίησαν και εδραίωσαν την εξουσία τους με τη διεξαγωγή μαζικών τελετουργιών και τη χρήση συμβολισμών.¹⁹⁴ Παρόλο που τα στοιχεία, βάσει των οποίων μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα για το ποιοι ήταν οι σημαντικότεροι παράγοντες που συνέβαλαν στην άνοδό τους να είναι λίγα, η δημιουργική χρήση συμβόλων και τελετών ενίσχυσε σημαντικά την προσπάθειά τους.

¹⁹¹ Spotts, F. (2009). *Hitler and the Power of Aesthetics*. New York: The Overlook Press, σελ. xii.

¹⁹² Taylor, S. (1981) οπ. π., σελ. 517.

¹⁹³ Lahman, J. D. (2010) οπ. π., σελ. 38/52.

¹⁹⁴ Holcomb, S. M. (2002) οπ. π., σελ. 70.

4.2 Εθνική Οργάνωση Νεολαίας

Η Εθνική Οργάνωση Νεολαίας, φανερά επηρεασμένη από τη μαζικότητα, την ένταση και την αποδοχή των προπαγανδιστικών τελετουργιών στο εσωτερικό της ναζιστικής νεολαίας, υιοθέτησε αντίστοιχες τελετές συμβολικού περιεχομένου. Βασική επιδίωξη της 4^{ης} Αυγούστου ήταν η σύνδεση του καθεστώτος με το παρελθόν της ελληνικής φυλής, γεγονός που επιβεβαιώνεται από το δανεισμό αρκετών συμβόλων αρχαιοελληνικού τύπου. Εν προκειμένω, μέσω των τελετουργιών, της συνθηματολογίας και της ενιαίας ενδυματολογίας, η δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου ουσιαστικά προσπάθησε να αποκρύψει την απουσία ενός πραγματικού ιδεολογικού περιεχομένου.¹⁹⁵ Η αξία των συμβόλων έγκειται στον επικοινωνιακό ρόλο που διαδραματίζουν και όπως οι περισσότερες οργανώσεις προπαγανδιστικού χαρακτήρα, έτσι και η Ε.Ο.Ν., χρησιμοποίησε τους συμβολισμούς, ώστε να προσελκύσει τους νέους. Ο Αγγελής (2006), εκφράζει την άποψη ότι τέτοιες συνήθειες έδιναν την εντύπωση της «κοινωνικής συνοχής», καθώς τόνιζαν το ηθικό των μελών και έδιναν την αίσθηση της ομαδικότητας, αποβλέποντας στην εθνική τους ενότητα.¹⁹⁶

Η έγκριση της αίτησης κάθε μέλους συνοδευόταν από τον όρκο, ένας τρόπος να πραγματοποιηθεί η σύνδεση των νέων με το καθεστώς. *"Έν ονόματι της Αγίας ομοουσίου και αδιαιρέτου Τριάδος ορκίζομαι ότι θα διαφυλάττω πίστιν εις τον Θεόν, εις τον Βασιλέα και εις την Πατρίδα, ότι θα διαφυλάττω πίστιν εις τον Αρχηγόν Α.Β.Υ. Διάδοχον του Θρόνου και Εθνικόν Κυβερνήτην και Γενικόν Επιθεωρητήν, θα πειθαρχώ απολύτως εις πάσαν αυτού διαταγήν, ότι θα αγωνισθώ παντού και πάντοτε διά πασών των δυνάμεών μου, υπέρ των ιδεολογικών, πολιτικών, κοινωνικών και ηθικών αρχών της 4^{ης} Αυγούστου. Να υπερασπίζομαι τας Σημαίας και να υπακούω εις πάντα ανώτερόν μου, εις τους Νόμους, τας διατάξεις του Κράτους και της Οργανώσεως. Και ότι τον όρκον αυτόν θα τηρήσω επί θυσία και της ζωής μου ακόμη.»*¹⁹⁷ Η επίκληση στο Θεό προσέδιδε κύρος και δέος στον όρκο, ενδεχομένως και φόβο σε περίπτωση που δεν τηρούταν. Τα μέλη αφενός δεσμεύονταν να υπερασπίζονται τις αρχές του καθεστώτος αφετέρου να οφείλουν υποταγή στον Μεταξά. Χαιρετούσαν τους ανωτέρους τους υψώνοντας το δεξί τους χέρι, με τα δάχτυλα να

¹⁹⁵ Λιναρδάτος, Σ. (1988) οπ. π., σελ. 173.

¹⁹⁶ Αγγελής, Β. (2006) οπ. π., σελ. 85.

¹⁹⁷ Πετρίδης, Π. (2000) οπ. π., σελ. 34.

παραμένουν υποχρεωτικά ενωμένα κατά την ανύψωση και την παλάμη να βρίσκεται στο ύψος του δεξιού ματιού τους, ως μίμηση του αρχαίου ελληνικού χαιρετισμού.¹⁹⁸ Τα μέλη υποχρεούνταν να προσφωνούν τους ανωτέρους πάντοτε με τη λέξη «Κύριε» ενώ απαγορευόταν η τοποθέτηση των χεριών στο εσωτερικό των θυλακίων. Από τα παραπάνω, γίνεται ξεκάθαρο ότι ο χαιρετισμός δεν αποτελούσε απλά μια χειρονομία, αλλά εκδήλωση πειθαρχίας και σεβασμού στο τιμώμενο πρόσωπο.

Χαρακτηριστικός της αφοσίωσης στη μεταξική κυβέρνηση ήταν και ο ύμνος της Ε.Ο.Ν., με περιεχόμενο, όπως είναι λογικό, τις θεμελιώδεις αξίες της 4^{ης} Αυγούστου «*Στη γλυκιά μας την Πατρίδα, την τρανή και ιστορική, Συ απόμεινες ελπίδα Νεολαία Ελληνική. Την ολόθερμη ψυχή της, Εθνική φωτίζει αυγή κι ο μεγάλος Κυβερνήτης, τώρα εμπρός την οδηγεί. Εμπρός για μια Ελλάδα νέα, Εμπρός μ' ελληνική καρδιά, Εμπρός περήφανα γενναία, Ναι της Ελλάδος τα παιδιά, Εμπρός η δόξα η παλιά μας, Να ξαναζήσει είναι καιρός, Με το μεγάλο Βασιλιά μας, Εμπρός Πάντοτε εμπρός*». Είναι εμφανές ότι περιέχονται κάποια από τα πιο βασικά ιδεολογικά χαρακτηριστικά που η δικτατορία επιθυμούσε να προάγει: εθνικισμός, μέσω του θαυμασμού της ένδοξης πατρίδας και της ελληνικής φυλής, εμπιστοσύνη στη νεολαία ως εγγυητή του ελληνικού μέλλοντος και λατρεία προς τον αρχηγό Ιωάννη Μεταξά. Αναμφίβολα, οι μεταξικές αρχές έπρεπε να εξυμνούνται σε κάθε ευκαιρία από τη νεολαία προκειμένου να τις ενστερνιστούν και αν χρειαστεί να αγωνιστούν γι' αυτές.

Επίσημο σήμα της οργάνωσης ήταν ο Διπλός Μινωικός Πέλεκυς, περιβαλλόμενος από φύλλα δάφνης, ως σύμβολο της αιωνιότητας της ελληνικής φυλής και έμβλημα της επίγειας βασιλικής και θρησκευτικής εξουσίας.¹⁹⁹ Ως επίσημη σημαία είχε οριστεί η σημαία του στρατού ξηράς, όπου άνω αριστερά υπήρχε το στέμμα, κάτω δεξιά αναγραφόταν ο αριθμός 4, επίσημη ημερομηνία του καθεστώτος, με τον διπλό πέλεκυ να βρίσκεται στο εσωτερικό του λευκού σταυρού.²⁰⁰ Η παράδοση και ο καθαγιασμός της σημαίας ήταν μια από τις πιο χαρακτηριστικές και συμβολικές τελετές της οργάνωσης.²⁰¹ Η συγκεκριμένη διαδικασία, με έντονο το θρησκευτικό στοιχείο, περιελάμβανε την

¹⁹⁸ Πετρίδης, Π. (2000) οπ. π., σελ. 182.

¹⁹⁹ Μαχαίρα, Ε. (1987) οπ. π., σελ. 84.

²⁰⁰ Πετρίδης, Π. (2000) οπ. π., σελ. 40.

²⁰¹ Περιοδικό *Η Νεολαία*, αρ. φυλ. 10, 17 Δεκεμβρίου 1938, σελ. 334. Ανακτήθηκε από <https://photos.google.com/share/AF1QipOJn36bSjxM81gpyCu8AEBY6MeHsTkmO7-b3UuTt7VcCCV5kkSOPhiNDKLfwLuCTQ/photo/AF1QipNI8eTr6K7sP0I0toM0VU35Kd51q7qvmoyAyT0M?key=MDJ4RTBGZHdHTTVSZ0RVYzZYeXk5WEJ6SGJ2c0IB>.

ευλογία της σημαίας και πραγματοποιούταν είτε από το Διάδοχο είτε από τον ίδιο τον Μεταξά, έτσι τα μέλη λάμβαναν τη δύναμη του αρχηγού τους μέσω του καθαγιασμού τους από εκείνον. Αναντίρρητα, η σημαία δεν αποτελούσε ένα κομμάτι ύφασμα για την Ε.Ο.Ν. και την κυβέρνηση, όπως και στη Γερμανία. Αναπαριστούσε τις ένδοξες και ηρωικές στιγμές της Ελλάδας, οι οποίες έπρεπε να αποτελούν κίνητρο για την ένταξη στην οργάνωση.

Ιδιαίτερο ήταν το ενδιαφέρον που επέδειξε το καθεστώς σχετικά με την επίσημη στολή των μελών.²⁰² Όπως ήταν αναμενόμενο, κυριαρχούσαν τα εθνικά χρώματα, κυρίως το μπλε και το άσπρο. Οι στολές διέφεραν ανά βαθμίδα και φύλο, δε χορηγούνταν δωρεάν και η διάθεσή τους πραγματοποιούνταν ύστερα από ενδελεχή έλεγχο της κοινωνικής κατάστασης των μελών, ενώ μπορούσαν να εξοφληθούν απευθείας, με δόσεις ή με την καταβολή ενός μέρους του ποσού. Εξαιρέση αποτελούσαν οι άποροι, στους όποιους η παροχή ήταν δωρεάν. Συγκεκριμένα, η στολή του φαλαγγίτη αποτελούταν από το χιτώνα, την περισκελίδα, το δίκοχο πηλίκιο, συνδυασμένο με το έμβλημα της οργάνωσης, το λαιμοδέτη, τη ζώνη, τα σφυρώματα και τα παπούτσια. Ο σκαπανέας φορούσε εξίσου πηλίκιο, χιτώνα και περισκελίδα, ενώ γινόντουσαν προσθήκες σύμφωνα με την ειδικότητα των μελών· βέλος για τους σκοπευτές, βόμβα για την αεροάμυνα, αετός για την αεροπορία κ.α. Τη στολή δικαιούνταν μόνο όσα μέλη είχαν συμπληρώσει το απαραίτητο ενεργό τετράμηνο στην οργάνωση, αν και κάποιες φορές μπορούσε να συμβεί και πιο νωρίς. Ο αριθμός τους, το σχήμα και τα διακριτικά των βαθμών των αξιωματικών καθορίζονταν σύμφωνα με τον Κανονισμό Στολών και Σημαιών.

Ο ρόλος της στολής, κατά τους ιθύνοντες, ήταν διττός. Αφενός επεδίωκαν την επίτευξη ομοιομορφίας ανάμεσα στη νεολαία, μια ομοιομορφία που θα μετατρέψει τις ατομικές δυνάμεις σε ενιαίο σύνολο με κοινούς στόχους, αφετέρου θα λειτουργήσει δελεαστικά για την εγγραφή των νέων στην οργάνωση. Σύμφωνα με τα παραθέματα που βρίσκονται στο βιβλίο της Μαχαίρα (1987), τα μέλη ντυμένα με τέλεια και ομοιόμορφη εμφάνιση, διακρίνονταν από το ομοιογενές πλήθος, προσδίδοντάς τους κύρος.²⁰³ Σημαντικό είναι το γεγονός ότι μέσω της κοινής ενδυμασίας, οι νέοι εκπλήρωναν το αίσθημα του ανήκειν σε μια ομάδα με ομοίους, σε μια ομάδα διαφορετική από τις

²⁰² Πετρίδης, Π. (2000) οπ. π., σελ. 41/165-179.

²⁰³ Μαχαίρα, Ε. (1987) οπ. π., σελ. 110.

παραδοσιακές, όπως της οικογένειας και του σχολείου. Όσον αφορά στην στρατιωτικοποίηση και στην πειθαρχία των νέων, η στολή της Ε.Ο.Ν., ενίσχυσε το στόχο του καθεστώτος για εξάλειψη οποιουδήποτε ατομικού χαρακτηριστικού.

Η επέτειος της 25^{ης} Μαρτίου πραγματοποιούνταν στο πλαίσιο εορτασμών στα σχολεία, κατά τη διάρκεια των οποίων εκφωνούνταν λόγοι με τη μορφή ιστορικής επισκόπησης, όσον αφορά στην πορεία του ελληνισμού ανά τους αιώνες. Προπαγανδίζονταν οι αξίες του ηρωισμού και της υπεροχής των Ελλήνων, όπως και της ανάστασης του έθνους, αξίες που κατέχει και το μεταξικό καθεστώς, ως συνεχιστής της ιστορίας.²⁰⁴ Ο εορτασμός συνοδευόταν από καταθέσεις στεφάνων στο μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη, στρατιωτικές παρελάσεις και αεροπορικές επιδείξεις, καθώς και διαλέξεις και θεατρικές παραστάσεις με έντονο το πατριωτικό στοιχείο.²⁰⁵ Η επίσημη γιορτή της Ε.Ο.Ν. πραγματοποιούνταν στο στάδιο, όπου πλήθος νέων παρουσιάζονταν με αναμμένους πυρσούς, σχηματίζοντας τόσο τα αρχικά του ονόματος του Ιωάννη Μεταξά και της ημερομηνίας του καθεστώτος όσο και το σήμα του Διπλού Πέλεκου.²⁰⁶ Ξεχωριστή ήταν και η γιορτή των σκαπανέων που περιελάμβανε την πειθαρχημένη και πλήρως ομοιόμορφη εμφάνισή τους εν όψει του αρχηγού, την έπαρση της σημαίας και την εκφώνηση του εθνικού ύμνου, όπως επίσης και τη διεξαγωγή εικονικών μαχών και στρατιωτικών και αθλητικών ασκήσεων. Ίσως η πιο συμβολική γιορτή της 4^{ης} Αυγούστου να ήταν τα Χριστούγεννα, αφού όπως η γέννηση του Χριστού σηματοδότησε έναν καινούριο κόσμο, δημιουργώντας τον χριστιανικό πολιτισμό, αντίστοιχα ο Μεταξάς θα δημιουργούσε έναν καινούριο κόσμο με τον ελληνικό χριστιανικό πολιτισμό.²⁰⁷

²⁰⁴ Περιοδικό *Η Νεολαία*, 25 Μαρτίου 1939, σελ. 806-807. Ανακτήθηκε από

https://photos.google.com/share/AF1QipM1yVYJLF0M3CbWG3K80gjiKlis5LDgbpl_H-13RWOsNpRiB_QhPIvsHHcqiWVZ4FA/photo/AF1QipMPcH2Ug7OmohKv4kMGcgVMQ1wPaq4utg-kf5K2?key=VUTC_Vlh5OGZVWkczSkNvYWI1GSHINU2hXV2lnVVVB.

²⁰⁵ Περιοδικό *Η Νεολαία*, αρ. φυλ. 25, 1 Απριλίου 1939, σελ. 834-835/839. Ανακτήθηκε από

https://photos.google.com/share/AF1QipNVuiUzDFpYiOK_uKEfgpd1tiQTHLTojfgvTApGwRRCIRN9xqSob6kb3BwuQLoYUw/photo/AF1QipOx8zIMHHshq5mCwBAaCA-kDsVs4WrII0m7pHqY?key=UVRE_UHBvR2FRX2tpV0dXZTduZ2NwRWIIb0ZRWE93.

²⁰⁶ Περιοδικό *Η Νεολαία*, αρ. φυλ. 44, 12 Αυγούστου 1939, σελ. 1441-1444/1423. Ανακτήθηκε από

https://photos.google.com/share/AF1QipOOycqF_Tuka41DFJ_-MMOw-wxtk3y4wYPCxEUt1Be_oAiyTwrwuFf57UqKc4GrVQ/photo/AF1QipNSwJZHYrX9QMkF0I99kH0vIkxhqYpRQIZobe6R?key=dkIFcEswNIZzXzRaMWVZNXNHLWtmTURHZHJzRVhn και

[https://photos.google.com/share/AF1QipM6kPcFZg7Sjx37rZYTGeMBdagqajIKgNsQ8Fo_?key=dkIFcEswNIZzXzRaMWVZNXNHLWtmTURHZHJzRVhn](https://photos.google.com/share/AF1QipOOycqF_Tuka41DFJ_-MMOw-wxtk3y4wYPCxEUt1Be_oAiyTwrwuFf57UqKc4GrVQ/photo/AF1QipM6kPcFZg7Sjx37rZYTGeMBdagqajIKgNsQ8Fo_?key=dkIFcEswNIZzXzRaMWVZNXNHLWtmTURHZHJzRVhn).

²⁰⁷ Περιοδικό *Η Νεολαία*, αρ. φυλ. 12, 23 Δεκεμβρίου 1939, σελ. 354. Ανακτήθηκε από

https://photos.google.com/share/AF1QipMhXS1a7Uzf5KKBNTJlIdkMF4Iw8645_b4AMIdJYu5M4FWVri

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι το ελληνικό καθεστώς, αν και μιμούμενο δοκιμασμένα μοντέλα του εξωτερικού, δεν κατόρθωσε να αναπτύξει ένα επιτυχημένο προπαγανδιστικό τελετουργικό. Συγκεκριμένα, ο Άγγλος πρέσβης αναφέρει σε έκθεσή του, πως η Ε.Ο.Ν., παρά τις καθεστωτικές προσπάθειες για την προώθηση ενός ενιαίου μορφολογικά τελετουργικού, δε σημείωσε ιδιαίτερη επιτυχία.²⁰⁸ Οι παρελάσεις και οι ομιλίες στερούνταν φαντασίας και οι επικλήσεις στο συναίσθημα δεν είχαν μελετηθεί ενδελεχώς προκειμένου να είναι αποδοτικές, με αποτέλεσμα η συμμετοχή στην οργάνωση να θεωρείται ένας «άχρηστος» και «δυσάρεστος» μπελάς. Η ελληνική περίπτωση δε μπορεί να συγκριθεί με την αυθεντικότητα και την επιβλητικότητα των τελετών στη Γερμανία. Το τελετουργικό των εορτασμών στην Ελλάδα, απέβλεπε εξίσου στη διατήρηση της σχέσης με το παρελθόν της φυλής, την αναζωπύρωση του ηρωικού πνεύματος και την αναγέννηση του ελληνικού πολιτισμού, αλλά δεν είχε την απήχηση των αντίστοιχων ναζιστικών.

[K46NWIxvJfbZCuVQ/photo/AF1QipPHqtrFJ2tc9EOleI8ZPIN-TAMzktSICvTIPu3?key=WVVtTXZJY0JhNnNsV1hrU2JUakZScHJNa1Jka0IR](https://www.flickr.com/photos/af1qipphqtrfj2tc9eolei8zpin-tamzktSICvTIPu3?key=WVVtTXZJY0JhNnNsV1hrU2JUakZScHJNa1Jka0IR).

²⁰⁸ Ανδρικόπουλος, Γ. (1977). *Οι Ρίζες του Ελληνικού Φασισμού. (Στρατός και Πολιτική)*. Αθήνα: Ιστορικά Τεκμήρια Διογένης, σελ. 89-90.

Συμπεράσματα

Οι λόγοι για τους οποίους τα ολοκληρωτικά καθεστάτα επέδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη στρατιωτική, όπως αποδείχτηκε, οργάνωση της νεολαίας και η προπαγάνδα που άσκησαν οι δικτάτορες στη ψυχολογία των νέων, ως μέσο επιστράτευσής τους, αποτέλεσαν τον κεντρικό άξονα της εργασίας. Ο τελετουργικός χαρακτήρας που έλαβαν τα καθεστάτα, ως μέσο νομιμοποίησης και διατήρησης της εξουσίας τους, αναλύθηκε εκτενώς, ώστε να προκύψουν αξιόλογα συμπεράσματα σχετικά με τα ερωτήματα που τέθηκαν.

Η σύνδεση του πολιτικού λόγου με την εξουσία αποβλέπει στην παραπλάνηση του κοινού, με τελικό στόχο την υιοθέτηση προκαθορισμένων πεποιθήσεων. Ο κατάλληλος χειρισμός του, μέσω εξειδικευμένων γλωσσικών στρατηγικών, μεγιστοποιεί το προσωπικό όφελος, γεγονός οι αντιπρόσωποι των ολοκληρωτικών καθεστώτων συνειδητοποίησαν από πολύ νωρίς. Κρατική εξουσία και ιδεολογική κατήχηση, είναι έννοιες συνυφασμένες. Η ανάγκη των πολιτικών αρχηγών να διαδώσουν τα πολιτικά τους μηνύματα, τόσο κατά την προεκλογική περίοδο όσο και κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησής τους, διατηρεί τη δυναμική της προπαγάνδας στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός τους. Αυτό που συντελείται μέσω της προπαγάνδας, όπως αποδείχθηκε, είναι μια μετάλλαξη της πραγματικότητας προς όφελος του πολιτικού-προπαγανδιστή. Ένα σύνολο παραποιημένων πληροφοριών διαχέεται στο κοινό προκειμένου να επιτευχθούν οι εκάστοτε πολιτικές επιδιώξεις.

Η υπεροχή, σε προπαγανδιστικό επίπεδο, ενός ολοκληρωτικού καθεστώτος σε σχέση με τα δημοκρατικά, έγκειται στη δύναμη του πρώτου να κατέχει ολοκληρωτικά τα διαθέσιμα Μέσα Επικοινωνίας. Η θέληση των αρχηγών για εξουσία καθώς και η ανάγκη για ενίσχυση και απόδειξη της επιχειρηματολογίας τους, τους οδήγησε στον πλήρη έλεγχο και στην καθυπόταξη της κοινωνίας, των μέσων και της κουλτούρας. Ο Χίτλερ, διακρίνοντας την ανάγκη για ανοικοδόμηση της Γερμανίας, μετά την ήττα της στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, προσπάθησε και κατάφερε να προσελκύσει μεγάλο μέρος του γερμανικού πληθυσμού. Στη διάρκεια των πρώτων χρόνων, η προπαγάνδα φάνηκε να αποδίδει, ωστόσο, οι ατελέσφορες προσπάθειες του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος να μεταπείσει όσους δεν ήταν πρόθυμοι να εγκαταλείψουν τις ήδη διαμορφωμένες πεποιθήσεις τους, υπήρξε ένας από τους βασικούς παράγοντες που συνέβαλαν στην

αποτυχία του. Επίσης, προϋπόθεση για την επιτυχία, αποτελούσε ο συνδυασμός του με άλλες ιδεολογίες, ένας συνδυασμός που δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Οι μονοπωλιακές τάσεις του ναζισμού δεν του επέτρεψαν την ανάπτυξη οποιασδήποτε σχέσης με άλλα κινήματα.

Όσον αφορά στην ελληνική περίπτωση, ο Ιωάννης Μεταξάς απέφυγε οποιαδήποτε ριζοσπαστική πολιτική, στηρίζοντας περισσότερο τους παραδοσιακούς κοινωνικούς θεσμούς που τα μοντέλα του εξωτερικού εξουσίαζαν συνειδητά. Επιπλέον, το ελληνικό καθεστώς εμφάνιζε ορισμένες ομοιότητες με τα ευρωπαϊκά κινήματα, γεγονός που ήρθε σε αντίθεση με την αντιαξονική στάση του ελληνικού πληθυσμού, επομένως ήταν φυσικό να μη συγκεντρώσει τη λαϊκή αποδοχή που χρειαζόταν. Η αποτυχία του Μεταξά να πραγματοποιήσει τις κοινωνικές μεταρρυθμίσεις που θα εξασφάλιζαν την αλλαγή προς το καινούριο, ήταν ένας ακόμη λόγος που συνέβαλε στην έλλειψη δημοτικότητας. Οι επικρατούσες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, λόγω του πολέμου, δεν ευνόησαν τον προπαγανδιστικό μηχανισμό. Τέλος, η εφαρμογή των προπαγανδιστικών μέσων δεν ήταν τόσο αποτελεσματική όσο στη γερμανική περίπτωση, πιθανότατα λόγω οικονομικών και τεχνικών δυσκολιών. Η κοινή γνώμη χειραγωγήθηκε έντονα κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, με αποτέλεσμα να είναι αδύνατο οι άνθρωποι να εκφράσουν τις πραγματικές τους απόψεις, ώστε να διαπιστωθεί κατά πόσο η μεταξική προπαγάνδα υπήρξε λειτουργική. Γίνεται, επομένως, αντιληπτό ότι η προπαγανδιστική προσπάθεια του Ιωάννη Μεταξά για αποδοχή του καθεστώτος δεν υπήρξε επιτυχημένη. Ακόμα και μετά την αύξηση της δημοτικότητάς του, λόγω της αρνητικής του στάσης απέναντι στους Ιταλούς, η προπαγάνδα που ασκήθηκε μπορεί να χαρακτηριστεί περιορισμένη.

Οι προσπάθειες επηρεασμού των κοινωνικών και πολιτικών αντιλήψεων είναι πιο αποτελεσματικές όταν στοχεύουν στη νεολαία, ειδικά αν η ιδέα που προπαγανδίζεται είναι κατάλληλα προσχεδιασμένη για εκείνη. Η διαπίστωση αυτή δεν αποτελεί λεκτική υπερβολή, αφού τόσο το ναζιστικό καθεστώς όσο και η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά, αν και όχι στον ίδιο βαθμό, κατάφεραν να μεταδώσουν το εθνικιστικό πάθος στη νεολαία. Επέδειξαν εξαιρετικό ενδιαφέρον για τη νέα γενιά, με τους θεωρητικούς τους να αντιλαμβάνονται από πολύ νωρίς, ότι για την επικράτηση και τη διαιώνιση τέτοιων καθεστώτων, δεν επαρκούσε μόνο η οικειοθελής συμμετοχή των νέων. Η απαιτούμενη

ιδεολογική χειραγώγηση της νεολαίας, με ένα καινούριο αξιακό σύστημα, ήταν το μέσο εξουσίας τους.

Οι ναζί κατάφεραν να συστηματοποιήσουν τις προπαγανδιστικές τεχνικές σε τέτοιο βαθμό, με αποτέλεσμα να διαπαιδαγωγήσουν μια ολόκληρη γενιά. Το όραμα του Χίτλερ για διαίωνιση της γερμανικής φυλής, μέσω των εγγυητών του μέλλοντος, δηλαδή των νέων, αποτέλεσε το κίνητρο για τη δημιουργία της Χιτλερικής Νεολαίας. Παρ' όλα αυτά, ο φόβος, η καταναγκαστική ευθυγράμμιση με το καθεστώς, η στρατιωτικού τύπου εκπαίδευση και η χρήση βίας ως αναγκαία πρακτική, αποτέλεσαν τα βασικά στοιχεία δυσαρέσκειας των νέων, αλλά και των γονιών τους, οδηγώντας τους στην αποχώρηση από την οργάνωση. Σε αντίστοιχη θέση βρέθηκε και η Εθνική Οργάνωση Νεολαίας, όπου η συμμετοχή των νέων χαρακτηρίστηκε περισσότερο παθητική παρά ουσιαστική. Αν και λιγότερο μιλιταριστική, η ελληνική περίπτωση συνάντησε τόσο τη δυσαρέσκεια των νέων όσο και των οικογενειών τους. Το όραμα του Μεταξά για την πραγμάτωση του Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού δεν ολοκληρώθηκε. Μολονότι, τα ποσοτικά στοιχεία της Ε.Ο.Ν. φανερώνουν μια μαζική συμμετοχή, δεν ήταν τίποτα παραπάνω από επιφανειακά, ως αποτέλεσμα της υποχρεωτικής εγγραφής τους.

Η εργαλειοποίηση των τελετών, των στολών, των συνθημάτων και των συμβολισμών, ως προπαγανδιστικά μέσα ιδεολογικής κατήχησης της νεολαίας, υπήρξε βασική επιδίωξη των πολιτικών αρχηγών. Η επίτευξη ομοιομορφίας, μέσω των οργανωμένων τελετουργιών, αποσκοπούσε στην εξάλειψη οποιουδήποτε ατομικού στοιχείου. Η ενσωμάτωση των νέων σε τέτοιου είδους μαζικές τελετές, τους καθιστούσε αυτόματα χειραγωγήσιμους προς συγκεκριμένες πολιτικές κατευθύνσεις. Με δεδομένα όλα τα παραπάνω δεν εκπλήσσει το γεγονός ότι ο συμβολισμός και η τελετουργία, ως μορφές παρουσίασης και νοηματοδότησης της πολιτικής ιδεολογίας, ενίσχυσαν την προπαγανδιστική προσπάθεια των καθεστώτων, αλλά δεν στάθηκαν ικανά για τη συνέχειά τους. Σχετικά με το ναζιστικό μόρφωμα, οι προαναφερθέντες λόγοι αποτυχίας της Χιτλερικής Νεολαίας, δεν μπόρεσαν να ξεπεραστούν ούτε με τις θριαμβευτικές μαζικές τελετές, ούτε με τη μορφολογικά ενιαία εμφάνιση των νέων ούτε με τη χρήση συμβολισμών. Τα βαθύτερα αίτια της αποτυχίας του ναζισμού υπήρξαν πιο ισχυρά από τα σύμβολα. Αντίστοιχα, η Ε.Ο.Ν. δεν κατάφερε να εφαρμόσει ικανοποιητικά τα τελετουργικά πρότυπα του εξωτερικού, αφού υστερούσε τόσο σε υλικούς πόρους όσο και

σε φαντασία. Οι ελληνικές συνθήκες δεν εννόησαν τέτοιου είδους τελετές που θα αναδείκνυαν το καθεστώς, όπως συνέβη αντίστοιχα στη Γερμανία.

Πηγές-Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αγγελής, Β. (2006). «Γιατί Χαίρεται ο Κόσμος και Χαμογελάει, Πατέρα...». Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Αλεξίου, Ε. (1981). *Βασιλική Δρῦς*. Μέρος Πρώτο. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Ανδρικόπουλος, Γ. (1977). *Οι Ρίζες του Ελληνικού Φασισμού. (Στρατός και Πολιτική)*. Αθήνα: Ιστορικά Τεκμήρια Διογένους.
- Βελλιάδης, Α. (2003). *Μεταξάς – Χίτλερ. Ελληνογερμανικές Σχέσεις στη Μεταξική Δικτατορία 1936 – 1941*. Αθήνα: Ενάλιος.
- Berstein, S. & Milza, P. (1997). *Ιστορία της Ευρώπης*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Γαλατερού, Ι. & Αντωνίου, Α. Σ. (2015). Λειτουργίες νόησης και λόγου στη συμπεριφορά, στην εκπαίδευση και στην ειδική αγωγή. Στο Γ. Παπαδάτος, Σ. Πολυχρονοπούλου, Α. Μπαστέα (Επιμ.). *5^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης. Η Κοινωνική Νοημοσύνη σύμφωνα με τα Μοντέλα των Daniel Goleman & Karl Albrecht*, 19-21 Ιουνίου 2015 (σσ. 317-326). Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης.
- Γεωργαλάς, Γ. (1967). *Η Προπαγάνδα*. Αθήνα: Εκδόσεις Ανατύπωσης.
- Δεμερτζής, Ν. (2002). *Πολιτική Επικοινωνία. Διακινδύνευση, Δημοσιότητα, Διαδίκτυο*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Διαμαντόπουλος, Θ. (2008). *Τα Πολιτικά Καθεστώτα: Δημοκρατίες και Απολυταρχίες: Οι Γρίφοι της Εξουσίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης.
- Evans, R. J. (2013). *Η ΕΛΕΥΣΗ ΤΟΥ Γ' ΡΑΪΧ*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Evans, R. J. (2014). *ΤΟ Γ' ΡΑΪΧ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Fritzsche, P. (2008). *ΖΩΗ ΚΑΙ ΘΑΝΑΤΟΣ ΣΤΟ ΤΡΙΤΟ ΡΑΪΧ*. Θεσσαλονίκη: ΘΥΡΑΘΕΝ.
- Gentile, E. (2013). *Φασισμός. Ιστορία και Ερμηνεία*. Αθήνα: Εκδόσεις Ασίνη.

- Η Εκπαίδευσις μετά την 4^{ην} Αυγούστου. Αι Νέαι Κατευθύνσεις. (1937). Εκδόσεις 4^{ης} Αυγούστου, αριθ. 6.
- Ινστιτούτο Οπτικοακουστικών Μέσων (2006). *Το Ραδιόφωνο στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ινστιτούτο Οπτικοακουστικών Μέσων.
- Καλογερόπουλος, Ν. Α. (1986). *Η Προπαγάνδα ως Μέσον Βιασμού των Λαών*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Καυταντζόγλου, Ι. (1979). *Πολιτικός Λόγος και Ιδεολογία: Οι Εκλογές της Μεταπολίτευσης*. Αθήνα: Εξάντας.
- Kennedy, G. (2000). *Ιστορία της Κλασικής Ρητορικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα.
- Kershaw, I. (2005). *Χίτλερ 1889-1936: Υβρις*. Αθήνα: Εκδόσεις Scripta.
- Κόκκινος, Γ. (1985). *Η Φασίζουσα Ιδεολογία στην Ελλάδα: Η Περίπτωση του Περιοδικού «Νέον Κράτος» (1937-1941)*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Κούνδουρος, Ρ. Σ. (1978). *Η Ασφάλεια του Καθεστώτος: Πολιτικοί Κρατούμενοι, Εκτοπίσεις και Τάξεις στην Ελλάδα*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Λαναράς, Κ. (2004). *Εθνικοσοσιαλισμός: Κίνημα, Κόμμα, Κράτος*. Αθήνα: Εντός.
- Λιάκος, Α. (1988). *Η Εμφάνιση των Νεανικών Οργανώσεων. Το Παράδειγμα της Θεσσαλονίκης*. Αθήνα: Εκδόσεις Λωτός.
- Λιναρδάτος, Σ. (1988). *4^η Αυγούστου*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Lewellen, T. C. (2009). *Πολιτική Ανθρωπολογία*. (Μτφρ Χρυσούλα Μεντζαλίρα). Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

- Μαχαίρα, Ε. (1987). *Η Νεολαία της 4^{ης} Αυγούστου. Φωτογραφίες*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς.
- Μεταξάς, Ι. (1969). *Λόγοι και Σκέψεις 1936-1941. Τόμος Πρώτος 1936-1938*. Αθήνα: Ίκαρος.
- Μεταξάς, Ι. (1969). *Λόγοι και Σκέψεις 1936-1941. Τόμος Δεύτερος 1939-1941*. Αθήνα: Ίκαρος.
- Παπαδημητρίου, Δ. (2003). Το Ακροδεξιό Κίνημα στην Ελλάδα 1936-1949 : Καταβολές, Συνέχειες και Ασυνέχειες. Στο Χ. Φλάισερ (Επιμ.). *Η Ελλάδα του '36-'49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και Συνέχειες*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Παπαθανασίου, Μ. (2013). *ΕΘΝΙΚΟΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ, ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΝΕΟΛΑΙΑ ΣΤΗ (ΝΑΖΙΣΤΙΚΗ) ΓΕΡΜΑΝΙΑ*. Πρακτικά διημερίδας: «Ερμηνεύοντας την Ιστορική Εμπειρία του Φασισμού στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση».
- Payne, S. J. (2000). *Μια Ιστορία του Φασισμού 1914-1945*. (Μτφρ Κώστας Γεώργιας). Αθήνα: Φιλίστωρ.
- Περιοδικό *Η Νεολαία*.
- Πετρίδης, Π. (2000). *Ε.Ο.Ν.: Η Φασιστική Νεολαία Μεταξά*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

Ξενόγλωσση

- Baird, J. W. (1983). From Berlin to Neubabelsberg: Nazi Film Propaganda and Hitler Youth Quex. *Journal of Contemporary History Vol 18*, 495-515.
- Beard, A. (2000). *The Language of Politics*. London: Routledge.
- Bernays, E. (1928). *Propaganda*. New York: Horace Liveright.

- Conway, J. S. (1968). *The Nazi Persecution of the Churches 1933-1945*. Vancouver: Regent College Publishing.
- Corner, J. (2007). Mediated Politics, Promotional Culture and the Idea of 'Propaganda'. *Media, Culture Society*, Vol 29 (No4), 668-678.
- Chilton, P. (2004). *Analysing Political Discourse. Theory and Practice*. London: Routledge.
- Cristi, M. (2001). *From Civil to Political Religion. The Intersection of Culture, Religion and Politics*. Ontario: Wilfrid Laurier University Press.
- Dearn, A. (2006). *The Hitler Youth 1933-1945*. Osprey Publishing.
- Doob, L. W. (1950). Goebbels' Principles of Propaganda. *The Public Opinion Quarterly*, Vol 14 (No3), 419-442.
- Ellul, J. (1973). *Propaganda, the Formation of Men's Attitudes*. New York: Vintage Books.
- Geis, M. L. (1987). *The Language of Politics*. New York: Springer-Verlag.
- Gentile, E. (1996). *The Sacralization of Politics in Fascist Italy*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hadamovsky, E. (1933). *Propaganda and National Power*. Oldenburg: Gerhard Stalling.
- Hale, O. J. (1984). *The Captive Press in the Third Reich*. Princeton University Press.
- Herf, J. (2006). *The Jewish Enemy: Nazi Propaganda during the World War II and the Holocaust*. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Herma, Hans. (1943). GOEBBELS' CONCEPTION OF PROPAGANDA. *Social Research*, Vol 10 (No2), 200-218.
- Hobsbawm, E. (1994). *Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914-1991*. London.

- Holcomb, S. M. (2002). Symbolism and Ritual as used by the National Socialists. *Theses, Dissertations and Capstones*, (No 647), 1-82.
- Holocaust Encyclopedia. History of Swastika.
- Horn, D. (1976). The Hitler Youth and Educational Decline in the Third Reich. *History of Education Quarterly*, Vol 16 (No4), σελ. 425-447.
- Hull, D. S. (1969). *Film in the Third Reich. A Study of the German Cinema 1933-1945*. California: University of California Press.
- Jowett, G. S. & O' Donnell, V. (2012). *Propaganda and Persuasion*. 5th ed. London: Sage.
- Kallis, A. A. (2005). *Nazi Propaganda and the Second World War*. New York: PALGRAVE MACMILLAN.
- Kater, M. H. (2004). *HITLER YOUTH*. London: HARVARD UNIVERSITY PRESS.
- Kertzer, D. I. (1988). *Rituals, Politics, and Power*. New Heaven: Yale University Press.
- Kettell, S. (2012). Dilemmas of Discourse: Legitimising Britain's War on Terror. *The British Journal of Politics & International Relations*, Vol 15 (No2), 1-17.
- Kunzer, E. J. (1938). The Youth of Nazi Germany. *The Journal of Educational Sociology*, Vol 11 (No6), 342-350.
- Lahman, J. D. (2010). The Form that Fuels the Flame: Public Ritual and the Nazi Mythos. *Ex Post Facto. Journal of the History Students at San Francisco State University*, Vol 19, 37-54.
- Lepage, J. D. G.G. (2008). *Hitler Youth, 1922–1945. An Illustrated History*. North Carolina: McFarland & Company, Inc., Publishers.
- Linebarger, P. M. A. (1948). *Psychological Warfare*. Washington: Infantry Journal Press.
- Mayo, J. M. (1978). Propaganda with Design. Environmental Dramaturgy in the Political Rally. *Journal of Architectural Education*, Vol 32, (No2), 1-33.

- Noakes, J. & Pridham, G. (1983). *Nazism 1919- 1945. A History in Documents and Eyewitness Accounts*. Vol. 1. New York: Schocken Books.
- Peukert, D. J. K. (1989). *Inside Nazi Germany. Conformity, Opposition and Racism in Every Day*. London: Penguin Books.
- Petrakis, M. (2006). *The Metaxas Myth. Dictatorship and Propaganda in Greece*. London: Tauris Academic Studies.
- Petropoulos, J. Nazi-Confiscated Art Issues.
- Reyes, A. (2011). Strategies of Legitimization in Political Discourse: From Words to Actions. *Discourse Society*, Vol 22 (No6), 781-807.
- Severin, W. J. & Tankard, J.W. (2001). *Communication Theories. Origins, Methods and Uses in the Mass Media*. 5th ed. New York: Longman.
- Spotts, F. (2009). *Hitler and the Power of Aesthetics*. New York: The Overlook Press.
- Stackelberg, R.. (1999). *Hitler's Germany: Origins, Interpretations, Legacies*. London: Routledge.
- Stuart, C. L. (1973). Architecture in Nazi Germany: A rhetorical perspective. *Western Speech*, Vol 37 (No4), 253-263.
- Taylor, S. (1981). Symbol and Ritual Under National Socialism. *British Journal of Sociology*, Vol 32, (No4), 504-520.
- Taylor, P. (2003). *Munitions of the Mind: A History of Propaganda from the Ancient World to the Present Day*. Manchester: Manchester University Press.
- Thomas, L. & Wareing, S. (2004). *Language, Society and Power*. London: Routledge.
- Van Dijk, T. A. (1998). *Ideology. A Multidisciplinary Approach*. London: Sage Publications.
- Van Leeuwen, T. & Wodak, R. (1999). Legitimizing immigration control: A Discourse-Historical Analysis. *Digital Studies Vol 1* (No1), 83-118.

- Van Leeuwen, T. (2007). Legitimation in Discourse and Communication. *Discourse & Communication Vol 1* (No1), 91-112.
- Webster, F. (2006). *Theories of the Information Society*. 2nd ed. London: Routledge.
- Welch, D. (1983). *Propaganda and the German Cinema 1933–1945*. London: I. B. Tauris Publishers.
- Welch, D. (2002). *The Third Reich. Politics and Propaganda*. 2nd ed. London : Routledge.
- Wilson, W. J. (1994). *Festivals and the Third Reich*. Diss, Thesis, Hamilton, ON:, UMI Dissertation Services, Ann Arbor, MI.